

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

İSMET İNÖNÜ'NÜN 1935 YILI TRABZON VE ERZURUM GEZİSİ VE III.

UMUMİ MÜFETTİŞLİK'İN KURULMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma İNCE

TEMMUZ – 2008

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

İSMET İNÖNÜ'NÜN 1935 YILI TRABZON VE ERZURUM GEZİSİ VE III.

UMUMİ MÜFETTİŞLİK'İN KURULMASI

Fatma İNCE

Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce

Bilim Uzmanı (Tarih)

Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 04.07.2008

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 30.07.2008

Tezin Danışmanı : Doç. Dr. Mehmet OKUR

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Osman PEHLİVAN

TEMMUZ – 2008

TRABZON

0. SUNUŞ

00. Önsöz

Bitirme Tezi olarak Hocam Yrd. Doç. Dr. Murat Küçükuşurlu'nun yönlendirmesi ile "İsmet İnönü'nün 1935 Yılı Trabzon ve Erzurum Gezisi ve III. Umumi Müfettişlik'in Kurulması" isimli yüksek lisans tez konusunu aldım.

Bu tezi almamızın iki temel amacı vardı: Birincisi, Başvekil İsmet İnönü'nün doğu gezisi sırasında Trabzon ve Erzurum'un içinde bulunduğu şartları detaylı olarak ortaya koymak; ikincisi ise bu gezi sırasında tespit edilen sorunları çözmek amacıyla kurulan Üçüncü Genel Müfettişlik hakkında bilgi vermektir.

Tez çalışmam giriş bölümünden sonra üç ana bölümden oluşmaktadır:

Giriş bölümünde 1930'ların ilk yarısında Türkiye'nin genel durumu ile ilgili bilgiler verildikten sonra bölgenin genel durumu üzerinde durulmuş ve Üçüncü Umumi Müfettişlik hakkında kısa bir bilgi verilmiştir.

Tezin birinci bölümünde İsmet Paşa'nın Trabzon'u ziyareti esnasında kendisine bu bölge ile ilgili sunulmuş olan raporlara bakılarak bölgenin durumu incelenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde İsmet Paşa'nın Erzurum'u ziyareti esnasında bu vilayetin durumu ele alınmıştır.

Tezin üçüncü kısmında ise, III. Umumi Müfettişlik'in kuruluş sebepleri, Kuruluş aşaması, Tahsin Uzer dönemi III. Umumi Müfettişlik'in durumu ve icraatları, Tahsin Uzer sonrası III. Umumi Müfettişlik ve son olarak da III. Umumi Müfettişlik'in yürürlükten kaldırılması anlatılmaktadır.

Beni bu konuya yönlendiren ve tez süresince yardımlarını esirgemeyen hocam Yrd. Doç. Dr. Murat Küçükuğurlu'ya ve yine tez süresince bana her türlü desteği veren hocam Doç. Dr. Mehmet Okur ve sevgili babam Okt. Yılmaz İnce'ye teşekkürü bir borç bilirim. Faydalı olması dileği ile...

Trabzon, Haziran 2008

Fatma İNCE

01. İçindekiler

Sayfa Nr.

0. SUNUŞ.....	III
00. Önsöz.....	III
01. İçindekiler.....	V
02. Özet.....	IX
03. Summary	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TRABZON VİLAYETİ.....	5
10. Genel Bilgi.....	5
11. İsmet İnönü'nün Trabzon'u Ziyareti.....	8
12. İsmet İnönü'ye Trabzon İle İlgili Sunulan Rapor.....	9
120. Nüfus Durumu.....	9
121. Sağlık İşleri.....	10
122. Kültür Durumu.....	11

123. Kütüphaneler.....	12
124. Yolların ve Köprülerin Durumu.....	12
125. Finans Durumu.....	15
126. Belediyeler.....	16
127. Tarım Durumu.....	16
128. Ziraat Kooperatifleri.....	18
129. Ekonomik Durum.....	19
1210. Güvenlik Durumu.....	24
1211. Tapu İşleri.....	25
1212. İnhisar İdaresi.....	25
1213. Liman Şirketi.....	26
1214. Gençlik Teşkilatı.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

2. ERZURUM VİLAYETİ.....	28
21. Genel Bilgi.....	28
22. İsmet İnönü'nün Erzurum'u Ziyareti.....	31

23. İsmet İnönü'ye Erzurum İle İlgili Sunulan Rapor.....	32
230. Nüfus Durumu.....	32
231. Asayiş İşleri.....	36
232. İskan İşleri.....	37
233. Kültür İşleri.....	38
234. Sağlık İşleri.....	40
235. Nafia İşleri.....	42
236. Finans İşleri.....	43
237. Ekin ve Ekonomi İşleri.....	44
238. Madenler.....	46
239. Orman İşleri.....	46
2310. Adliye İşleri.....	47
2311. Tapu, Evkaf ve İnhisar İşleri.....	47
2312. Belediye İşleri.....	48
2313. Merkez Ticaret Odası ve Ticaret Durumu.....	49
2314 Halk Evleri.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. III. UMUMİ MÜFETTİŞLİK'İN KURULUŞU	55
30. III. Umumi Müfettişlik'in Kuruluş Gerekçeleri.....	55
31. III. Umumi Müfettişlik'in Kurulması ve Tahsin Uzer Dönemi.....	57
32. Tahsin Uzer'in III. Umumi Müfettişlik İle İlgili Hazırlamış Olduğu Rapor...59	
33. Tahsin Uzer Sonrası III. Umumi Müfettişlik ve III. Umumi Müfettişlik'in Yürürlükten Kaldırılması.....	64
4. SONUÇ.....	70
YARALANILAN KAYNAKLAR.....	77
ÖZGEÇMİŞ.....	81

02. ÖZET

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi bir çok ekonomik ve sosyal problemler ile karşı karşıya bulunmaktaydı. İsmet İnönü de 1935 yılında Atatürk'ün emri ile bölgenin sorunlarını yerinde tespit edebilmek amacı ile bu bölgelere bir gezi düzenlemiştir. Bu gezinin en önemli durakları Trabzon ve Erzurum'dur. Bu gezi ile birlikte, bu iki şehrin sorunları bizzat Başvekil tarafından tespit edilmiş ve raporlaştırılarak, çözüm önerileri ile birlikte Atatürk'e sunulmuştur. Bu gezi sonrasında bölgenin sorunlarının Ankara'dan halledilemeyeceği anlaşılmış ve sorunların yerinde takip edilebilmesi amacıyla I. Ve II. Umumi Müfettişlik bölgesi dışında kalan yerlerde III. Umumi Müfettişliğin kurulmasına karar verilmiştir. Erzurum merkez olmak üzere, Ağrı, Kars, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane ve Erzincan'ı kapsayan bu umumi müfettişlik bir nevi bugünkü olağanüstü hal valiliği konumundadır. Bu müfettişlik 1948 yılına kadar fiilen görevini devam ettirmiş 1952 yılında da tamamen ortadan kaldırılmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: İsmet İnönü, 1935 Gezisi, Trabzon, Erzurum, III. Umumi Müfettişlik.

03. SUMMARY

First years of the Republic, East Anatolia and Black Sea Regions were found face to face a lot of economic and social problems. In the nineteen thirty five, İsmet İnönü arranged a excursion these regions for determining regions' problems with Atatürk's command. Trabzon and Erzurum were the most important stands of this excursion. This two cities' problems were determining by Prime Minister and were presented resolution advisory to Atatürk to be drawing a report. After this excursionist was understood not to get out from Ankara and was decided to be established III. General Inspectorship, were falling outside I, and II. General Inspectorships. This public inspectorships which includes Erzurum as a central of this, Ağrı, Kars, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane and Erzuncan is like a extraordinary governorship which exists today.

KEY WORDS: İsmet İnönü, 1935 journey, Trabzon, Erzurum, III. General Inspectorships.

GİRİŞ

Kuruluş yıllarında Genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti I. Dünya Savaşı öncesi yaşanan felaketler, I.Dünya Savaşı'nın yıkımı ve bunu takiben yaşanan, milletin bütün gücünü ve varlığını harcadığı, Kurtuluş Savaşı sebebiyle güçten düşmüş bir durumdaydı. Bunun haricinde, bu genç Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen yıllarda dünyada baş gösteren ekonomik buhranlar da ülke kalkınması açısından birçok sorunlara sebebiyet vermiştir.¹

Ekonomik bakımdan da ülkenin dışa bağımlılıktan kurtulması kolay olmamıştır. 1924 yılında, Türkiye'deki yabancı sermaye 94 işletmenin denetimini elinde tutmaktaydı. Bunlardan 7'si demiryolu şirketi, 6'sı maden işletmesi, 23'ü banka, 11'i belediyelere ait imtiyazlar, 12'si sınaî işletme ve 35'i de ticari şirketti. Bunların millileştirilmesi için gerekli sermaye ise henüz mevcut değildi.²

Bunun haricinde serbest mübadele koşulları da günün şartlarından dolayı 1929 yılına kadar uzatılmıştı.³

Dolayısıyla genç Türkiye cumhuriyeti hem ekonomik anlamda bir takım devrimler yapmak zorunda kaldı hem de toplumsal yapıyı düzenlemek için uğraştı. Bütün bu inkılaplar ve çalışmalar zaman zaman halk ile hükümeti karşı karşıya getirse bile başarı ile uygulandı. Bu dönemde, dünyadaki ekonomik buhranlar da yapılmaya çalışılan bütün bu çalışmalara sekte vurmaktaydı.⁴

Aynı zamanda ülkede bu dönemlerde önemli sağlık problemleri ile de uğraşılmaktaydı. Bu dönemde bazı hastalıklar salgın halindeydi ve bu durum da ulusal boyutta ciddi sıkıntılara sebebiyet vermekteydi

---

¹ Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Cumhuriyetin Birinci Sanayi Planı, Ankara 1972, s.1.

² Sait Aşgın, "Atatürk Döneminde Doğu Anadolu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı:50, c.XVII, Temmuz, 2001, s.1.

³ Stefanos Yerasimos, Az gelişmişlik sürecinde Türkiye 2.Tanzimat'tan I. Dünya Savaşından 1971'e, Belge Yayınları, İstanbul 1989, s.16.

⁴ Aşgın, , a.g.m., s. 1.

Ülkenin genel durumu bu şekildeyken bizim konumuzu ilgilendiren Doğu Anadolu Bölgesi'nin durumu da pek iç açıcı değildi. Bu dönemde Doğu Anadolu Bölgesi, ülke ortalamasının altında bir sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyinde idi. Ermeni katliamı, Rus işgali ve dış tahrikli ayaklanmalar gibi nedenler ile pek çok yönden yıpranan yörenin imarı Türkiye Cumhuriyeti'ne kalmıştı. Cumhuriyet hükümetleri yurdun tamamında olduğu gibi, Doğu Anadolu Bölgesi'nde de ciddi gayretlerin içerisine girmiştir. Ancak bu gayretler elde olmayan birçok sebepten dolayı çeşitli engellerle karşılaşmaktaydı. Özellikle uluslar arası ölçekteki ekonomik bunalımlar, ilk Cumhuriyet hükümetlerinin içerisinde buldukları iktisadi zorluklar ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin kendisine özgü durumları yörenin kalkınmasına doğrudan etki yapan unsurlardı.⁵

Bu unsurlara bir de inkılâplar sonucunda konumunu kaybeden bazı kesimlerin neden olduğu sıkıntılar, emperyalistlerin de kışkırtması ile devlet güçlerini ta 1935'ten 1940'lara kadar uğraştıran bölgesel direnişler de eklenebilir.⁶

Bu isyanlar ülkenin ve özellikle de bölgenin kalkınmasında ve ekonomik yönden gelişmesinde önemli bir engel olmuştur. Bölgenin asayişini sağlamak ve bayındırlık hizmetleri götürmek için özel ve olağanüstü ödenekler uzun yıllar bölgeye tahsis edilmiştir.⁷

Aynı zamanda bölgenin coğrafi yapısı da başta bayındırlık olmak üzere buralarda yapılacak işleri hem zorlaştırıyor, hem de pahalılaştırıyordu. Bölge ile ilgili olarak hazırlanan raporlara bakıldığında bu raporlarda, kışın 8 ay hüküm sürdüğünden, Ankara'dan gönderilen postanın bir aydan önce buralara ulaşamadığından, 40-50 yıldır yol yapılamayan yörede yolları hayvanla kat etmek gerektiğinden söz edilmektedir.⁸

Bölgede toplumsal yapıdan da kaynaklanan bazı problemler bulunmaktaydı. Örneğin Doğu Anadolu'daki sosyal yapının feodal karakter taşıdığı, halkın hakim zümrelere bağımlılığının yalnız ekonomik ilişkilerle sınırlı bulunmayıp dini, aşiret dayanışması gibi

---

⁵Aşgın, ,a.g.m.,s.3.

⁶Aşgın, ,a.g.m.,s.3.

⁷Aşgın, a.g.m.,s.5.

⁸Hüseyin Koca, Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Politikaları, Umumi Müfettişlikten Olağanüstü Hal Valiliğine I,Mikro Yayınları, Konya 1998 s.339.

nedenlerin bağımlılıkta önemli rol oynadığı, doğulu toprak ağalarının şıhlık, beylik gibi sıfatlarla da konumlarını pekiştirmişlerdi.⁹

Nitekim bölgeye gönderilen devlet memurları ile yerel ileri gelenler arasında cereyan eden sorunlar sosyal çatışmayı ortaya koymaktadır. “Memurlarca uygulanan kültürel ve sosyal yaşam programlarının bölgede batı hayat tarzının kabul ettirilmeye çalışılmasından başka bir şey olmadığı, bu nedenle bölge halkı ile devletin büyük masraflar yaparak yörede iskana çalıştığı göçmenler arasında da sosyal dayanışma sağlanamadığı ve uzun yıllar hükümetlerce destek verilmesine karşın onların başka bölgelere göç etmesinin önlenemediği, bu tip uygulamaların bölge halkından bazılarının yıllarca yeni kimlik aramalarına bahane olduğu” yolunda ileriki yıllarda yöneltilecek eleştiriler bölgede yapılmak istenen olumlu hamlelerin amacına tam anlamı ile neden ulaşamadığını da bir yönüyle aydınlatmaktadır. Bunlara bir de kamu görevlilerinin, aslında her yerde görülebilen türden uygulama noksanlıkları da eklenince olaylar istenmeyen boyutlara ulaşmıştır.¹⁰

İşte doğunun bütün bu sorunlarının yerinde incelenebilmesi için Başbakan İsmet İnönü 1935 yılında Atatürk’ün emri ile Adana, Gaziantep, Elazığ, Diyarbakır, Mardin, Bitlis, Tatvan, Van, Muş, Ağrı, Iğdır, Kars, Ardahan, Artvin, Rize, Trabzon, Erzurum, Giresun, Ordu ve Samsun illerini kapsayan bir gezi yapmış¹¹ ve 8 Ağustos günü Atatürk’e bir rapor sunmuştur.

İşte İsmet İnönü’nün hazırlamış olduğu bu rapor göz önünde tutularak bölgenin sorunlarının Ankara’dan halledilemeyeceği anlaşılmış ve merkezi Erzurum olmak üzere bir Umumi Müfettişlik kurulmasına karar verilmiştir.

25.6.1927 tarih ve 1164 numaralı kanunun birinci maddesine göre, Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon, Ağrı vilayetlerini içine almak üzere bir Genel Müfettişlik kurulması hakkındaki 2/3199 numaralı kararname ile III. Genel Müfettişlik kurulmuştur.¹²

---

⁹ Koca, a.g.e., s.5.

¹⁰ Koca, a.g.e., s.5.

¹¹ Saygı Öztürk, Kasadaki Dosyalar, Ümit Yayınevi, Ankara 2005, s.11.

¹² BCA, 030.18.1.2.57.70.15./5.

2/3200 numaralı ve 23.8.1935 tarihli kararname ile de, III. Genel Müfettiş olarak Erzurum Saylavı Tahsin Uzer atanmıştır.¹³

Müfettişlik teşkilatı şu kadrolardan oluşmaktaydı: Genel müfettiş, baş müşavir, yabancı işler müdürü, hususi kalem müdürü, yazı işleri müdürü, evrak işleri müdürü, istatistik işleri müdürü, asayiş müşaviri ve muavini, emniyet müşaviri ve muavini ve 5 istihbarat memuru.¹⁴

Tahsin Uzer'in III. Umumi Müfettiş olarak görevi 3 Kasım 1939 tarihine kadar devam etmiş, bu tarihten sonra sağlık nedenleri ile bu görevinden ayrılmak zorunda kalmış ve bu ayrılmadan bir ay sonra da vefat etmiştir.

Tahsin Uzer'den sonra III. Umumi Müfettişliğe 30 Haziran 1940 tarih ve 2/13838 sayılı kararname ile, Dahiliye Vekaleti Müsteşarı Nazif Ergin atanmıştır. Cemil Koçak'a göre Nazif Ergin'den sonra Umumi Müfettişliğe başka bir atama yapılmamıştır.¹⁵

Türkiye genelindeki genel müfettişlik yapılanması ise Demokrat Parti Döneminde (1952 yılında) tamamen ortadan kaldırılmıştır. Diyarbakır Milletvekili Mustafa Remzi Bucak, Umumi Müfettişlik Teşkiline dair kanun ile ek ve tadillerinin yürürlükten kaldırılması için 24 Ocak 1952 tarihinde bir teklif vermiş, Bu teklif 19 Haziran 1952 tarihli toplantıda kabul edilerek, Genel Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun ile ekleri tamamen yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁶

---

¹³ BCA, 030.18.1.2.57.70.16./7.

¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, V/7, s.97.

¹⁵ Koca, a.g.m, s.160.

¹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, IX/16, s.358.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TRABZON VİLAYETİ

10. Genel Bilgi

Karadeniz sahili ile Zigana Dağları arasında yer alan Trabzon, yüzölçümü açısından az bir alan kapsamına karşın nüfus ve ekonomi açısından Karadeniz'in en büyük şehirlerinden birisidir. . Trabzon binlerce yıl, Medler, Persler, Romalılar, Bizanslılar ve Kommenler gibi birçok topluluğa ev sahipliği yapmış olan bir şehirdir. 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilen bu şehir, o günden bugüne kadar bir Türk şehri olarak varlığını devam ettirmektedir.

Milli Mücadele döneminde de ülkesi için canla başla çalışan bu şehir, İtilaf Devletlerinin, Türkiye'yi parçalama teşebbüslerine karşı ilk tepkilerin verilmeye başlandığı bölgelerimizdendir. Mondros Mütarekesi sonrası, bölgede bir Pontus Devleti kurulması için faaliyete geçildiği gibi Barış Konferansında, Ermenilerin de Trabzon üzerindeki emelleri açığa çıkmıştı. İtilaf Devletleri gemileri ile Trabzon Limanına getirilen Rum ve Ermeni çeteleri, yerli azınlıkların da desteği ile Türk-İslam ahalisine eziyete başlamışlardı. O tarihlerde Trabzon'a yönelik tehditler sadece Rum ve Ermenilerin tehditleri olmayıp aynı zamanda Rus işgal döneminin ürünü olan Gürcülük cereyanı da vardı. Trabzon halkının Milli Mücadele yolunda attıkları ilk önemli adım 10 Aralık 1918'de İstikbal Gazetesini çıkarmaları olmuştur. Faik Ahmet Barutçu, arkadaşı Mehmet Sait Ongan ile işbirliği yaparak bu gazeteyi kurmuştur. Bu gazete Trabzon'da Milli Mücadelenin güçlü sesi olmuştur.¹⁷

---

¹⁷ Günay Çağlar, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile Vilayet-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesinin İlişkileri", Trabzon 2008, s.180.

Trabzon halkı bir taraftan basın yoluyla Milli Mücadeleye destek olmaya çalışırken, diğer taraftan da yurdun diğer kesimlerinde olduğu gibi milli duygularla bir araya gelerek Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Trabzon ve Havalisi Milliye Cemiyeti, Trabzon- Rize Cemiyet-i Hayriyesi gibi bir çok cemiyet kurmuşlardır. Bunlar arasında en çok faaliyet gösteren ise Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetidir. Mustafa Reşit Tarakçıoğlu bu cemiyetin kuruluşunu şu şekilde anlatmaktadır:

“İttihat ve Terakki şubesi ileri gelenleri Öğretmenler Derneğinde geceleri yaptıkları görüşmeler sonucunda Trabzon’da siyasi bir cemiyet kurulmasını kararlaştırdılar. Eyüpoğlu İzzet Hacı Salihoğlu Servet, Murathanoğlu Ziya, Barutçuoğlu Hacı Ahmet, Hatipoğlu Nuri, Laçinoğlu Salih, Hacı İzzetoğlu Hasip, Hacı Hamdioğlu Hami, Hartamasoğlu Abdalbaki, Hatipoğlu Emin ve adlarını hatırlayamadığım daha bazı bey ve efendiler 15 Şubat 1919 günü akşamı toplanıp kurulması kararlaştırılmış olan Muhafaza-i Hukuk Milliye Cemiyeti'nin ni-zamnamesini görüşüp kabul ettiler, bir sonraki gün hükümete başvurup gerekli kanuni işlemlerini bitirdiler”¹⁸

Bu cemiyet, vilayetin siyasi olduğu kadar sosyo-ekonomik geleceği ile ilgilenmeyi de kendisine vazife saymıştır. 1. Dünya Savaşı sonrasında Trabzon adeta harap olmuştu. Her taraf pislik içerisinde bulunuyor, kuyular doldurulmuş, çeşmelerğn çoğu tahrip edilmiş ve su yolları bozulmuştu.¹⁹

Trabzon ve yöresinde işgal dolayısıyla halkı göç eden köylerden eser bile kalmamıştı. Açlık had safadaydı. Kadınlar, çocukları ile beraberçöplerden yiyecek arıyorlardı. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, bütün bu sorunlara çare bulabilmek amacıyla bir rapor hazırladı. Bu rapor, cemiyetin 1. Trabzon Kongresinde aldığı karar uyarınca İstanbul’a gönderdiği Hacıalizade İsmail, Eyüpzâde Ömer Fevzi ve Hatipzâde Emin Beylerden oluşan heyetin imzasıyla Sadaret makamına hitaben yazılarak, Hariciye Nezaretine teslim edildi. Bu raporda vilayet meseleleri Ticaret ve Ziraat, İmarat ve İnşaat Meseleleri, Sağlık Meseleleri, Maarif Meselesi, Belediye İdareleri ve Bütçeleri , Evkaf,

¹⁸ Nebahat Oran Arslan, “Sivas Kongresi ve Trabzon”, Trabzon 2008, s.130.

¹⁹ Mehmet Okur, “Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin Bilinmeyen Bir Raporu”, Türk Dünyası Araştırmaları, sayı, 160, Şubat 2006, s.85.

Mabet ve Medreseler Meselesi ile Asayiş ve inzibat durumu olmak üzere 7 ana başlık altında incelenmiştir.²⁰

Hariciye Nezareti 6 Mayıs 1919'da Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda, raporun bir suretini göndererek hükümlerden uygulanabileceklerin derhal fiiliyata geçirilmesini istemiştir. Dahiliye Nezareti de raporlar ile ilgileri dolayısıyla Ticaret ve Ziraat, Nafia, Sıhhiye, Maarif ve Evkaf Nezaretleri ile Umum Jandarma Kumandanlığına 11 Mayıs 1919'da gönderdiği yazıda, Hariciye Nezaretinin yazısına atıfta bulunarak her makamın kendisi ile ilgili hükümleri inceleyerek uygulanabileceklerin derhal işleme konulmasını talep etmiştir.²¹

Aynı zamanda Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, kendileri ile aynı kaderi ve maksadı paylaşan Vilayet-i Şarkıye Müdafai Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile de irtibat kurmuşlardır. Ve gerek Trabzon'un gerekse de Erzurum'un girişimleri ile bir kongre düzenlenmesine karar verilmiştir. Kararlaştırılan tarihten 10 gün sonra 23 Temmuz 1919'da başlayan Erzurum Kongresine, Trabzon'dan İzzet Bey, Servet Bey ve Ömer Fevzi Beyler ile birlikte bir çok delege katılmıştır. Trabzon, Erzurum'dan sonra kongreye en fazla delege ile katılan vilayettir. Böylece Erzurum kongresi için Trabzon hem toplantı tarihinin belirlenmesi ve hem de delege katılımı bakımından etkili olmuştur.²²

Daha ilk günlerden itibaren var güçleri ile Mustafa Kemal Paşa'ya ve Milli Mücadele'ye yardımcı olmaya çalışan Trabzonlular, Erzurum Kongresi Kararlarıyla da oldukça hoşnut olmuşlardır. Özellikle, Mustafa Kemal Paşa'nın bölgenin Rum ve Ermeni azınlıklara teslim edilmeyeceği yönündeki beyanları Trabzon halk efkârını coşturmuştur.²³

Bütün bir Milli Mücadele boyunca Atatürk'ün yanında olan bu şehrin 1935 yılındaki durumu tezimizin bu bölümünün konusudur.

---

²⁰ Okur, a.g.e., s.85.

²¹ Okur, a.g.e.,s.85.

²² Arslan, a.g.e., s,130.

²³ Arslan, a.g.e., s.130.

11. İsmet İnönü'nün Trabzon'u Ziyareti

Bilindiği üzere İsmet İnönü 1935 yılında Atatürk'ün emri ile bir doğu gezisine çıkmıştır. Bu gezi esnasında uğradığı şehirlerden birisi de Trabzon'dur.

Trabzon halkı, İsmet Paşa'yı büyük bir coşku ile karşılamıştır. İnönü, Trabzonluları çok neşeli bulmuştur. İsmet İnönü, bunun sebebinin o sene fındığın çok olmasından kaynaklandığını söylemektedir. İnönü, Trabzon'un çeşitli köy ve kasabalarından gelen heyetleri Halk evi binasında sabırla dinlemiştir. Halk hastane ve okul istemektedir. Zaten Karadeniz boyunca da İnönü, "numune hastanesi" görmemiştir. İnönü, bunu çok büyük bir eksiklik olarak değerlendirmektedir.²⁴

Trabzonluların bir başka sorunu ise yoldur. İnönü bu soruna şu şekilde değinmektedir: "Samsun'dan Hopa'ya kadar yapmaya mecbur olduğumuz sahil yolu, Trabzon'da yeniden bir merkezleme yapacaktır. Her iskelede liman yapamayız. Trabzon'da yapılacak liman, sahil yolu ile ve Erzurum irtibatıyla Trabzon'u daima şenlendirecektir. Bu liman Samsun'a nispetle, çok daha ucuzdur.

Bugünkü Trabzon-Erzurum yolu, transit için yine en çok hazır ve kısa olanıdır. Bu yolun çığlara, heyelana, Zigana, Kop dağ geçitlerine maruz olan güzergâhı vakıa çok zayıftır. Kışın kapanmaktadır. Kurtarılması mümkün değil gibidir. İleride söyleyeceğim gibi Sürmene'den Karadere boyunca Bayburt'a ve oradan Kop'u dolaşarak Tercan Ovası'na inen bir güzergâh istikbalde her müşkülü halletmeye müsait görünüyor. Bu güzergâhı şimdilik tesviye olarak açtırmak muvafık ve tabiatını tecrübe ile tespit etmek münasip olacaktır."²⁵

Trabzon halkı İnönü'ye sağlık konusunda da şikayette bulunmuşlar ve özellikle de frengi hastalığından yakınmışlardır. İnönü bu konuda şunları söylemektedir: "Ruslar nereye girdilerse yol getirmişlerdir. Dağları yabandomuzu ile doldurmuşlar ve insanlara frengi salmışlardır."

²⁴ Saygı Öztürk, İsmet Paşanın Kürt Raporu, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2008, s.48.

²⁵ Öztürk, a.g.e.,s. 49.

İnönü bunun haricinde Trabzon halkını kan davalarına karşı da uyardı. Ve eğer kan davalarına son verilmezse neler yapacaklarını da açıkça anlattı:

“Kan davalarından dolayı meydana gelen cinayetlerde, hakimler cinayet işleyenlerin ailelerini başka yerlere gönderme yolunda karar verirler. Bu iyi olmaz. Bu fikri Giresun ve Samsun’da da söyledim. Hemen bu sene kanuni tedbir almamız lazımdır. Vakalar hakikaten vahşiyane trajedilerdir.”²⁶

12. İsmet İnönü’ye Trabzon İle İlgili Sunulan Rapor

120. Nüfus Durumu

İsmet İnönü’nün 1935 yılındaki Trabzon seyahati esnasında Trabzon valisinin İsmet Paşa’ya, sunmuş olduğu rapora bakılırsa o tarihte henüz genel bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Ancak, bu raporda 1927 yılında yapılan deneme sayımı ve 1935 yılındaki kesin olmayan istatistik sonuçları karşılaştırılmış ve şöyle bir sonuç çıkartılmıştır:1927 senesinde yapılan deneme sayımı esnasında vilayet’in 160.464’ü kadın, 132.1092u erkek olmak üzere 292.573 nüfusu olduğu tesbit edilmiştir. 1935 yılındaki resmi olmayan kayıtlara bakıldığında ise vilayet genelinde 233.709’u kadın, 199.989’u erkek olmak üzere toplam 433.698 kişi bulunmaktadır ki bu 2 oranı karşılaştırdığımızda 1927 yılından 1935 yılına kadar geçen süre zarfında Vilayet genel nüfusunda 141.125’lik bir fazlalık olduğu göze çarpmaktadır. İsmet İnönü bu çoğalmanın tabii çoğalmanın yanı sıra 2330 ve 2576 sayılı kanunlar ile yazımı yapılan saklı nüfusun kayıt edilmiş olmasından ileri geldiğini söylemektedir.²⁷

Vilayet nüfusunun çoğalmakta olduğunu gösteren bu durum kısa bir süre sonra yapılan genel sayımda da kendisini gösterecektir. Nitekim 1935 yılında yapılan genel nüfus sayımına bakılacak olursa; 1927’den 1935 yılına kadar kadın nüfusunda 33.701’lik, erkek nüfusunda 34.405’lik ve toplam nüfusta ise 68.106’lık bir artış görülmektedir.²⁸

²⁶Öztürk, a.g.e, s. 49.

²⁷ BCA, 030 10 65 433 4 / 2-3.

²⁸ Genel Nüfus Sayımı 1935, 20 İlkteşrin 1925, Trabzon.

121. Sağlık İşleri

İsmet İnönü 1935 Trabzon gezisi esnasında sağlık işleriyle de yakından ilgilenmiştir. Bu konu ile ilgili İsmet İnönü'ye sunulan rapora bakıldığında, Vilayette sağlık durumunun çok iyi olduğunu ancak iklimi çok nemli olduğundan dolayı vilayette kemik hastalıklarına ve özellikle de kemik veremine sıkça rastlandığından söz etmektedir. Mevsim hastalıklarının ara sıra baş gösterebildiğini ancak yaygın ve salgın halinde bir hastalığın var olmadığından bahseden rapor, 850 kadar hastanın da Frengi bakımı altında olduğunu söylemektedir. Raporuna göre vilayet hastanesi 50 yataklıdır.²⁹

Bu hastanenin kadrosunda bir dahiliye, bir hariciye ve bir röntgen mütehasısı tabip ve bir eczacı, bir idare memuru, bir etüv memuru ve üç hemşire vardır. Aynı zamanda röntgen mütehasısı Doktor Neşet ve nisaniye mütehasısı Osman Dündar'ın hususi ve 10 yataklı hususi müesseseleri vardır ki bunlar yalnızca harici hastalıklara bakarlar.³⁰

Rapordaki bilgilere göre bu vilayet hastanesi ihtiyaçları karşılamaktan çok uzaktır. Çünkü, buraya sadece Trabzon'dan değil, Çoruh ve Gümüşhane'den de hastalar gelmektedir. Yatan 1300 hastanın 300'ü komşu vilayetlerden gelmişlerdir. Rapora bakılırsa hastanenin yıllık tahsisatı, 28.068 liradan ibarettir. Yine rapora göre, hastaların çokluğu yatak sayısının artırılmasını gerekli kılmaktadır. Ancak, bu ihtiyacı bugün için karşılamak mümkün değildir. Vilayette ayrıca birkaç ay önce açılmış olan bir verem savaş dispanseri bulunmaktadır. Ve açıldığı günden itibaren burada 1000'den fazla hasta muayene olmuştur.³¹

Bu merkez hastanesi ve dispanserinin yanı sıra, Vakfıkebir'de, 5 yataklı bir dispanser bulunmaktadır. Bu dispanser hükümet tabibinin idaresinde olup bir sıhhiye memuru ve hademesi bulunmaktadır. Ayrıca, Of ve Maçka'da da 1 tabip, 1 sıhhiye memuru ve 1 hademeden oluşan 5 yataklı bir dispanser bulunmaktadır. Akçaabat ve Sürmene'de ise 1 tane buğu sandığı bulunmaktadır.³²

²⁹ BCA, , 030 10 65 433 4 / 3.

³⁰ Karadeniz Havzası Şimal Kısmı, Tabii, Zirai, Beşeri, Baytari, C.5, Ankara Genel Kurmay Matbaası, Ankara 1936, s. 120.

³¹ BCA, , 030 10 65 433 4 / 4.

³² Karadeniz Havzası Şimal Kısm, s.120-121.

122. Kültür Durumu

İsmet İnönü 1935 yılındaki bu gezi esnasında okulların durumunu da tetkik etmiştir. Aynı zamanda kendisine bu konu ile ilgili de bir rapor sunulmuştur. Bu rapordan edindiğimiz izlenimler şöyledir: Trabzon'da o dönemde 510 mevcutlu bir erkek lisesi, 24 mevcutlu bir tecim okulu, 120 mevcutlu bir kız ve 273 mevcutlu bir de erkek ortaokulu vardır. 5 sınıflı 20, 4 sınıflı 1, 3 sınıflı 66, 2 sınıflı 3 ve 1 sınıflı 6 ki, hepsi 180 dersaneli, 96 ilkokul vardır.³³

1934-1935 yıllarına bakıldığında merkezde 3 sınıflı 14, 5 sınıflı 8 ilkokul bulunmaktadır. Burada 2669 erkek ve 242 kız öğrenim görmektedir. 1935-1936 yılında ise, 3 sınıflı 13, 5 sınıflı 10 ilkokulun bulunduğunu görmekteyiz ki, burada da 2896 erkek ve 1295 kız öğrenci öğrenim görmektedir.

Akçaabat kazasında 1935-1936 yılları arasında 3 sınıflı 14, 5 sınıflı 1 ilkokul bulunmaktadır. Burada 1107 erkek ve 122 kız öğrenci öğrenim görmektedir.

Maçka kazasında 1935-1936 yılları arasında 3 sınıflı 13, 5 sınıflı 1 ilkokul vardır. Burada ise 897 erkek ve 70 kız öğrenci öğrenim görmektedir.

Of kazasında 1935-1936 yılları arasında 3 sınıflı 9,5 sınıflı 4 ilkokul vardır ki, burada da 1482 erkek ve 109 kız öğrenci öğrenim görmektedir.³⁴

Bu raporda 1935 yılı içerisinde ilkokullardan 102'si kız olmak üzere 467 kişinin mezun olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, liseden 59, erkek ortaokulundan 38, kız ortaokulundan 15, orta tecim mektebinden ise 8 talebe mezun olmuşlardır.

Raporda, köylerin ve evlerin birbirlerinden dağınık bulunuşları sebebiyle özellikle kış aylarında okullara öğrencileri toplamanın çok zor olduğunu belirtilmekte, bunun için de 3 yıldan beri 8 tane pansiyon açıldığı söylenmektedir. Ve bu okulların yatılı hale getirilmesinin zaruretinden söz edilmektedir. Rapora göre ayrıca okuma çağını geçirmiş

³³ BCA, , 030 10 65 433 4 / 4.

³⁴ 15 Yılda Trabzon, Chp Trabzon Halkevi, Trabzon 1938, s.18.

yurttaşlar için de mektebi olan köylerde her yıl muallimler tarafından Millet Dershanelerinin açıldığını ve bu dershanelerden şimdiye kadar 1.042'si kadın olmak üzere 12.682 kişinin belge aldığını söylemektedir.³⁵

Bunların haricinde Trabzon'da ayrıca 1 muallim mektebi ki, burada 8 kız ve 62 erkek öğrenci öğrenim görmektedir, bulunmaktadır. Ve 1 tane de 64 erkek öğrencinin öğrenim gördüğü ortaokul seviyesinde ticaret mektebi bulunmaktadır.

Ticaret mekteplerinden mezun olanlar banka, şirket ve ticarethane ve gümrük gibi resmi ve ticari müesseselerde istihdam olunmaktadırlar. Muallim mekteplerinde ise lise ve tatbikat kısımları vardır. Buradan mezun olanlar ilkokul öğretmenliklerinde görev almaktadırlar.³⁶

123. Kütüphaneler

Trabzon'da 1 tane Umumi Kütüphane bulunmaktadır ki burada 1842 Türkçe, 512 Arapça, 10 Farsça ve 451 tane Garp lisanından olmak üzere toplam 2815 tane kitap bulunmaktadır.³⁷

124. Yolların ve Köprülerin:Durumu

1929 yılında Trabzon'u ilçelerine ve diğer bölgelere bağlayan yolların durumuna kısaca şöyle bir göz attığımızda şu bilgilere ulaşırız: Trabzon-Erzurum arası yol toplam 68+750 km'dir. Bunun 43+939'u sağlam, 11+786'sı tamir olunmakta 15+025'inde ise henüz tamire başlanmamıştır.

Trabzon-Sürmene-Of –Rize arasındaki yol toplam 62+095 km'dir. Bu yolun sağlam kısmı 24+100, tamire henüz başlanmamış yani bozuk olan kısmı ise 38+490 km'dir.

Trabzon-Polathane- Vakfikebir-Giresun arasındaki yolun toplam uzunluğu 59+230 km'dir ki bu yolun 10+200 km'si sağlam, 49+030 km'si ise bozuktur.³⁸

³⁵ BCA , 030 10 65 433 4 /5.

³⁶ Karadeniz Havzası Şimal Kısmı, s.153.

³⁷ Karadeniz Havzası Şimal Kısmı, s. 154.

İsmet İnönü'nün bu gezisi esnasında edindiği izlenimlere dayanarak Trabzon'daki bütün kazaların vilayete, vilayetin de komşu vilayetlere düzenli şoselerle bağlı olduğunu anlayabiliriz. Düzenli tükel şoselerin 199 km olduğunu söyleyen İsmet İnönü bunların Gümüşhane, Çoruh ve Giresun vilayetlerine giden şoseler olduğunu belirtmektedir. İsmet İnönü bütün kazaların, üç nahiyenin ve bazı köylerin bu şoseler üzerinde olduğunu, nahiyeleri ve kısmen köyleri birbirine bağlayan yollardan yaz-kış otomobil işlemesine elverişli olanların 96 km olduğunu, şosesi bitirilmediğinden dolayı yalnız yazın üzerlerinden otomobil geçmesine elverişli olanların da 124 km olduğunu söylemektedir.³⁹

Köylerin çoğunun birbirlerine köy yolları ile bağlı olduğunu anlatan İsmet İnönü bazı yolların bozuk ve araba çıkamayacak diklikte olduğunu belirterek bu yolların işçiler tarafından tamirinin devam ettiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, topoğrafik durum dolayısıyla yağmurlar çabucak yollara inivermekte ve bu yüzden de mevcut şose ve yollarda yıl boyu onarma ve temizleme işlerinin olduğu vurgulanmaktadır. İsmet İnönü vilayetin bir ucundan öteki ucuna kadar uzanan yalnız deniz kıyısı şosesi üzerinde 30'a yakın dere ve akarsuyun varlığından söz etmektedir.⁴⁰

İsmet İnönü'ye göre Trabzon'da köprülerin durumu iç açıcı değildir. Mevcut köprülerden 59 tanesi kârgir ve betondan yapılmıştır. Bir de 15-16 bin liraya ağaçtan yapılmış olan köprüler vardır ki, bunlar da derelerin sürükleyip getirdiği taşlar yüzünden sökülmekte ve bu durum da hususi bütçeye çok zarar vermektedir. Seller yüzünden 9 derenin köprüsünün olmadığını belirten İsmet İnönü bunların ve ağaçtan olanların taştan ve betondan yapılmasına hususi bütçenin durumunun elverişli olmadığını, bu bütçe ile ancak şoselerin ve yanlarındaki hendeklerin bütün yıl boyu temizleme ve onarılması ve zaman zaman yıkılan köprü ayaklarının tamiri işlerinin yapıldığını vurgulamaktadır.⁴¹

Ayrıca Trabzon ve Karadeniz için önemi büyük olan İran Transit Yolu'na da İsmet İnönü'nün sunmuş olduğu raporlarda yer verilmiştir. Raporda anlatılanlara geçmeden önce bu yol hakkında kısaca bilgi verelim. İran Transit Yolu çok eski bir yoldur ve eskiden bir

³⁸ T.C. Devlet Yıllığı, 1928-1929, Devlet Matbaası, İstanbul 1929, s.570.

³⁹ BCA, 030 10 65 433 4 / 6-7.

⁴⁰ BCA, 030 10 65 433 4 / 6-7..

⁴¹ BCA, 030 10 65 433 4 / 6-7..

ucu Hindistan'a ve Çin'e kadar uzanmaktadır. O memleketlerin bütün mahsulleri bu yoldan taşınmakta, Trabzon'dan gemilere yüklenmekte ve aynı zamanda garptan deniz yolu ile gelen emtianın da develere yüklenerek oralara gönderildiği bilinmektedir. Ancak önce Süveyş Kanalı'nın açılması ve daha sonra da 93 Harbinin çıkması sonucu Ruslar, Trabzon'dan İran'a giden transit akınını kendi ülkelerine çevirmek için Kafkas demiryollarını ve Batum Limanını yaptılar. Bu demiryolları ve liman sayesinde Trabzon'dan Tebriz'e 45 günde varılırken Batum'dan Tebriz'e 6-8 gün arasında varılmaya başlandı. I.Dünya Savaşı'na kadar bu durum böyle devam etti. Umumi harpten sonra Irak'a yerleşen İngilizler, Musul'dan birkaç kolla İran'a ulaşan ticaret güzergahları kurarken, Fransızlar Beyrut'tan itibaren çölü aşarak ve Irak'ı geçerek İran'a varan başka bir güzergah yaptılar. Fransa bundan sonra Trabzon-Tebriz arasındaki transit nakliyatı için Ankara'ya ticaret nazırlarını göndermiş ve hükümetten bir imtiyaz talep etmişler ancak Cumhuriyet Hükümeti bunu reddetmiş ve kendisi bu konuyla ilgili çalışmalara başlamıştır. Çünkü, İran'dan denize en yakın yol Trabzon'da denize ulaşıyordu. Ruslar'ın sırf İran transit için yaptıkları demiryolu Batum'dan İran hududuna kadar toplam 1113 km iken Cumhuriyet Hükümetinin milyonlarca lira harcayarak yaptırdığı Transit Caddesi hududa 963 km yani Rusya'dan 150 km daha kısaydı. Ancak, yolun çok bozuk olması sebebiyle Cumhuriyet Hükümeti 1931'de yolun yapımına başlıyor ve 1934 senesine kadar da bütün yolun kamyonetlerin saatte 20-25 km süratle gidebilecekleri hale gelmesini planlıyor ve bunun için de bütçeden 3,500.000 lira ayırıyordu.⁴²

İsmet İnönü 1935 yılındaki Trabzon gezisi esnasında bu yolun çok değerli bir yol olduğunu yapılmasını Bayındırlık Bakanlığının üzerine aldığını, yolun vilayet sınırları içerisindeki kısmının bittiğini, daimi onarılma işinin de yine bakanlığın tahsisatı ile yapılmakta olduğunu ayrıca hususi bütçenin de buna destek verdiğini ve 30 kadar daimi işçi ile de onarma işinin kuvvetlendirildiğini anlatmaktadır.

Bu yolun haricinde Bayburt yolunun da açılması için hazırlıklar yapıldığı ve bu yolun iç vilayetlerimizi Karadeniz'e bağlayan en kısa ve emin yol olduğunu söylemektedir. Trabzon-Gümüşhane-Erzurum yolunun kışın karla kapandığı halde bu yolun bütün yıl açık olabileceğini, yapılıp bitirilince Bayburt-Trabzon arasının 120 km'ye ineceğini belirtmekte

---

⁴² Cumhuriyet'in 10. Yılında İktisat Meyanında Trabzon, 29 teşrini evvel 1923-1929- 1 Teşrin 1933, Şarkmatbaası, Trabzon.

ancak bu yolun taşlık ve engebelik yerlerden geçtiği için çalışmaların güçlüklerle ilerlediğini vurgulamaktadır.⁴³

125. Finans Durumu

Trabzon'daki 1923-1933 yılları arasındaki finansal durumu incelersek, Trabzon'un en büyük gelir kaynağının tarım olduğunu görürüz. Senede 2-3 milyon lira fındıktan, 1 milyon lira tütünden, 1.5 milyon lira da yumurta, yağ, fasulye gibi toprak mahsullerinden gelmektedir. Ancak bu para Trabzon'un hariçten getirdiği şeylere yetmemektedir. Senede vasati 1.5 milyon un, mısır, şeker, kahve, çay, pirinç ve diğer yenecek maddelere veriliyor, diğer 1.5 milyon da her çeşit mensucat, iplik, kösele ve diğer giyinme eşyası için gidiyor. Bunlardan başka gaz, sabun gibi ihtiyaçlar ile çimento, demir, sac, çivi ve cam gibi yapı malzemeleri de 5.5 milyondan geri kalan 2.5 milyonu götürüyor.⁴⁴

1923-1933 yılları arasında sanayinin de çok sönük olduğunu görmekteyiz. Daha önceden çok verimli olan ve bütün Karadeniz sahiline ihracatı yapılan dericilik sanatının artık bitmeye yüz tuttuğunu görmekteyiz. Trabzon'un asıl geçim kaynağı topraktır. Ancak, yalnızca toprak halkı geçindirmeye yetmediği için ticaret ve sanayiden de faydalanılmaktadır.⁴⁵

1932 yılında her çeşit vergi tutarı tahakkuk eden 776.511 lira gelirden tahsil edilen 588.489 lira yani % 75 nisbetindeyken, 1933'de tahakkuk eden 760.001 liradan tahsil edilen 548.750 lira yani %71'e düştüğünü görmekteyiz. 1934'de tahakkuk eden 835.176 liradan tahsil edilen 569.069'a yani %68'e düşmüştür.

Trabzon ithalat ve transit gümrüğünün gelirine baktığımızdaysa 1931'de 1.146.087 olan gelir 1932'de 843.048, 1933'de 588.935, 1934 ise 424.837 lira olduğunu görmekteyiz.

İran'dan Trabzon'a gelip dışarıya giden transit eşyası 1931'de 244.950 lira değerinde 232.604 kg, 1932'de 148.616 lira değerinde 83.654 kg, 1933'de 869.611 lira değerinde

⁴³ BCA, , 030 10 65 433 4 /8.

⁴⁴ Cumhuriyette Trabzon (1923-1933), Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası, Trabzon, 1938 s.14-15.

⁴⁵ Cumhuriyette Trabzon (1923-1933), s.14-15.

542.746 kg, 1934'de ise 1411.989 lira değerinde 115.815 kg'dır. Bu eşyalar, pamuk, badem içi, üzüm, tatlı çekirdek ve halıdır.

Dışarıdan Trabzon'a gelip İran'a giden transit eşyası ise 1931'de 1.147.637 lira değerinde 751.440 kg, 1932'de 1.192.723 lira değerinde 699.293 kg, 1933'de 831.781 lira değerinde 542.777 kg, 1934'de ise 539.849 lira değerinde 393.407 kg'dır. Bu eşyalar, yünlü dokuma, pamuklu dokuma ve kadife, ipekli dokuma, demir, pirinç ve hırdavattır.

126. Belediyeler

Yıllık 105.000 lira bütçesi olan Trabzon Belediyesinin son yıldaki tahakkukatı 181.400 ve tahsilatı 102.000 liradır. Akçaabat kazası 21190, Maçka 2260, Of 15000, Vakfikebir 4950, Sürmene 14640 lira üzerinden yıllık bütçelerini tanzim etmişlerdir.⁴⁶

127. Tarım Durumu

1934 yılındaki tarım durumuna bakmadan önce 1928-1929 ve 1932-1933 yılları arasındaki tarım durumunu gözden geçirmemizde fayda vardır. Trabzon vilayeti dahilinde 1928-1929 yılları arasında 34.300 dönüm buğday, 23000 dönüm arpa, 500 dönüm çavdar, 364000 dönüm mısır, 14200 dönüm fasulye, 4410 dönüm patates, 230 dönüm kendir, 35200 dönüm tütün zeredilmiştir. Ve bu zeriattan toplam 4760000 kg buğday, 3059000 kg arpa, 312000 kg çavdar, 37310000 kg mısır, 357200 kg patates, 9200 kg kendir, 2980000 kg tütün irad edildiği gibi 1540175 fındık ağacından 9505000 kg fındık mahsulü alınmıştır.⁴⁷

1932-1933 yılları arasında ise Trabzon merkezden 600 ton buğday, 42 ton arpa, 3800 ton mısır alınırken Of'da 250 ton buğday, 42 ton arpa, 32 ton arpa ve 8250 ton mısır alınmıştır. Vakfikebir'de 800 ton buğday, 190 ton arpa ve 600 ton da mısır alınmıştır. Sürmene'de 125 ton buğday, 200 ton arpa ve 6550 ton mısır alınırken Akçaabat'ta 800 ton buğday, 150 ton arpa ve 6500 ton mısır, Maçka'da ise 300 ton buğday, 100 ton arpa ve 25000 ton mısır alınmıştır.

⁴⁶ BCA, , 030 10 65 433 4 /12.

⁴⁷ T:C. Devlet Yıllığı, s.368.

Ayrıca, Trabzon merkez ve Of, Vakfıkebir, Sürmene, Akçaabat ve Maçka kazalarından 1932-1933 yılları arasında toplam 17000 ton fasulye, Trabzon merkez, Akçaabat ve Maçka kazalarından toplam 901388 ton tütün ve 2730000 ton patates, ayrıca Trabzon merkez ve kazalarından toplam 10665 ton fındık istihsal edilmiştir.⁴⁸

Raporda sunulan bilgilere bakıldığında Trabzon'daki toprağın volkanik, ağır,sert ve oldukça da verimli olduğunu görmekteyiz. Vilayetin dağ kısmı orman ve çalılık, deniz kıyısına doğru daha alçaklarında ekilip dikilebilen alanlar olduğundan söz edilmektedir. Trabzon'da tarıma elverişli saha vilayetin ancak %20'si kadarken, orman ve çalılıklar %21 nisbetinde, yaylak ve kışlak nisbeti ise %39'dur. Üst tarafı da dağlık ve taşlıktır.

En önemli toprak ürünleri başta fındık olmak üzere mısır, fasulye ve tütündür. Mısır ve fasulye'nin kapsadığı saha tarıma elverişli yerlerin %42'sidir. Elde edilen mısır Trabzon'un ancak 7-8 aylık ihtiyacını karşılayabilir. Çeşitli fasulye türlerinin yetiştirildiği Trabzon'da bazı seneler fasulye ihracatı 400.000 kg'ı aşar ve yabancı illere de gönderilir. Tütün yalnızca Akçaabat, Maçka ve merkez kazasının bazı alçak yerlerinde yetişir. Kalitesi çok değildir. Ancak nikotin oranı çok yüksektir. Bu sebeple sigara atölyelerinde başka başka tütünlerden yapılan harmanlarda Trabzon tütünü aranmaktadır. Ekim sahası 900-1600 hektar arasındadır. Üretimi de 1.6 milyon kg arasındadır. Bununla beraber tütün sahası gittikçe azalmaktadır. Bunun sebebi ise fiyatının kendisine verilen emeğe değmemesidir.⁴⁹

Vilayet toprakları en çok meyveciliğe elverişlidir. Her çeşit meyve ve hatta tropikal olanlar dahi yetiştirilmektedir. Ayrıca kaliteleri çok yüksek olmasa dahi dış pazarlara elma ihracatı yapılmaktadır.

Bütün masrafı yıllık 1500 lira olan vilayet fidanlığı yerli ve Avrupa'nın en değerli çeşitlerinden elde edilen kalemlerle aşılansak halka bedava fidan dağıtılmaktadır. Ve şimdiye kadar 7000 kadar aşılı fidan dağıtılmıştır.

⁴⁸ Karadeniz Havzası Şimal Kısmı..., s.108.

⁴⁹ BCA, 030 10 65 433 4 /13.

Ayrıca deniz kıyılarında bazı yerlerde 30-40 bin kadar zeytin ağacı bulunmaktadır ki bunların gerek tanesi ve gerekse de yağı ancak Trabzon'un ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir.⁵⁰

Trabzon'un en büyük tarım kaynağı fındıktır. Akçaabat kazası istisna olmak üzere diğer kazalarda fındık bahçesi olmayan çiftçi yok gibidir. Sahası 30.000 hektardır. Trabzon halkı da son yıllarda fındığa büyük bir önem göstermiştir. Buna ön vermek için de 1933 senesinden itibaren hükümetçe imar mücadelesine girişilmiştir. Ve bu mücadeleden de önemli sonuçlar elde edilmiştir. 1934 yılındaki fındık rekoltesi ortalama bir hesapla 12.000.000 kg'dır.

1934 yılı içerisinde " Ekinlere ve ağaçlara tebelleş olan hastalıklar ve zararlı böcekler istasyonu" adı ile Tarım Bakanlığınca modern bir müessese açılması için bir girişimde bulunulmuştur.

Raporda bulunan bilgilere bakıldığında bütün ihtiyaçları karşılayacak bir çerçeve içerisinde bir Fındık Enstitüsünün kurulması da istenmektedir.⁵¹

128. Ziraat Kooperatifleri

1930 yılında kurulan Zirai Kredi Kooperatiflerinden bu yıl içerisinde Trabzon sınırları içerisinde 16 tane bulunmaktadır. Bu kooperatifin 2118 ortağı bulunmaktadır ki bu ortaklar 1933 senesine kadar 148,661 lira sermaye ödemişler, kooperatifler kasasına mevduat olarak 90.585 lira yatırmışlar, kooperatiflere ana bankacılık yapan Ziraat Bankası kooperatiflere 413.626 lira ödünç para vermiş ve 1931 senesinden 1933 senesine kadar kooperatifler ortaklarına 626.629 lira ödünç para vermişlerdir.⁵²

1934 yılına gelindiğinde ise Trabzon'da 19'u merkez köylerinde, 1'i Of'ta, 2'si Akçaabat'ta ve diğer ikisi de Vakfikebir'de olmak üzere toplam 24 tane Zirai Kredi Kooperatifi bulunmaktadır. 1930-1931 yılları içerisinde kurulan bu kooperatiflerin ortakları 1934 senesinde raporda sunulan bilgilere bakılacak olursa 2510 kişidir.

⁵⁰ BCA, 030 10 65 433 4 / 16.

⁵¹ BCA , 030 10 65 433 4 / 17.

⁵² Cumhuriyet'in 10. Yılında İktisat Meyanında Trabzon, s.33.

Kapitalleri: Yüklenilen: 561.769, Alınan: 175.388 liradır. Yedek kapitalleri ise 27.413 liradır.

Bu kooperatiflerin hepsi 1935 yılı içerisinde işlek bir halde bulunmaktadır. Ancak toprak ürünlerinin o günkü fiyatlarının kurulma dönemindeki fiyatlardan çok aşağı ve düşük olması sebebi ile ortaklarının finansal durumu sarsılmış ve yükledikleri hisse senetlerini ödeyemeyecek bir hale gelmişler bu yüzden de ancak borçlandıkları paranın faizini verebilmişlerdir. 1935 yılı içerisinde bu kooperatiflerin beklenen ve kurumlarına temel olan amacı gerçekleştirmekten henüz uzak bir görünüm arz etmektedirler.⁵³

129. Ekonomik Durum

1923-1933 yılları arasında Trabzon'un 4.630 km murabbai olan bütün toprağının ancak %18'i yani yalnızca 830.5 km murabbai toprağı kazmaya, çapalamaya ve bir şeyler yetiştirmeye elverişlidir. I. Dünya savaşı öncesinde bu kadar dar bir toprak parçasında o kadar insan geçinemeyince halk karada ve denizde ticarete, köylü ile pazarlar arasında ayak alışverişine ve her nevi küçük sanatlara koyulmuştur. Bunları da bulamayan geçinme bütçesindeki açığı kapamak için taşraya iş aramaya gitmiştir. Trabzon'un öteden beri geçinme kaynaklarından birisi de taşrada çalışmaktır. Trabzon köylüsü yaz sonu toprağından alabildiğini aldıktan sonra senenin kalan yarısında taşraya gidip orada çalışarak geçinirdi. Ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonra artık köylü eski gibi çalışmaya yabancı ülkelere gidememektedir. Gidenler de ancak Türkiye'nin sahil şehirlerine ve en başta da Zonguldak'a gitmekte fakat elleri boş veya boşa yakın olarak dönmektedirler. Nitekim, harpten önce dışarıya giden işçilerin bölgeye taşıdıkları para bölge iktisadiyatına, pek göze batmasa da, hiç de azımsanmayacak bir gelir sağlamaktaydı. Bu gelir bölgenin iktisadi varlığının bel kemiklerinden birisiydi. Ancak I. Dünya Savaşı ile birlikte bu kaynak kurumuştur. Bu sebeple bölge insanı da var gücüyle toprağına eğilip çalışmaya koyulmuştur. Bundan dolayı da 1923-1933 yılları arasında Trabzon'un en büyük geçim kaynağı tarım olmuştur. bölgeye senede ortalama 3 milyon lira fındıktan, 1 milyon lira tütünden ve 1.5 milyon lira da yumurta, yağ ve fasülye gibi yine aslı toprak mahsullerinden

---

⁵³ BCA, , 030 10 65 433 4 /17.

geliyordu. Fakat bu para da bölgenin dışarıdan getirttiği ihraç mallarını ödemeye bile yetmiyordu.⁵⁴

Daha önceden bölgede çok gelişmiş olan sanayi de 1929-1933 yılları arasında oldukça sönüktür. Ancak evlerde el tezgahlarında dokunan bezlerin yine sahil ve dahil vilayetlere ihracı, makine mamulleri karşısında azalmışsa da büsbütün bitmemiştir. Aynı zamanda mobilyacılık , ayakkabıcılık gibi Trabzon'da yapılan küçük sanatların istihallerinden de dahil vilayetlere ihracat yapılmaktadır.⁵⁵

İsmet İnönü'ye sunulan rapordaki bilgilere bakılacak olursa, Asya kıtasının bütün güney kısmının 2000 yıllık ve çok işlek bir iskelesi olmak gibi değerli bir tarihi olan Trabzon, kendinin ve arkasında bulunan geniş hinterlandının zamanla zayıflaması ve yerini başkalarına kaptırması yüzünden eski parlaklığını kaybetmiştir.⁵⁶

Trabzon toprak bakımından dardır. Trabzon'da 4 nüfusa ancak 1 hektar ekilip biçilebilmektedir ki, bu da vilayetin toprak darlığını kolayca isbat eder. Bu yüzden Trabzon hiçbir zaman bir tarım memleketi olamamıştır. Rapordaki bilgilere bakılacak olursa, Vilayetin erkek nüfusunun %40'ı Rusya'ya gider,7-8 ay çalışır ve cebleri dolgun olarak dönerlerdi. Ancak savaş bu kapıyı kapamış ve bundan sonraki işçi akını Zonguldak, İzmit, Samsun ve İstanbul gibi yerlere yapılmaya başlanmıştır.⁵⁷

1934-1935 yılları arasında Trabzon'un gerek tarım ve gerekse ekonomi alanında en değerli varlığı fındıktır.

1927'de 11.823.000 kg fındıktan vilayete 3.341.000 lira girmiştir.

1928'de 8.332.000 kg fındıktan vilayete 3.147.000 lira girmiştir.

1929'da 2.940.000 kg fındıktan vilayete 4.223.000 lira girmiştir.

1930'da 15.749.000 kg fındıktan vilayete 4.223.000 lira girmiştir.

⁵⁴ Cumhuriyet'in 10. Yılında İktisat Meyanında Trabzon, s.12.

⁵⁵ Cumhuriyet'in 10. Yılında İktisat Meyanında Trabzon, s. 12-13-14.

⁵⁶ BCA, , 030 10 65 433 4 / 18.

⁵⁷ BCA, , 030 10 65 433 4 /19.

1931'de 9.762.000 kg fındıktan vilayete 2.625.000 lira girmiştir.

1932'de 16.579.000 kg fındıktan vilayete 255.0000 lira girmiştir.

1933'de 10.571.000 kg fındıkta vilayete 2357.0000 lira girmiştir.

1934'de 9.885.000 kg fındıktan vilayete 2.097.000 lira girmiştir.

Görüldüğü üzere aslında fındık miktarlarında ve bölgeye getirdiği kazanç anlamında bir düşüş söz konusudur. Ancak, yine de 1934-1935 yılları içerisinde fındığın değeri bölge açısından yüksektir.⁵⁸

Rapordaki bilgilerde fındığın yabancı memleketlere satıcılığını yapan tecimerlerin bütün kapitallerinin 1935 yılı içerisinde 150.000 ile 200.000 lira arasında olduğunu dolayısıyla bu kadar küçük bir kapitalle 5 milyon liralık bir ürünü dış piyasalarda kıymetlendirmek imkansızdır. Bunun için tecimerlerin büyük bir çoğunluğu küçük bir avans karşılığında kendilerine emanet diye çiftçinin bıraktığı fındığı, onun haberi olmadan satın sermayeye çevirmektedir. Birden piyasaya haddinden fazla mal sunumu demek olan bu hal fındığın değerini de baltalamaktadır. Raporda fındık ile ilgili bu şekilde bilgi verildikten sonra, ulusal ürünlerimiz hakkında Cumhuriyet hükümetinin almakta olduğu rasyonel tedbirlerin fındık hakkında da aynen tatbiki ile mümkün olacağı vurgulanmaktadır.⁵⁹

Aynı zamanda bölgeye gelir getiren bir diğer kaynak da İran Transitidir. Ancak bu transit işi de siyasal bir iş olmakla beraber Trabzon piyasasının başaramayacağı bir kapitale, Ulusal banka kapitallerine dayanan bir iş olduğundan menfaatler elde etmek amacıyla gelişmesi ve genişlemesi daha ziyade her 2 taraf memurlarından mürekkep bir komisyonun yapacağı tetkikler ile verecekleri karara bağlıdır.

Gerek bu transitin dirilmesi ve gerekse de Trabzon'un çok geniş olan hinterlandının gelişmesi için bir dalga kırana şiddetle ihtiyaç vardır. Ayrıca, koyun ve sığır gibi davarların

---

⁵⁸ BCA, 030 10 65 433 4 /20.

⁵⁹ BCA, 030 10 65 433 4 /20.

etiyle, yağı, yumurta, peynir, kavurma ve pastırma gibi sığağa dayanamayan maddelerin muhafazası işlerini geniş ve emniyetli bir sahada karşılamak üzere Trabzon merkezinde frigorifik tertibatlı bir soğuk hava mahzenine de acilen ihtiyaç vardır.⁶⁰

Rapordaki bilgilere göre, Trabzon'un en belirgin vasfi nüfusun çokluğu ve çokça artmasıdır. Onun içindir ki, fındık ve tütün gibi değerli ürünlerinin dolgun bir para sağladığı ve Türk olmayan unsurların da toprağı intikal eylemiş olduğu halde yine de vilayette toprağı olmayan nüfus %10-15 raddesindedir.

Nüfusun bu çokluğu karşısında alınması gereken en iyi tedbir, buradan her yıl 20-30 bin nüfusu Anadolu'nun yurtlandırılmasına lüzum görülen, toprağı geniş ve verimli ülkelerine göç ettirilmesidir. Böylece hem o vilayetlerin bayındırlığına doğru gidilmiş olacaktır. Hem de Trabzon'un yakından duymakta olduğu darlık oldukça hafifletilecektir.

Fabrika olarak Trabzon'da bir makarna ve sabun ile 15 tane fındık fabrikası, bir balıkyağı ve bir de elektrik fabrikası vardır.⁶¹

Trabzon'a elektrik şehre 35 kilometre mesafede bulunan Visera'da bulunan bir akarsu sayesinde gelmiştir. Elektrik. Visera'da bulunan bu akarsudan Trabzon'a 32,200 metre uzunluğundaki hava hatları üzerinden gelmektedir. Bu bakır teller de, fabrikadan şehre kadar yerine göre demir ve yerine göre de ahşap olmak üzere 512 tane direğin omzuna yüklenmiştir.

1926 yılında ilk elektrik fabrikası 160 bin lira ile işe başlamıştır. 1927'de Visera'daki fabrika binasının inşaatı biterek direklerin dikilmesine başlanmış, 1928'de sermaye 350 bin liraya çıkarılarak hatlar çekilmiş ve Trabzon'a kadar tesisat ikmal olunmuş, 1929'da yine ilave sermaye ile şehir tesisatı da ikmal olunarak 1929 ortalarında Trabzon nura kavuşmuştur.

1933 yılına gelindiğinde elektirikten hız alarak işleyen 65 atelye bulunmaktadır. Bunların sarfettikleri elektrik kuvveti ortalama 80 bin kilovat saattir.

---

⁶⁰ BCA, 030 10 65 433 4 / 21.

⁶¹ BCA, 030 10 65 433 4 /24.

Şehrin geceleri aydınlatılması itibariyle şirketin 90 adet 250 mumluk meccani lambasından başka Belediyenin 700 lambası da şehri en izbe köşelerine kadar aydınlatmaktadır.

Trabzon'un şehre ilk elektrik gelen tarih olan 1929 senesinin 4-5 ayında 121,900 kilovat saat olan sarfiyatı, 1930 yılında 991,500 kilovata, 1931 yılında 1,019,500 kilovata, 1932'de 942,000 kilovata inmiş fakat bu miktar 1933 yılında tekrar yükselmiştir.⁶²

Balık yağı fabrikasına da kısaca göz atmak da fayda vardır. Trabzon çok eski dönemlerden itibaren kıyısında yaşadığı denizin olanaklarından bir hayli istifade etmiştir. Özellikle yağları çıkarılan Yunus balığı avcılığı ve yağını çıkarma işi deniz işlerinin en devamlı ve kârlı tarafı idi. Ancak bu iş çok basit ve ilkel yöntemlerle yapılmaktaydı. Avlanan balıklardan basit kazanlarda ancak %10 oranında bir yağ çıkarılabilmekte geri kalanı ise atılmaktaydı. Halbuki o atılan parçaların içerisinde daha %40-50 oranında yağ bulunmaktaydı. Bu durum müteşebbis bir Türk balıkyağcısının gözünden kaçmamış ve Yunus balıklarından yağ istihsalı ve ihracı için 10,000 sermaye ile "Deflin Limitet Şirketi" ni kurmuştur. Şirket daha kurulmadan önce fabrikanın alet ve kazanları Avrupa'ya sipariş edilmiş ve bir yandan da Değirmendere'deki fabrikanın tesisatı ikmal edilerek şirketin teşkilinden 1-2 ay sonra faaliyete geçilmiştir. Fabrika kurulmadan önce senede ortalama 150,000 kilo olan balıkyağı, istihsal ve ihracatı fabrika sayesinde daha birinci sene 460,000 kiloya çıkınca şirket 1932'de sermayesini 50,000 liraya çıkararak işine daha da genişlik vermiştir. Cumhuriyetin yapmış olduğu Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan da çok yerinde istifade eden fabrika tam anlamıyla asri bir müessesedir.⁶³

Yunus balıkçılığı ve balıkyağcılığı haricinde Trabzon'da her yıl çok miktarda hamsi balığı avcılığı da yapılmaktadır. Bu balıklar hem halkın değerli bir yiyeceğidir. Hem de tarlalar için gübre olarak da kullanılmaktadır. Rapordaki bilgilere göre Trabzon'daki kimyevi gübre sarfiyatı çok fazladır. Ve yılda 300-600 ton derecesindedir. Buna karşın mevcut hamsi balığının avlanması ve gübre olarak kullanılması gelişmiş güzel bir şekildedir. Bunları düzene koyarak balıkçıyı ve çiftçiyi korumak ve yabancı memleketlere kimyevi

⁶² Cumhuriyetin 10. Yılında İktisat Meyanında Trabzon, s.51.

⁶³ Cumhuriyetin 10. Yılında İktisat Meyanında Trabzon, s.63.

gübre karşılığı olarak bütün yurdumuzdan çıkan parayı içeride alıkoymak için değerli bir hazine olan bu balıklardan faydalanmak mümkündür. Bunun içinde bunları kurutup toz haline getirecek küçük bir fabrikaya ihtiyaç duyulmaktadır.⁶⁴

1210. Güvenlik Durumu

Raporda güvenlik durumu anlatılırken her ay Dahiliye Vekaletine sunulan istatistiklerden alınarak Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü tarafından yapılan grafikler göz önünde tutulmuştur. Bu grafiklere göre, Cumhuriyet Hükümetinin kurulduğu güne kadar görülen soygunlar, baskınlar ve silah atma gibi vs... suçların son yıllarda büsbütün ortadan kalktığı gözlemlenmektedir. Bu grafikte mevcut vilayetler içinde Trabzon'un aşağıdan 6. olarak yer aldığı göze çarpmaktadır. Aylık suçlar cetvellerinde gözükten vakalar arasında en mühim yeri kaçakçılık, kız kaçırma ve adam vurma gibi suçlar tutmaktadır.⁶⁵

Kaçakçılık işi ile ilgilenenler birkaç sene evvel hükümet kuvvetleri ile çarpışa çarpışa tütünlerini iç vilayetlere geçirmeye muvaffak olurlarmış. Ancak 1918 numaralı Kaçakçılık Kanunu'nun çıkarılmasından sonra ve idari tedbirlerin de alınmasıyla birlikte artık bu insanlar eskisi gibi hareket edemez hale gelmişlerdir. Aynı zamanda elinde bulunan tütünün, İnhisar Umum Müdürlüğünce alınması ve halkın elinde tütünün kalmaması da tütün kaçakçılığını önlemiştir. Rapora göre tütün kaçakçılığı konusunda Akçaabatın Sera ve Kalanima dereleri arasındaki bölge halkı göze çarpmaktadır.⁶⁶

Bir diğer önemli vaka olan kız kaçırma olayı ise, raporda verilen bilgilere bakılırsa, çoğu kere ekilecek toprağın darlığı sebebiyle, birkaç dönüm tarlası olan bir kızı elde etmekten başka bir amaç taşımamaktadır. Kız kaçırıldıktan sonra velisinin rızası alınır. Ergin olan kız da Zabıtaya veya Müdde-i Umumiye'ye getirilerek kendi isteği ile kaçtığını söylese kanuni takibat da bu surette durur. Bu vakaların önlenmesi için Trabzon Vali Vekili Talat Demirçay dağınık olan köylerin bir araya toplanması ve bu suretle de sosyal hayatın yükseltilmesi gerektiğini söylemektedir.⁶⁷

⁶⁴ BCA, 030 10 65 433 4 / 24.

⁶⁵ BCA, 030 10 65 433 4 / 25.

⁶⁶ BCA, 030 10 65 433 4 /25.

⁶⁷ BCA, 030 10 65 433 4 /27.

Vilayetteki oranı yüksek bir başka suç ise, adam vurma hadisesidir. Ekme ve ürünü toplama zamanlarında bir çapalık yer veya üç beş kilo fındık için birbirlerini öldürenler olduğu gibi bir de önüne bir türlü geçilemeyen kan davaları söz konusudur. Öç alma maksadıyla ölen ve öldürülenlerin çoğunluğu genellikle 12-25 yaş arasındaki kişilerdir. Bu suçların bu yaştaki kişilere işlettirilmesindeki amaç yaşça küçük olmaları dolayısıyla kanunun pençesinden kolayca kurtulabilmeleridir. Bu kan davalarının önüne ancak katilin başka bir şehirdeki hapis evine ve yakınlarının da başka bir şehre göç ettirilmesi ile geçilebilir.⁶⁸

1211. Tapu İşleri

Son 1934 yılı içerisinde alım-satım ve intikal muamelesi olarak 802.500 lira değerinde 8.011 muamele vuku bulmuştur. Ayrıca, 392.285lira değerinde 385 ipotek muamelesi olmuş ve 189.302 lira değerinde 165 muamele de ipotekten çözülmüştür.

Gayri Menkullerin %90'ı tapuya bağlıdır. Geri kalan % 10'u da nahiyelerde tapu memurları buldurmak ve intikal muamelelerinde kolaylık gösterebilmek suretiyle tapuya bağlanması sağlanabilecektir.

Vilayetteki arazi darlığı yüzünden doğan bazı uygunsuz hallerin ve arazi gürültülerinin maliyece yapılacak yazım işlerinin tapu ile birlikte ifası ve bu suretle birbirini tutmayan vergi ve tapu kayıtlarının düzeltilmesi ve kadastroya bağlanması ile ortadan kalkacağı umulmaktadır.⁶⁹

1212. İnhisar İdaresi

Rapordaki bilgilere göre, tuz esnafa 4 kuruşa satılmakta, esnafta bunu kilosu 5 kuruşa halka satmaktadır. Tuz fiyatları o yıllar içerisinde düşmüştür. Rapora göre 1934 yılından birkaç yıl evveline kadar birçok köylü fiyatının yüksek olması dolayısıyla hayvanlarına tuz verememekteymiş. Ancak fiyatlar düştükten sonra satışların %10-20 oranında arttığı

---

⁶⁸ BCA, 030 10 65 433 4 / 28.

⁶⁹ BCA, 030 10 65 433 4 / 30.

görülmüştür. Genel olarak bakılacak olursa, idarenin satışları ihtisas mahkemeleri kurulduktan sonra hep yükselmiştir.⁷⁰

1213. Liman Şirketi

Trabzon limanı yıllık faaliyeti 40-50 bin ton olan Karadeniz'in mühim bir limanıdır. Ancak, buna rağmen liman işleri, yükleme ve boşaltma işlemlerinin hepsi kendi hesaplarına hareket eden maunacılar, kayıkçılar veya bunların bir kaçının teşkil ettikleri grupların elindeydi. Bu durum liman işlerinde intizama, sürata ve emniyete bir set teşkil etmekteydi. Tüccar, liman işleri için karşısında her husus için muhatap ve mesul bir heyet bulamaz, bu yüzden de daima ihtilaflar çıkar, uzar ve işler geri kalırdı. Bu durum da göstermekteydi ki, Trabzon'da acilen bir liman şirketine ihtiyaç vardı. Bu durumu fark eden birkaç alakadar hemen işe giriştiler. Cumhuriyet Hükümeti de Trabzon'da bir liman şirketinin teşekkülünü hararetle destekledi. Ve 1926 yılında "Trabzon Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi" resmen teşekkül ederek liman işlerini eline aldı.⁷¹

Trabzon limanında tahmil ve tahliye işlerini görmek üzere 50.000 kapital üzerinden kurulan bu ulusal anonim, 1934-1935 yılına gelindiğinde 200 ton eşyayı çekme kuvvetini taşıyan 3 motor beheri, 10 tondan 15 tona kadar hacmi istiabisinde 48 tane çaparı ve bunları gerektiğinde onarmak ve yenilerini yapabilmek üzere de bir atölyesi vardır. Bu şirketin kadrosu 117 kişidir.

Raporda sunulan bilgilere bakıldığında bu şirket kurulmasında amaç edindiği çabukluk, güvenlik ve ucuzluk gibi esaslar içerisinde yürüyerek memleketin ticaret sahası için çok faydalı olmuştur.⁷²

1214. Gençlik Teşkilatı

Trabzon'da Türkiye İdman Cemiyetleri ittifakına dahil, 4'ü vilayet merkezinde olmak üzere 6 spor kulübü vardır. Üyeleri 700'ü geçen bu kulüpler beden tekemmülâtına yarayan sporlardan geri kalmamakla beraber en çok da futbol sahasında uğraşmakta ve zaman

⁷⁰ BCA, 030 10 65 433 4 / 31.

⁷¹ 15 Yılda Trabzon, s. 68-69.

⁷² BCA, , 030 10 65 433 4 /33.

zaman da konferanslar, müsamereler ve piyesler tertip ederek hem kendi kulüpleri ve hem de halkevi içinde ve ayrıca da memleket kütüphanesinde fikri gelişmeleri koalamaktadır.⁷³

---

⁷³ BCA, 030 10 65 433 4 / 33.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ERZURUM VİLAYETİ

21. Genel Bilgi

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars bölümünde yer alan bu şehir, kuzeyde Dumlu ve güneyde de Palandöken dağları ile çevrilidir. Erzurum, içinden geçen tarihi İpek Yolu ve verimli ovaları ile tarih boyunca yerleşim alanı olarak çok önemli bir rol oynamıştır.

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren önemli bir yerleşim merkezi olan Erzurum, 1517 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı Devletinin en önemli ticari ve askeri merkezlerinden biri olan Erzurum, 1828-1829 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşlarında ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rus işgaline uğramış, I. Dünya savaşı sonrasında ise batılı devletler tarafından kurulması düşünülen Büyük Ermenistan sınırları içerisinde düşünülmüş ancak, bölge halkının kararlı duruşu ve mücadelesi ile milli mücadelenin merkezi haline gelmiş, bütün ülkenin kaderine yön veren bir kongreye (Erzurum Kongresi) ev sahipliği yapmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz 1919 günü Erzurumluların samimi gösterileri arasında Erzuruma gelmiş, Milli Mücadelenin temellerini burada atmış ve sine-i millete de bu şehirde dönmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekirin de yanında olduğu bir akşam daha önce duymuş olduğu bir haberin doğru olup olmadığını öğrenmek için 8-9 Temmuz gecesi İstanbul ile konuşmuş ve başkatip Fuat Bey'den görevine son verildiğini öğrenmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa askerlikten istifa ederek sine-i millete dönmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, bundan sonra Erzurum'da Vali Münir Bey, Mirliva Kâzım Karabekir Paşa, eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey, Rauf Bey, eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya Bey, Kurmay Başkanı Kâzım Bey, Kurmay Hüsrev Bey ve Doktor Refik Bey ile bir toplantı yapmış ve bu toplantı sırasında şunları söylemiştir:

“ Millete önder olacakların her ne pahasına olursa olsun amaçtan dönmemeleri, ülkede barınabilecekleri son noktada son nefeslerini verinceye kadar bu amaç uğruna fedakârlığa devam edeceklerine daha işin başında karar vermeleri gerekir. Kalplerinde bu gücü duymayanların teşebbüse geçmemeleri elbette daha iyi olur. Çünkü böyle bir durumda hem kendilerini hem de ulusu aldatmış olurlar. Bir de söz konusu görev, resmi makam ve üniformaya sığınarak el altından yapılamaz. Böyle bir tutum bir ölçüye kadar sürdürülebilir. Ama artık o dönem geçmiştir. Açıkça ortaya çıkmak ve milletin hakları adına yüksek sesle bağırarak ve bütün ulusun bu sese katılmasını sağlamak gerekir.

Benim görevden alındığıma ve her türlü sonuçla karşı karşıya bulunduğuma şüphe yoktur. Benimle açıktan açığa işbirliği yapmak, o sonuçları şimdiden kabullenmek demektir. Bundan başka, söz konusu ettiğimiz durumun istediği adam daha bir çok bakımlardan da ben olacakmışım gibi bir iddia söz konusu değildir. Yalnız herhalde bu ülke çocuklarından birinin ortaya atılması zorunlu olmuştur. Benden başka bir arkadaş da düşünülebilir. Yeterki o arkadaş bugünkü durumun gerektirdiği yolda yürümeyi kabul etsin.”⁷⁴

Mustafa Kemal Atatürk'ün askerlikten ayrılmasından sonra bütün Erzurum halkı ve Vilâyet-i Şarkiye Müdafa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum şubesi bu büyük komutana,büyük bir destek vermişlerdir. Cemiyet, 10 Temmuz 1919 tarihli yazısında Mustafa Kemal'e cemiyetin başına geçmesini ve Yönetim Kurulu Başkanlığını kabul etmesini teklif etmişlerdir. Cemiyet 5 kişilik bir de Yönetim Kurulu seçmiştir. Bu 5 kişi: Raif Efendi, Emekli Binbaşı Kâzım Bey, Albayrak Gazetesi Müdürü Necati Bey ve Cevat Dursunoğlu'dur.⁷⁵

⁷⁴ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, c.I, MEB yayınları, Ankara 2001,s.31.

⁷⁵ Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s.44.

Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığa seçilmesinden sonra, 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum kongresi toplanmış ve bu kongre tüzüğü gereğince Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Raif Efendi, İzzet Bey, Servet Bey,Şeyh Fevzi Efendi, Bekir Sami Bey, Sadullah Efendi ve Hacı Musa Bey'i Heyet-i Temsiliye olarak seçmiştir.⁷⁶

Kongrede ülkenin kaderine yön veren çok önemli kararlar alınmıştır. Bunlar:

- 1- Milli sınırlar içerisinde vatan bir bütündür, bunlar birbirinden ayrılamaz.
- 2- Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı hükümetinin dağılması halinde millet topyekun kendisini savunacak ve direnecektir.
- 3- İstanbul Hükümeti, vatani koruma ve istiklali elde etme gücünü gösteremediği taktirde bu gayeyi gerçekleştirmek için geçici bir hükümet kurulacaktır.
- 4- Kuvayyi Milliyeyi tek kuvvet olarak tanımak ve milli iradeyi hakim kılmak esastır.
- 5- Hristiyan azınlıklara siyasi hakimiyet ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilemez.
- 6- Manda ve himaye kabul olunmaz.⁷⁷

Sonuç olarak, Mustafa Kemal Atatürk, milli sınırlar içerisindeki vatanın kurtarılması için ilk adımları Erzurum'da atmıştır. Atatürk, kongre sonrasında Mazhar Müfit Kansu'ya Erzurum halkı ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Erzurum'da ve kongrede gördüğüm samimiyet,mertlik ve fedakarlık, azim ve iman beni çok cesaretlendirdi. Ülkemi kurtarmak yolundaki cesaretimi artırdı. Şu halde, ihtirassız, yalnız vatan ve ülkenin kurtarılmasını amaç edinen insanlar olarak çalışıyoruz.Allah koruyucumuzdur.kesinlikle başaracağız.”

Tezimizin bu bölümünde, Milli Mücadeleni adeta kalbi olan bu şehrin 1935 yılındaki durumu ve Erzurum'daki mevcut sosyo-ekonomik sıkıntılar, Başbakan İsmet İnönü'nün 1935 Doğu Gezisi sırasında kendisine sunulan raporlar etrafında incelenecektir.

⁷⁶Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz,Emre Yayınları,İstanbul 2005,s.73-74.

⁷⁷ Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e.,s45-46.

22. İsmet İnönü'nün Erzurum'u Ziyareti

Başvekil İsmet İnönü'nün Eylül 1934'te doğu gezisine çıkacağı Erzurum halkı tarafından haber alındığında, Erzurum'da hummalı hazırlık faaliyetleri başlamıştır.⁷⁸

Başvekil İsmet İnönü'nün Erzurum'a geleceğinin haber alınması üzerine, Erzurum'daki her daire, kendi alanıyla ilgili raporlar hazırlamaya başlamıştır.⁷⁹

Varlık Gazetesi, Başvekilin eylülün ilk haftasında geleceğini duyurmuştur. Fakat İstanbul gazetelerinin belirttiğine göre, Başvekil, biraz rahatsız olduğundan seyahatini birkaç gün ertelemiştir. Erzurum'da Başvekil'i karşılama hazırlıklarını yapmak için bir komisyon kurulmuştur. Buna göre Başvekil 1.000 atlı ile karşılanacak ve şehre girişinde belediye tarafından kendisine, Erzurum'un yerli mamullerinden hazırlanmış hediyeler takdim edilecektir. Aynı zamanda, Halk Fırkası, Belediye, Ticaret ve Sanayi Odası ve Ziraat Odası, Başvekil'e sunulmak üzere, halkın dilek ve ihtiyaçlarını tespit etmişlerdir.⁸⁰

İsmet İnönü, 18 Temmuz 1935'te saat 17.50'de büyük bir karşılama töreni ile Kars Kapısı'ndan Erzurum'a girmiştir. Beraberinde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Genel Müfettiş Abidin Özmen, Genel Jandarma Komutanı General Akbaydoğan, Üçüncü Ordu Müfettişi General Sait Urbay, Erzurum Mebusu Tahsin Uzer, Gaziantep Mebusu Bekir Kaleli, Kalem Mahsus Müdürü Vedit Uzgören ve Refik Kocamaz ile Doktor B. İzgi gibi kişiler bulunmaktadır.⁸¹

Erzurum'a ilk gelişinde, şehri harap bir halde gördüğü için müteessir olan Başbakan,⁸² bu tarihi şehrin imarı için plan, su ve kanalizasyon işinde Erzurum'u da ön plandaki şehirlerarasına koyduracağını, burasını şarkın Ankara'sı yapmak istediklerini belirtmiştir.⁸³

Başbakan belediyede verilen izahatı dinledikten sonra, kendisine Belediye başkanı tarafından bir kitap sunulmuştur. Başbakan, kabı kırmızı kurdele ile bağlanmış ve üzerinde

⁷⁸ Erzurum, 3 Eylül 1934, Pazartesi.

⁷⁹ Varlık, 27 Ağustos 1934, Pazartesi.

⁸⁰ Varlık, 10 Eylül 1934, Pazartesi.

⁸¹ Ayın Tarihi, Sayı: 20, s.10; Erzurum, 18 Temmuz 1935, Perşembe.

⁸² Bkz: Ahmet Demirel, İsmet İnönü Defterler, I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.175.

⁸³ Varlık, 25 Temmuz 1935, Perşembe.

“Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü’nden Dilekleri” yazılan yaldızla basılmış olan bu kitabı açarak gözden geçirmiş ve hakkında sorular sorarak bilgi almıştır.⁸⁴

İnönü’ye göre Erzurum’un ön önemli ihtiyaçları; plan, su tesisatı, yapı malzemeleri ve demiryolunun bir an önce bağlanmasıdır. Memur ve subaylara lojman yapılması da önemli zorunluluklardandır. Erzurum’da kömür yakılması da başlıca medeniyet unsurlarındandır.⁸⁵

İnönü, 1935 Erzurum ziyaretinde Erzurum Kalesi ile de ayrıca ilgilenmiştir. 150’den fazla Rus topu, kışın altı yedi ay kar altında olduğu gibi bırakılıyor, yazın tekrar ortaya çıkıyordu. Bu topların bu durumdan kurtarılması gerektiğini raporunda belirten İnönü bu durumla ilgili şunları söylemekteydi: “Bunun için elli bin liralık sundurma yapılacak. Bu kadar himmetlerden Erzurum Kalesi mahrumdur. Cephaneliklerin eskiliğinden infilak tehlikesi de vardır”⁸⁶

23. İsmet İnönü’ye Erzurum İle İlgili Sunulan Rapor

230. Nüfus Durumu

Rapora göre, 1935 yılında Erzurum merkezde 5710 hane bulunmaktadır. Erzurum merkezin nüfusu 30886’dır. Merkeze bağlı köy adedi ise 32’dir ve bu köylerin umum hane adedi 6919, nüfusu ise 37.170’dir.

Ilıca köyünde merkez hane adedi 85,merkezin nüfusu 359, Ilıca’ya bağlı köy adedi 40, umum hane adedi 2859, umum nüfusu ise 13.140’dır.⁸⁷

Aşkale köyünde merkezde, toplam hane adedi 310, merkez nüfusu 1550, Aşkale’ye bağlı köy adedi 46, bu köylerin umum hane adedi 3351 ve köylerin umum nüfusu ise 20.939’dur.

⁸⁴Varlık, 25 Temmuz 1935, Perşembe.

⁸⁵ Öztürk, Kasadaki Dosyalar, s.66.

⁸⁶ Öztürk, a.g.e, s.66.

⁸⁷ BCA, 030 10 65 433 1/1.

Ovacık'a bağlı Üçkilise Köyü'nün merkez hane adedi 90, merkez nüfusu 411, köy adedi 36, bu köylerin umum hane adedi 1738 ve köylerin umum nüfusu ise 10.319'dur.

Dumlu'ya bağlı Hins Köyü'nün merkez hane adedi 77, merkezin nüfusu 367, köy adedi 18 bu köylerdeki umum hane adedi 1097 ve köylerin umum nüfusu ise 5.964'dür.⁸⁸

Hasan Köyü'nün merkez hane adedi 826, merkez nüfusu 3650, köy adedi 61, bu köylerin umum hane adedi 3849 ve umum nüfusu ise 20.785'dir.

Pasini Suflaya bağlı Zanzak Köyü'nün merkez hane adedi 42, merkezin nüfusu 224, köy adedi 39, umum hane adedi 1429 ve umum nüfusu ise 8965'dir.

Aras'a bağlı Veli Baba Köyü'nün merkez hane adedi 71, merkezin nüfusu 254, köy adedi 46, umum hane adedi 1583, umum nüfusu ise 8307'dir.⁸⁹

Kara Yazı'ya bağlı Çollu Köyü'nün merkez hane adedi 129, merkezinin nüfusu 748, köy adedi 45, umum hane adedi 794 umum nüfusu ise 4864'dür.

Çoban Dede'ye bağlı Emre Köyü'nün merkez hane adedi 117, merkezin nüfusu 502, köy adedi 29, umum hane adedi 1231 ve umum nüfusu ise 7884'dür.⁹⁰

Merkez Tortum'un merkez hane adedi 255, merkezin nüfusu 1343, köy adedi 33, umum hane adedi 2297 ve umum nüfusu ise 9706'dır.

Kishax'a bağlı Kisha Köyü'nün merkez hane adedi 346, merkez nüfusu 1820 köy adedi 15 umum hane adedi 2797 ve umum nüfusu ise 13185'dir.

Azort'a bağlı Azort Köyü'nün merkez hane adedi 239, merkez nüfusu 1239, köy adedi 14, umum hane adedi 1568 ve umum nüfusu 7392'dir.⁹¹

---

⁸⁸ BCA, 030 10 65 433 1/1.

⁸⁹ BCA, 030 10 65 433 1/1.

⁹⁰ BCA, 030 10 65 433 1/1.

⁹¹ BCA, 030 10 65 433 1/1.

Marman'a bağlı İd Köyü'nün merkez hane adedi 476, merkez nüfusu 2352, köy adedi 39, umum hane adedi 2134 ve bu köylerin umum nüfusu ise 13945'dir.

İspir'in merkez hane adedi 241i merkez nüfusu 1298, köy adedi 71, bu köylere ait umum hane adedi 3686 ve bu köylerin umum nüfusu ise 14161'dir.

Hunut'a bağlı Hunut Köyü'nün merkez hane adedi 393, merkez nüfusu 2523, köy adedi 18 bu köylerin umum hane adedi 1574 ve bu köylerin umum nüfusu 6546'dır.⁹²

Kırık'a bağlı Kırık Köyü'nün merkez hane adedi 71, merkezin nüfusu 476, köy adedi 26, bu köylere bağlı umum hane adedi 1215 ve bu köylerin umum nüfusu ise 6154'dür.

Norkah'a bağlı Norkah Köyü'nün merkez hane adedi 75, merkezin nüfusu 208 köy adedi 26, bu köylerin umum hane adedi 1543, köylerin umum nüfusu ise 14532'dir.

Merkez Öğdem Köyü'nün merkez hane adedi 498, merkez nüfusu 2676, köy adedi 47, bu köylere bağlı umum hane adedi 4652 ve bu köylerin nüfusu da 228241'dir.

Erkinis'e bağlı Erkinis Köyü'nün merkez hane adedi 156, merkezin nüfusu 886, köy adedi 12, bu köylerin umum hane adedi 1515 ve bu köylerin umum nüfusu ise 5872'dir.⁹³

Taşkesen'e bağlı Taşkesen Köyü'nün merkez hane adedi 5, merkez nüfusu 306, köy adedi 29, bu köylere bağlı umum hane adedi 303 ve bu köylere bağlı umum nüfusu ise, 4761'dir.

Göksu'ya bağlı Kıskanlı Köyü'nün merkez hane adedi 39, merkezin nüfusu 168, köy adedi 24, bu köylere bağlı umum hane adedi 475, bu köylerin umum nüfusu ise 2783'dür.

Halil Çavuş'a bağlı Toraman Köyü'nün merkez hane adedi 31, merkezin nüfusu 168, köy adedi 31, bu köylerin umum hane adedi 686 ve bu köylerin umum nüfusu ise 3943'dür.

---

⁹² BCA, 030 10 65 433 1/1.

⁹³ BCA, 030 10 65 433 1/1.

Kara Çoban'a bağlı Kara Köprü Köyü'nün merkez hane adedi 38, merkezin umum nüfusu 308, köy adedi 27, bu köylerin umum hane adedi 740 ve umum nüfusları ise 4156'dır.

Söylemez'e bağlı Hadi Ömer Köyü'nün merkez hane adedi 42, merkezin umum nüfusu, 164, köy adedi 26, bu köylerin umum hane adedi 637 ve bu köylerin umum nüfusu ise 3022'dir.⁹⁴

Merkez Mamahatun'un merkez hane adedi 883, merkezin genel nüfusu 1282, köy adedi 71, bu köylerin umum hane adedi 3164 ve bu köylerin umum nüfusu ise 17896'dır.

Gölveren'e bağlı Gölveren Köyü'nün umum hane adedi 79, merkezin umum nüfusu 347, köy adedi 25, bu köylerin umum hane adedi 1193 ve köylerin umum nüfusu ise 1583'dür.

Kara Kulak' bağlı Kara Kulak Köyü'nün merkez hane adedi 167, merkez nüfusu 801, köy adedi 21, köylerin hane adedi 994 ve bu köylerin umum nüfusları ise 5175'dir.

Mans'a bağlı Mans Köyü'nün merkez hane adedi 167, merkez nüfusu 1012, köy adedi 29, bu köylerin umum hane adedi 1896 ve bu köylerin umum nüfusu ise 10057'dir.

Merkez Çat Köyü'nün umum hane adedi 22, merkezin umum nüfusu 127, köy adedi 39, köylerin umum hane adedi 2171 ve bu köylerin umum nüfusu ise 10195'dir.⁹⁵

Gökoğlan'a bağlı Keçelan Köyü'nün merkez hane adedi 20, merkezin nüfusu 144, köy adedi 29, bu köylerin umum hane adedi 667 ve köylerin umum nüfusu da 4596'dır.

Merkez Oltu'nun umum hane adedi 253, merkezin umum nüfusu 2196, köy adedi 42, bu köylerin umum hane adedi 2303 ve bu köylerin umum nüfusu ise 15397'dir.

---

⁹⁴ BCA, 030 10 65 433 1/2.

⁹⁵ BCA, 030 10 65 433 1/2.

Olur'a bağılı Olur Köyü'nün merkez hane adedi 64, merkezin umum nüfusu 309, köy adedi 46, bu köylerin umum hane adedi 1732 ve köylerin umum nüfusu ise 11270'dir.

Pitkir'e bağılı Narman Köyü'nün umum hane adedi 75, merkezin umum nüfusu 225, köy adedi 19, köylerin umum hane adedi 883 ve köylerin umum hane adedi ise 5541'dir.⁹⁶

Kosor'a bağılı Kosor Köyü'nün umum hane adedi 31, merkezin umum nüfusu 371, köy adedi 35, bu köylerin umum hane adedleri 1373 ve umum nüfusları da 10539'dur.

Kömürlü'ye bağılı Dölgâh Köyü'nün merkez hane adedi 13, merkezin nüfusu 110, köy adedi 32, köylerin umum hane adedi 793 ve umum nüfusu ise 5713'dür.

1935 yılında yapılan nüfus sayım sonuçlarına göre Erzurum'un bütün merkezlerinin hane adedi 12117, merkezlerin nüfusu 64428, toplam köy adetleri 1266, bu köylerin toplam hane adetleri 70583 ve bu köylerin umum nüfusları ise 386528'dir.⁹⁷

231. Asayiş İşleri

Rapordaki bilgilere göre, 1934 yılının ilk 6 ayı içerisinde 18 çete faaliyeti meydana gelmiştir. Ve yapılan önemli takibler neticesinde Şaki Seidhan'ın yeğeni ile Haydaranlı Hüseyin'in çetesinden 2 kişi ölü ve diğer şakilerden Pisiklili Abdullah Karıkanlı, Reşid, Hüsnü, Mehmet, Sıdık, Necmeddin, Mahmut, Ali, diğer Necmettin ve bunların 3 arkadaşları diri olarak ele geçirilmiş ve 2. altı ay içinde de çete reislerinden Feyzullah ve iki arkadaşı ile Caferoğlu Hasan çetesinden birinin ölü, Süleyman, Bedih, Hamza, Halid, Akif, Veli, Zeynel, Bahri, Ali, Abdülmecid adlarında şerirlerin de sağ olarak ele geçirilmesi neticesinde 1935 senesi ilk 6 ayı içerisinde vilayette bu gibi asayişe müessir olayların önüne geçilmiştir.⁹⁸

1935 senesinin ikinci 6 ayı içerisinde ise, Şorikli Caferoğlu Hasan Çetesi ile Çat mıntığında bir çatışma yaşanmış ve Hasan'ın kardeşi Hüseyin bu çatışma sırasında öldürülmüştür. Şorikli Hasan Çetesi 30/06/1935 gecesini Şahveled Dağı'ndan Erzurum-

⁹⁶BCA, 030 10 65 433 1/2.

⁹⁷ BCA, 030 10 65 433 1/2.

⁹⁸ BCA, 030 10 65 433 1/3.

Hasankale transit yoluna gitmişler ve Kars'dan gelen bir kamyonet yolcularını soymuşlar ve 150 lira parayı ve bir takım eşyaları da gasb ederek kaçırmışlardır. 1935 senesi içerisinde, şekavet, baskın ve soygun gibi bir hadiseye rastlanmamıştır.⁹⁹

Rapordaki bilgilere göre, 1934-1935 yılları içerisinde hayvan hırsızlığı oldukça azalmıştır.

1934 yılının ilk altı ayı içerisinde 15 tütün, 4 kâğıt, 7 çakmak ve taşı olmak üzere toplam 26, 1935 senesinin birinci 6 ayı zarfında ise 10 tütün, 12 kâğıt, 7 çakmak ve taşı olmak üzere toplam 29 kaçakçılık vakası meydana gelmiştir.¹⁰⁰

232. İskan İşleri

Rapordaki bilgilere göre, Erzurum'un, Yusufeli, Oltu, Tortum, İspir kazaları çevreleri ile Merkez kazası Erzurum'a bağlı Ovacık nahiyesinin toprağının çok dar ve bir çok yerin de dağlık ve taşlık bulunması dolayısıyla iskan vaziyetleri iyi değildir. Toprağın bu şekilde bulunması yüzünden buranın halkı hizmetkârlık ve çobanlık yapmaktadırlar. Buna karşın, Erzurum'a bağlı, Dumlu, Ilıca, Aşkale nahiyeleri çevreleri ile Hasankale, Hınıs, Çat ve Tercan kazaları otlu ve sulu yaylaklara malik bulunmaktadır. Aynı zamanda bu yerler, Kars, Ağrı, Van, Muş ve Diyarbakır vilayetlerinin güzergahları olması nedeniyle de önemli bir yere sahiptir. Bu bölgeler hayvancılık ve özellikle de arıcılık için çok müsaid sahalardır. Rapora göre bu bölgelere, kış şartlarından anlar yüz bin nüfus iskan edilebilir.¹⁰¹

Rapora göre, Hınıs, Pasinler, Dumlu nahiyesi ve Tercan'daki toplam 884 aileden 700 küsur Yugoslavya ve Revan muhaciri ile Of seylabzedeleri bulunmaktadır. Bu kişilere devlet tarafından toprak ve oturma yeri verilmiştir. Ancak Hınıs ve Pasinlerdeki 752 aileden 5450 küsur nüfus Revan muhaciri bulunmaları dolayısıyla bunlar iskan edilmemişleridir.¹⁰²

⁹⁹ BCA, 030 10 65 433 1/3.

¹⁰⁰ BCA, 030 10 65 433 1/3.

¹⁰¹ BCA, 030 10 65 433 1/4.

¹⁰² BCA, . 030 10 65 433 1/5.

233. Kültür İşleri

İsmet İnönü, Erzurum'a geldiğinde Erzurumlular İsmet İnönü'den bir kız koleji, bir teknik okul, Oltu ilçesinde bir ortaokul ve Erzurum'da bir bölge müzesi kurulmasını istemişlerdir.

Erzurum'da kızların yetiştirilmesi için sadece bir ortaokul vardır. Ortaokul bittikten sonra kızların kendilerini yetiştirebilecekleri herhangi bir eğitim kurumu bulunmamaktadır. Aynı zamanda Erzurum'a komşu olan illerde de ortaöğrenimin üzerinde kızları yetiştirecek bir eğitim kurumu yoktur. Bu yüzden aileler kızlarını ilkokuldan sonra ortaokula göndermemektedirler. Bunun için, Erzurumlular, İsmet İnönü'den bir kız koleji açılmasını istemişlerdir. Bu kız kolejinde isteyenler, lise öğrenimi göreceklidir. Hayat için yetişmek isteyenlere ise, kız sanat dalları, ev idaresi ve çocuk bakımını öğreten bölümler açılacaktır.¹⁰³

Erzurumluların ikinci istekleri ise, Erzurum'da bir teknik okulun açılmasıdır. Erzurumlular, özel bütçenin yetersizliği dolayısıyla böyle bir okulun özel bütçeden meydana getirilmesinin mümkün olmadığını, zaten bu durumu çok iyi kavramış olan Cumhuriyet Hükümetinin bunları bir elden idare etmek için 1934-1935 yılı içerisinde bunları devlet bütçesine aldığı, Erzurum'da da devlet bütçesinden bir teknik okulun açılmasını istemektedirler ve bu kurumun da Hasankale'de kurulmasını istemektedirler. Çünkü burada 9 yıl önce yatılı okul olarak yaptırılmış olan ve taş kısımları hazır iki okul konağı bulunmaktadır. Erzurumlulara göre, küçük bir masrafla burada atölye yeri ayrı ve okuma yeri ayrı olmak üzere 2 değerli kurum meydana getirilebilir. Erzurumlular bu okulda dabağat, tesviyecilik, demircilik, marangozluk, taşçılık ve betonarmecilik gibi bölümlerin açılmasını istemektedirler.¹⁰⁴

Erzurumluların başka bir istekleri ise, Oltu ilçesinde bir ortaokulun kurulmasıdır. Oltu ilçesinin nüfusu, 48460'dır. Öğretim çağında 9579 çocuk vardır. Bu ilçenin merkezinde 5 sınıflı bir ilkokul bulunmaktadır. Örtülü Köyü'nde de yine 5 sınıflı bir ilkokul vardır.

¹⁰³ Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü'den Dilekleri, Varlık Matbaası, Erzurum 1935, s.1.

¹⁰⁴ Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü'den Dilekleri, s.2.

Bunlardan başka Oltu köylerinin 9 tanesinde 3 sınıflı, 9 ilkokul vardır. 1934-1935 yıllarında Oltu ilkokullarına 280 kız ve 511 erkek olmak üzere 791 çocuk devam etmiştir. Oltu halkı öğretme işlerine çok heveslidir. Ancak ilçenin coğrafi durumu gereği, bu ilkokulları bitiren çocuklar, Erzurum'a gelemedikleri gibi komşuları olan Kars okuluna da gidememektedirler. Bu nedenle Oltu'da açılacak olan bir ortaokul, yalnız Oltu ilkokullarından çıkacak olan çocuklara değil aynı zamanda Tortum ve Yusufeli ilçeleri ilkokullarından çıkacak olan çocuklara da eğitim imkanı verecektir.¹⁰⁵

Erzurumlular aynı zamanda bir bölge müzesinin kurulmasını da istemektedirler. Erzurum'da bulunan Çifte Minareler Medresesi o dönemlerde devlet tarafından 13224 liraya onarılmıştır. Ve burasının bir müze olmasına karar verilmiştir. Ancak, Erzurumlulara göre bu müzenin yalnız Erzurum'u değil Bayazıt, Erzincan, Kars ve Bayburt il ve ilçelerini de kapsamı gerekmektedir. Çünkü bu il ve ilçelerin hepsi aynı tarihi hadiseler sahne olmuş diyarlar olduğu için herhangi bir tarihi eserin bir parçasının Erzincan'da o bir parçasının Bayburt veya Erzurum'da bulunması mümkündür. Parça parça hallerinde bir anlamı olmayan ve ancak toplu bir hale getirildikleri zaman tarihi bir hadiseyi veya tarihi bir eseri tamamlayan bu gibi eserlerin bir yerde toplanmalarında tam bir anlam olacağı için ve aynı zamanda sözü geçen illerin hepsinde de ayrı ayrı müzeler kurulmasına para yetiştirmek çok zor olduğundan Erzurum'da kurulacak olan bir müzenin, Gümüşhane, Erzincan, Kars ve Bayazıt illeri için bir bölge müzesi olmasının Kültür Bakanlığınca kabul edilmesi ve bunun için de bir miktar tahsisat verilmesi istenmektedir.¹⁰⁶

Raporda verilen bilgilere baktığımızda ise, vilayette bir lise, bir erkek muallim ve bir kız orta ve Muvazene-i Hususiye'ye dahil 17 tam devreli ve 79 birinci devreli olmak üzere hâlâ faaliyette bulunan 96 ilkokul bulunmaktadır. 1935 yılında lisenin 24 muallimi, 537 okuru ve 20 mezunu, erkek mualliminin 10 muallimi, 99 okuru, 24 mezunu, kız Ortaokulunun 8 muallimi, 79 okuru, 11 mezunu, tam devreli 17 ilkokulun 99 muallimi, 3373 okuru, 282 mezunu ve bir devreli 79 ilkokulun 80 muallimi, 3462 okuru ve 425 mezunu bulunmaktadır.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü'den Dilekleri. s. 2.

¹⁰⁶ Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü'den Dilekleri, s.2.

¹⁰⁷ BCA, 030 10 65 433 1/5.

Bu bilgilere göre, genel muallim bütünü 221, okur bütünü 7750 ve mezun toplamı da 762'dir.

Rapora göre, vilayette resmi bir kütüphane bulunmamaktadır. Sadece, gazi isimli ilkokulda 100 ciltten ibaret, Kültür Bakanlığı tarafından gönderilmiş olan bir kitap bulunmaktadır. Muallimler hep bundan istifade etmektedirler.

Erzurum'da ilim ocağı namı verilen Necat adlı bir vatandaşın kitapçı dükkanında çoğu Arap harfleri ile basılmış 2000'den fazla kitap bulunmaktadır. Necati bunları halka, ücret ile okumaya verir.¹⁰⁸

Rapora göre, Erzurum'da ayrıca İlhanilerden kalma bir saat kulesi, 750 yılında yapılmış Saltıklar'dan kalma Ulu Camii, yine İlhanilerden kalma Yakutiye Medrese ve Camii ve Çifte Minareler ile Üç Kümbetler bulunmaktadır. Yakutiye Camisi askeri kışla bahçesinde dir. İçinde Bilko adlı bir Türk kumandanı, Üç Kümbetler'de 640 yılında inkıraz bulunan Almircak ailesinden Melik Davut, Kardeşi ve amcası Behram ve Ulu Camii yakınındaki bir kümbette de Ebu İshak gömülüdür. Derviş Ağa Camisi'nin yakınındaki bir kümbette ise, Berkiç gömülüdür.¹⁰⁹

1935 senesinde resmi okullar haricinde Erzurum merkezinde 6 ve her kaza merkezinde birer halk dershanesi ve Örtülü Köyü ile Narman ve Aşkale'de birer millet dershanesi açılmış, buralarda okuyup yazma bilmeyenlere eğitim verilmiştir. Bu faaliyet 3 ay devam ettirilmiştir. Ve Erzurum Halkevi de buna destek vermiştir.¹¹⁰

234. Sağlık İşleri

Erzurumluların, sağlık konusunda İsmet İnönü'den en büyük istekleri Numune Hastanesinin genişletilmesidir. Bu hastane 1925 yılında kurulmuştur. Hastanede iç, dış, röntgen, laboratuvar, göz, kulak, kuduz gibi 6 servis branşı bulunmaktadır. Ancak, bu hastane bölge halkının ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Hastane her müracaat edeni yatırmaya imkan bulamamaktadır. Genel bütçeden idare edilen bu hastanenin yatak

¹⁰⁸ BCA, 030 10 65 433 1/6.

¹⁰⁹ BCA, 030 10 65 433 1/6.

¹¹⁰ BCA, 030 10 65 433 1/7.

kadrosu 90'dır ve buna ek olarak da hastanenin yanı başında 20 yataklı Doğum ve Çocuk Bakım Evi de bulunmaktadır.¹¹¹

Vilayette 1935 yılı içerisinde özel bütçeden, Şarbaylık'da 20 yataklı bir Verem Dispanseri açılmıştır. Buranın açılmasındaki amaç, sırf Numune Hastanesi'nin yükünü azaltarak hiç olmazsa hekimliğin muhtelif servisleri olmayan komşu illerden Ağrı, Kars, Muş, Erzincan ve Gümüşhane vilayetlerinden gelen hastaların yatak bulmalarına fırsat vermektedir. Ancak bu dispanser de istenilen sonucu verememiştir.¹¹²

Aynı zamanda Elaziz Akıl Hastanesinin küçük ve Erzurum'a uzak olması ve İstanbul'da da her daim boş yatak bulunmamasından dolayı bir akıl hastanesine de ihtiyaç vardır. Erzurumlular bu hastanenin kadrosunun 6 vilayetin ihtiyacına göre 180'e çıkartılmasını ve ayrıca da bu hastanenin bir kısmının da akıl hastanesine tahsis edilmesini istemektedirler. Erzurumlular, bütün bunların devlet bütçesine ne kadar getirisi olacağını da hesaplamışlar ve şöyle bir sonuç çıkartmışlardır: " Arz kılınan bu işler devlet bütçesine 1. sene için inşaat masrafı olarak 70 bin ve takip eden seneler içinde 20 bin liraya mâl olacaktır. Hastanenin yakınında boş bir arsa vardır. Ve bu arsa belediyenindir. Bunu da iftiharla Sağlık Bakanlığına terke amadeyiz."¹¹³

Rapordaki bilgilere baktığımızdaysa Erzurum'da 82 parasız, 8 paralı olmak üzere toplam 90 yataklı bir Numune Hastanesi, 10 kadın ve 10 çocuk olmak üzere 20 yataklı bir Kadın ve Çocuk Bakımevi ve özel muhasebeye ait Zührevi Hastanesi, belediyeye ait bir dispanser olmak üzere 4 sıhhi müessese vardır. Numune Hastanesi, kuduz, röntgen, harici, göz, kulak, boğaz, burun ve labaratuvar servislerinden oluşmaktadır. 1934 yılı içindeki faaliyeti, 1200 hastaneye yatırılan, 3047 labaratuvar, 1673 röntgen, 1182 muhtelif şubelerden ameliyatlar, 14556 poliklinik mesaisinden ibarettir. Doğum ve Çocuk Bakım Evi'nin faaliyetlerine baktığımızdaysa, 12 çocuk yatırılma suretiyle tedavi, 83 kadın ameliyatı ve tedavi, 607 kadın ve 4090 çocuk ayakta tedavi edilmek gibi mesaide bulunulmuştur. Özel muhasebeye ait Zührevi Hastanesi, 1934 yılında açıldığı için, hasta yatırılmamış yalnız 608 hastanın 3 seri tedavileri ayakta yapılmıştır. Belediye

¹¹¹Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü'den Dilekleri, s.4-5.

¹¹²Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü'den Dilekleri, s.4-5.

¹¹³Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü'den Dilekleri, s. 4-5.

Dispanserinde 321 hasta yatırılarak tedavi edilmiş ve 515 hasta poliklinikte tedavi edilmiştir.¹¹⁴

Hasankale’de Umumi Muvazeneye ait mevcut muayene evi 1934 yılında 60 hasta yatırılmak suretiyle ve 380 hasta poliklinikte ayakta tedavi edilmiştir.

Tortum’daki Umumi Muvazeneye ait, 10 yataklı muayene evi isedoktor bulunmadığından dolayı faal değildir.

Oltu’daki Umumi muvazeneye ait muayene ve tedavi evi, 1934 yılı ortasına kadar 840 hasta poliklinikte ayakta tedavi olmuştur.

Tercan’daki yine Umumi Muvazeneye ait muayene ve tedavi evinde 30 kişiye ufak ameliyatlar yapılmış ve 1480 hasta poliklinikte bakılmıştır.

İspir’de Umumi muvazeneye ait, muayene ve tedavi evinde 1934 yılının 3 ayı içerisinde 380 hastaya bakılmış, hükümet doktoru askere gittiğinden faaliyeti durmuştur.¹¹⁵

Bunlardan başka vilayette sağlık müessesesi yoktur. Rapordaki bilgilere göre, 1934 yılında, Erzurum’da Oltu kazası ile Tortum’un 1-2 köyünde andemik bir şekilde, 60 tifo vakası ve 7 bin kişiye karışık tifo aşısı yapılmıştır. Kara sineğin bolluğu ve lağımların iptidai olması bu hastalığa mühim bir amildir.¹¹⁶

235. Nafia İşleri

Rapordaki bilgilere göre, vilayet mıntkasında 1195 km yol vardır. Erzurum-Trabzon arasındaki yolun toplamı 82+500 km’dir ki, bu yolun 39+686 km’si muntazam şose, 43+314 km’si tamire muhtaç şosedden meydana gelmektedir. Erzurum- Hasanbayezit yolunun toplam uzunluğu 120+225 km’dir. Bu yolun 102 km’si muntazam, 18+225 km’si de tamire muhtaçtır. Horasan-Sarıkamış yolunun toplam uzunluğu 25+400 km’dir. Bu yolun tamamı muntazamdır. Karabıyık-Tercan-Erzincan yolunun toplam uzunluğu 91+347

¹¹⁴ BCA, 030 10 65 433 1/7.

¹¹⁵ BCA, 030 10 65 433 1/7-8.

¹¹⁶ BCA, 030 10 65 433 1/8.

km'dir. Muntazam kısmı 42+425, tamire muhtaç kısmı ise 12+986, imalatı sinaiyesi yapılmış tesviye turabiyeli kısmı ise 5+936 km'dir. Hasankale- Hınıs- Muş yolunun toplam uzunluğu 121+166 km'dir. Muntazam kaldırım ve şoseler 24+627 km'dir. Tamire muhtaç kısmı 30+891- 7+167 ve toplam 38+055 km'dir. İmalatı sinaiyesi yapılmış tesviye turabiyeli kısmı 37+297 ve ham yol yani araba yolu ise 3+188 km'dir.¹¹⁷

Erzurum-Tortum-Ahpsör yolu 104+070 km toplamdan meydana gelmektedir. Bu yolun 30 km'si tamiri yapılmış, 74+076 km'sinin ise imalatı sinaiyesi yapılmış tesviye-i turabiyelidir. Ahpsör-Oltu-Kars yolunun toplamı 117+377 km'dir. Bu yolun 74+371 km'si muntazam, 40+506km'si imalatı sinaiyesi yapılmış tesviye-i turabiyeli ve 2+500 km'si ise imalat-ı sinaiyesi yapılmamış tesviye-i turabiyelidir. Erzurum-İspir-Rize yolunun toplamı 119+344 km'dir ki, bu yolun 4+340 km'si tamire muhtaç, 2+455 km'si imalatı sinaiyesi tesviye-i turabiyeli, 82+273 km'si imalatı sinaiyesi yapılmamış tesviye-i turabiyelidir.¹¹⁸

İspir- Bayburt yolunun toplamı 60+788 km'den oluşmaktadır. Bu yolun 3+542 km'si tamire muhtaç, 2+706 km'si imalatı sinaiyesi yapılmış tesviye-i turabiyeli, 39+270 km'si imalatı sinaiyesi yapılmamış tesviye-i turabiyeli ve 15+270 km'si de ham yoldur. Tortum-İspir arası yolun toplamı 85+704 km'den oluşmaktadır ki, bu yolun 85+704 km'si de imalatı sinaiyesi yapılmamış tesviye-i turabiyelidir. Ahpsör- Yusufeli yolu ise 96 km'den oluşmakta, bunun 91+599 km'si imalatı sinaiyesi yapılmamış tesviye-i turabiyeli ve 4+471 km'si ise ham yoldur.¹¹⁹

236. Finans İşleri

Rapora göre vilayetin 1934 senesi Muvazene-i Umumiye Varidat Tahakkukatı 838971 lira, masrafları da 1308831 liradır.

1934 senesi vergilerinin tahsilatı nisbeti %57'dir. 1932-1933-1934 seneleri tahsilat nisbeti vasatı de %52'dir.

¹¹⁷ BCA, 030 10 65 433 1/ 43.

¹¹⁸ BCA, 030 10 65 433 1/43.

¹¹⁹ BCA, 030 10 65 433 1/43.

Rapora göre önceki senelerden 1934 senesine 1617000 lira bakiye devredilmiştir. Bu bakiyenin sebebi ise genel savaşta kuyudatın ziyana uğraması ve tevziatın ihtiyar heyetlerince yapılmasından dolayı bundaki isabetsizlikler yüzündendir.¹²⁰

237. Ekin Ve Ekonomi İşleri

Rapordaki bilgilere göre vilayette esaslı hayvan hastalığı olmadığından doğum miktarı fazlalaşmıştır. Ve bunun yanı sıra hayvan yetiştirme hevesi de fazladır. Arşiv belgelerine göre, 1935 senesinde sadece merkezde 671 aygır, 1449 kısrak, 1183 tay, 476 merkep, 10 katır, 568 boğa, 16005 inek, 10410 öküz, 11292 dana, 23748 koyun, 724 koç, 14845 burma kuzu, 400 teke, 6846 keçi, 5256 oğlak, 123 manda düğesi, 576 manda öküzü, 525 manda ineği, 396 malak ve 216 tane de deve bulunmaktadır. Merkez ilçelerindeki hayvanların toplam mevcudu ise 808700'dür.¹²¹

Hayvan aynı zamanda Erzurum için önemli bir ihraç malıdır. Bu hayvanların bir kısmı Ruslara ve Halepli tüccarlara verilir ve harice satılır. Bir kısmı da İstanbul'a satılmaktadır. 1934 senesinde Ruslar tarafından Erzurum'a 1,339,522 liralık mal sokulmuş, buna karşın 753,525 liralık mal almışlardır. Ruslar ile ticaret meselesi bu tarihlerde Erzurumlu tüccarlar aleyhinedir. 1934 senesinde Rusya'dan 55262 liralık mazot, 190275 liralık gaz, 963894 liralık manifatura, 117756 liralık benzin, 136746 liralık 1. putluk gaz, 11456 liralık 3. putluk gaz, 3219 liralık 3. putluk mazot, 1199 liralık motor yağı, 1150 liralık Saruhan Nefti, 4147 liralık makine yağı, 1612 liralık 1. putluk makine yağı, 8599 liralık çay bardakları, 2794 liralık lamba şişesi, 1851 liralık çay tabakları, 2372 liralık dikiş makineleri, 6635 liralık pencere camları, 1956 liralık demir kürek, 5770 liralık koton, 695 liralık yemek tabakları, 13451 liralık kolaç lastikleri, 715 liralık siyah saç, 446 liralık demir yaba, 315 liralık süt makineleri, 275 liralık muşamba, 600 liralık kahve fincanları, 2632 liralık at tırnakları, 3188 liralık ot biçme makineleri, 159 liralık bileme makineleri, 50 liralık savurma makinesi ve 240 liralık da diğer sair ihtiyaçlar olmak üzere toplam 1,539,522 liralık bir ithalat tapılmıştır.¹²²

¹²⁰ BCA, 030 10 65 433 1/9.

¹²¹ BCA, 030 10 65 433 1/ 55.

¹²² Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü'den Dilekleri, s.6.

Buna karşın 1934 senesinde 300000 koyun, 55000 koyun, 47000 sığır, 420 manda, 3 milyon yumurta 187000 kilo koyun ve keçi derisi, 122000 kilo sığır derisi, 175000 kilo yün, 168000 kilo iç yağı, 30000 kilo yaş bağırsak, 255000 kilo pastırma, 165000 kilo kavurma, 30000 kilo sucuk, 160000 kilo sade yağ, 850000 kilo peynir, 47387 ton buğday, 24203 ton arpa istihsal edilmiştir. Bunlardan 30583 baş koyun, 760 baş keçi, 1250 baş sığır, 25 at bir ester, 28 merkep ile 33387 liralık sansar derisi ve 80 kilo tuzlu bağırsak Türkiye haricine ve 105215 baş koyun ve 1388 baş keçi, 10187 sığır, 95 manda ile 41750 koyun ve keçi derisi, 60764 kilo sığır derisi, 102050 yün, 450 kilo keçi kılı, 44370 kilo iç yağı, 1050 kilo tuzlu bağırsak, 185950 kilo pastırma, 48270 kilo kavurma, 1790 kilo yağ, 245 kilo peynir, 57830 adet yumurta, 2800 ton buğday, 1800 ton arpa iki at, 14750 liralık sansar ve tilki derisi ve 1100 liralık sobacı ve tenekeci mamulâtı Türkiye dahiline ihraç edilmiştir.¹²³

Yukarıda da belirtildiği üzere ithalat ve ihracat miktarları arasında bu kadar bariz farkların mevcut olmasının sebebi ise Türk tüccarının malını satmak istediği zaman bir alıcıya mukabil kendisi gibi binlerce satıcı ile karşı karşıya kalmaktadır. İsmet İnönü, Erzurum'a gittiğinde Tecim ve Endüstri odasının hazırlamış olduğu raporda da bu durumdan söz edilmekte ve buna bir çare bulunması istenilmektedir.¹²⁴

Arşiv belgelerine göre, vilayette 1935 senesinde 5 un fabrikası ve 2 tane de dabağhane vardır. Bunlar, Erzurum'un içinde ve yakınındadır. Un fabrikasının birisinde 20 ve 40, birinde 10-8, birinde 15, birisinde de 20 bargır kıymetinde motör vardır. Bir de motörsüz olan su dolabı vardır.

Ekin durumuna gelince, rapordaki bilgilere göre 1935 yılında, Erzurum'un merkez kazasının ovasına düşen doludan mahsul zedelenmiştir. Tercan kazasında ise, o yıl içerisinde yeterince yağmur yağmadığından dolayı ekinler verimli değildir. Diğer kazalarda ekin durumları iyidir. Rapora göre erişme zamanına kadar bir afet olmazsa geçen senelerde idrak olunan mahsulden daha fazla ekinlerin verimli olacağı tahmin edilmektedir.¹²⁵

¹²³ BCA, 030 10 65 433 1/ 12.

¹²⁴ Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü'den Dilekleri, s.6.

¹²⁵ BCA, 030 10 65 433 1/.13.

238. Madenler

Rapordaki bilgilere göre, vilayet çevresinde mühim miktarda maden bulunmaktadır. Tercan'ın Nalifi nahiyesinin Polik karyesinde petrol, Tercan'ın Varnik karyesinde kömür, Yusufeli'nin Dört Kilise hududunda bakır, kurşun, çinko ve demir bulunmaktadır. Yusufeli'nin, Moshorunkezdan bölgesinde demir ve bakır, yine Yusufeli'nin Nilo karyesinde bakır, çinko, demir ve kurşun, Hudu Süfla karyesinde bakır ve çinko, Kiyonar ve Pengerek Paket karyesinde bakır ve çinko, Oltu'nun Havkas Dağı'nda siyah kehribar, Nefsi Erzurum'un Ağzı Açık karyesinde kömür, yine Nefsi Erzurum'un Kükürtlü karyesinde lignit, Hasankale'nin kasaba dahilinde mazot, kömür ve petrol, Hınıs'ın Divan Hüseyin ve Katranlı bölgesinde petrol, Kilise Deresi bölgesinde kömür, Tortum'un Otha mevkiinde siyah kehribar, Tortum'un Çamlıdere bölgesinde kömür, İspir'in Vank karyesinde gümüş, Mesans, Kahreki, Ekikrek ve Salaçor bölgelerinde bakır, Karahan ve Fansi bölgelerinde kömür, Kirik bölgesinde ise petrol madenleri bulunmaktadır.¹²⁶

Burada önemli olan, Erzurum'un çok yakınında Deve Boynu'nda, kavurma Çukuru'nda Pasinler'in Kırtabaz'da, Maslahatda, Narman'ın Hanegi köyünde, İdde, Tercan'da ve Oltu'da bulunan linyit kömürleri ve Yusufeli'nin Göngez köyünde bulunan antrasit olduğu söylenen kömür madenleridir.¹²⁷

Günden güne tahrip gören ve miktarı eksile eksile bir gün hiç kalmaması tabi olan ormanların tahripten kurtarılarak, bunun yakacak için sarf edilen mühim miktarı yerine bilhassa kömür madenlerinin harur kudreti en fazla olanlarının kullanılması, hele de kışı sert ve uzun olan Erzurum için çok önemlidir.¹²⁸

239. Orman İşleri

Vilayet çevresinde Oltu kazasında 85000 hektarlık köknar, çam; Öğdem'de 12000 hektarlık çam ve köknar; Tercan'da 10000, Çat'ta 6000, Aşkale'de 2000 hektarlık meşe, Hasankale'de 5000 hektarlık kavak ve meşe olarak 120000 hektar orman vardır. Ancak bu ormanlardan hazine istediği gibi istifade edememektedir. Çünkü, buralarda az maaşla bir

¹²⁶ BCA, 030 10 65 433 1/.15.

¹²⁷ Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü'den Dilekleri, s.3.

¹²⁸ BCA, 030 10 65 433 1/.15.

takım tahsilsiz memurlar kullanılmaktadır ki bunlar da müsamaha ve müsaade ile menfaat temini suretiyle sık sık değişmekte ve hemen ekserisi fenalık yaptıkları için cezaya çarptırılmaktadırlar. Netice itibariyle tahrip edilen ormanlara karşı hazine lazım olan istifadeyi bulamamaktadır.¹²⁹

2310. Adliye İşleri

Erzurum'da ağır ceza, asliye ceza, asliye hukuk ve sulh mahkemeleri bulunmaktadır. Aynı zamanda sorgu hakimi de bulunmaktadır. Erzurum mahkemelerinde Ağır Ceza'da 146, Asliye Ceza'da 174, Asliye Hukuk'ta 398, Sulh Ceza'da 714, Sulh Hukuk'ta 371, Yusufeli mahkemesinde sorgu hakimi olmayan 34, Tortum mahkemesinde 55, Tercan mahkemesinde 178, Oltu mahkemesinde 200, Hasankale mahkemesinde 211 İspir mahkemesinde 200 dava evi bulunmaktadır.

Erzurum mahkemelerinde mahkum ve mevkuf 281, Yusufeli'nde 4, Tortum'da 18, Tercan'da 8, Oltu'da 13, Hasankale'de 30, Hınıs'ta 10, İspir'de 7 kişiden ibarettir.¹³⁰

2311. Tapu, Evkaf ve İnhisar İşleri

Rapordaki bilgilere göre, tapu işlerinin durumu pek iyi değildir. Çünkü, halkın gayri menkul mallarının hasatsan tarla, çayır ve mera gibi bir kısım mallarının bugünkü sahipleri adına hemen hemen kayıtları yok gibidir. Bazen ana baba itibariyle evvelki ecdadları üzerine olan kayıtlara müsteniden tasarruf etmekte ve halen üzerlerine geçirmemişlerdir. Bu yüzden tahsildarlar vergi alırlarken bazen başkalarının ellerinde olan gayri menkul malların vergileri de muamele yaptırmamaktan dolayı eski sahiplerinden ve onların vereselerinden almaktadırlar. Buda ihtilaflara ve hükümete devamlı müracaatlara neden olmaktadır.¹³¹

Evkaf işlerine gelince raporda verilen bilgilere göre vilayetin evkafı oldukça iyi durumdadır. Yıllık varidatı 37852 lira 12 kuruş ve masarifi de 37391 lira 1 kuruştur. İdare

¹²⁹ BCA, 030 10 65 433 1/.15.

¹³⁰ BCA, 030 10 65 433 1/.16.

¹³¹ BCA, 030 10 65 433 1/.16.

kadrosu 1 müdür ve 1 muhasib, birisi 1. katip olmak üzere 2 katip, 1 veznedar, 1 tahakkuk ve tahsil memuru, iki tahsildar, 1 avukat ve bir de odacıdan ibarettir.¹³²

Vilayet çevresinde muntazam teşkilatlı bir İnhisarlar Baş Müdürlüğü mevcuttur. 1934 senesinde Erzurum, Tercan,Aşkale, Oltu,Tortum, Hasankale, Hınıs ve İspir'de toplam 122342 kilo 290 kuruş tütünden 337746 lira 59 kuruş gelir elde edilmiştir. Yine aynı bölgelerden 76142 lira 91 kuruş müsikirattan gelir elde edilmiştir. Erzurum, Oltu, sağır Kaya, Narman,bar, Aşkale, Tatos, Vartik, Kırmızı, Mühlis, Çögender, Kara Göl ve Kızılca olmak üzere toplam 13 bölgeden 5267211 kilo müsikirattan 315693 lira 79 kuruşluk bir gelir elde edilmiştir.¹³³

2312. Belediye İşleri

Erzurum Belediyesi 1935 varidat bütçesi birinci fasıldan 6300, ikinci fasıldan 15700, üçüncü fasıldan 2200, dördüncü fasıldan 2850, beşinci fasıldan 150, altıncı fasıldan 18500, yedinci fasıldan 2700, sekizinci fasıldan 500, dokuzuncu fasıldan 100, onuncu fasıldan 200, on birinci fasıldan 7000, on ikinci fasıldan 100 ki, varidat tutarı buna mukabil tahsisatta birinci fasıldan 1890, ikinci fasıldan 1884, üçüncü fasıldan 7890, dördüncü fasıldan 2184, beşinci fasıldan 600, altıncı fasıldan 5304 lira ve yedinci fasıldan 1674 lira 50 kuruş, sekizinci fasıldan 930, dokuzuncu fasıldan 2856, onuncu fasıldan 950, on birinci fasıldan 120, on ikinci fasıldan 54, on üçüncü fasıldan 195, on dördüncü fasıldan 180, on beşinci fasıldan 50, on altıncı fasıldan 1700, on yedinci fasıldan 19000, on sekizinci fasıldan 1620, on dokuzuncu fasıldan 250, yirminci fasıldan 12000, yirmi birinci fasıldan 3800, yirmi ikinci fasıldan 432, yirmi üçüncü fasıldan 6770, yirmi dördüncü fasıldan 400, yirmi beşinci fasıldan 7400, yirmi altıncı fasıldan 100, yirmi yedinci fasıldan 100, yirmi sekizinci fasıldan 480, yirmi dokuzuncu fasıldan 15000 lira ve otuzuncu fasıldan 6396 lira 50 kuruş, otuz birinci fasıldan 60, otuz ikinci fasıldan 200, otuz üçüncü fasıldan 300, otuz dördüncü fasıldan 2200, otuz beşinci fasıldan 1500, otuz altıncı fasıldan 700, otuz yedinci fasıldan 2500, otuz sekizinci fasıldan 3000, otuz dokuzuncu fasıldan 300 liraki tahsisatı da 6300 liradır.¹³⁴

¹³² BCA, 030 10 65 433 1/17.

¹³³ BCA, 030 10 65 433 1/17.

¹³⁴ BCA, 030 10 65 433 1/18.

2313. Merkez Ticaret Odası ve Ticaret Durumu

Rapordaki bilgilere göre, vilayet çevresinde yalnız Erzurum'da Ticaret ve Sanayi Odası bulunmaktadır.¹³⁵

İsmet İnönü'nün Erzurum'u ziyareti esnasında Ticaret ve Sanayi Odası da İsmet İnönü'ye bir rapor sunmuşlar ve durumlarını izah etmişlerdir. Ticaret ve Sanayi Odasının sunmuş olduğu bu rapora göre, vilayet dahilindeki hayvan satışları Ruslara, Halepli tüccarlara ve İstanbul'a giden mallar olmak üzere 3 kesime yapılmaktadır. Ancak 1934 senesinde Erzurum'a Ruslar tarafından 1.339.522 liralık mal sokulmasına rağmen o sene Ruslar tarafından 753.525 liralık mal alınmıştır.¹³⁶

Halepli tüccarlara gelince bu tüccarlar malı bizzat görüp almak istemektedirler. Hayvanat sürüleri ise memnu mıntıka dahilinde bulunan yaylalarda bulunduğundan Halep'liler oralara gidememektedirler. Sürülerin saatlerce uzak ve Hayvanatın mevsim dolayısıyla bulunmasına müsait olmayan mahallerde gösterilmesi hem müşkil ve hem de hayvandan et zaiyatını mucip olacağından bu satışlardaki vaziyet Halep tecimerini daha ziyade celbe mani olmaktadır. Halbuki vilayetin senelerce evvel hayvan ihraç mahallinden mühim bir mevki Halep ve Suriye idi. Bilhassa buralardan alıcıların memleketimize gelmesi Rusya'nın bağlantı fiyatlarının yükselmesine sebep teşkil edeceğinden memnu mıntıka meselesinde iktisadiyatın mütazarrir olmayacağı bir şekil düşünülmesi istenilmektedir.¹³⁷

2314. Halk Evleri

Rapordaki bilgilere göre, Dil, Tarih, Edebiyat Komitesi derleme işlerinde çalışmış ve Dil Kurultayı'na da bir mümessillerini göndermişlerdir. Güzel sanatlar ise komite azasının yokluğundan dolayı ve yüksek bir bilgiye sahip olamadıkları için inkişaf edememiştir. Raporda, Halk Evi'nin salonunun müsait olmamasından dolayı burada herhangi bir şeyin sergilenemediğinden yakınılmaktadır. Erzurum'da spor da bir türlü canlanmamıştır.

¹³⁵ BCA, 030 10 65 433 1/20.

¹³⁶ Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü'den Dilekleri, s.6.

¹³⁷ Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü'den Dilekleri, s.6.

Türkün görenek sporu olan binicilik himaye edilmektedir, cirit oyunları da Sipahi Ocağı ile çalışma ortaklığı ile teşkilatlandırılması için çalışılmaktadır.¹³⁸

Rapora göre Erzurum Halk Evinde içtimai yardım şubesi en iyi çalışan bir şubedir. Bu kuruluş sayesinde fakirlerin parasız muayeneleri yapılmış ve yine parasız ilaçları verilmiştir. Sadece bununla da yetinilmemiş, lisedeki fakir çocukların eksik kitapları 80 lira harcanarak tamamlanmıştır. Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde okuyan fakir çocukların da himayesine çalışılmıştır. Ayrıca, Erzurum'da eşi görülmemiş bir sünnet düğünü yapılmış ve 500 çocuğun sünneti yapılarak, kendilerine birer antarı ve tekke verildiği gibi 24 hususi çadırda 24 saat misafir edilerek kendilerine sabah, öğle ve akşam yemekleri verilmiştir.¹³⁹

Bunların haricinde bu içtimai yardım şubesi 1935 yılında almış olduğu bir kararla memlekette dilencililiği kaldırmak için de çalışmalar başlatmıştır. Bunun için de bu şubede çalışanlar tarafından mahalleler birer birer taranmış ve hakiki yoksullar yazılmıştır. Komite bu işte her mahallede bir yardım kolu yapmaya karar vermiştir.¹⁴⁰

Rapora göre, Halk dersaneleri ve kurslar için ise, bu komitede çalışan muallimler tarafından çok büyük bir gayret ve alaka gösterilmektedir. Bu kurslar, 2 sınıflı olmak üzere, ilk tahsillerini bitirenlere mahsus medeni bilgilerini yükseltmek için açılan bu kursa, 119 talebe gece dersanelerine gelmiş ve 80 kişi müsabakaya girmiş ve muvaffak olan 65 kişiye Halk Evi salonunda merasimle vesika verilmiştir.¹⁴¹

Halk evlerinin Kütüphane ve neşriyat şubeleri en iyi çalışan şubelerdir. Bu şube memlekette bir tek bitilik olmadığına bunun için ilk iş olarak bitilik açmayı üzerine almış ve 500 kişiden biti istenilmiştir. Bu suretle uyandırılan alaka üzerine bir çok biti gelmiştir.

Bu şubenin neşriyat kısmını ise Varlık Gazetesinde baş yazar olan Rahmi Bey idare etmektedir. Burada günün icablarına göre yazılar yazılmaktadır.¹⁴²

---

¹³⁸ BCA, 030 10 65 433 1/.22.

¹³⁹ BCA, 030 10 65 433 1/.22.

¹⁴⁰ BCA, 030 10 65 433 1/.22.

¹⁴¹ BCA, 030 10 65 433 1/.23.

¹⁴² BCA, 030 10 65 433 1/.23.

Köycüler şubesine bakıldığında ise, rapora göre, köylü bir varlık gösterememiştir. Köylülerden müracaat edenlere işlerinde yol göstermek, hasta ve fakirlerine müracaatlarında yardım etmekle kalmıştır.¹⁴³

Rapora göre, vilayet merkezi olan Erzurum'da, bir Türk Hava Kurumu, bir Çocuk Esirgeme Kurumu ve bir de Kızılay Kurumu vardır. Erzurum, Ilıca, Aşkale, Ovacık ve Dumlu nahiye merkezlerinde birer şubesi bulunmaktadır. Hava Kurumunun, Erzurum'daki kadrosu, bir başkan, bir başkan vekili, bir muhasib, bir fahrî murakib ile 5 aza ve bir odacıdan, şubelerin kadroları da birer başkan ve dörder azadan oluşmaktadır. Bunların 1930'dan 1935 yılına kadar 135012 lira 45 kuruş mevcudundan 134566 lira 55 kuruş genel merkeze gönderilen ile yaptığı masraf olup 936 liralık kıymetli evrakı mevcut bulunmaktadır.¹⁴⁴

Rapordaki bilgilere göre, 1935 yılında bölgede şu işlerin yapılması planlanmaktadır:

Eğer umumi bütçeden tediye emri verilirse, Erzurum'da hükümet konağı tamir, bütün dairelere ait olmak üzere bir evrak mahzeni yeniden inşa edilecek, bir inhisarlar idaresi yapılacak, hususi bütçeden bir Numune Evi yapılacak, Belediye bütçelerinden Oltu kazası belediyesince bir mezbaha yapılacak, içme su yolları tamir edilecek, Pazar yerinde kapan yaptırılacak, kasaba çevresindeki menfez, köprü ve yollar tamir edilecek, harabiyete yüz tutan kasaba içerisindeki köprü esaslı surette tamir edilecek, ek ve ayak yaptırılacaktır.¹⁴⁵

İspir Belediyesince iki akar mağaza ve bir çeşme yaptırılacak, eski belediye akarları tamir edilecek, kasaba lağım ve köprüleri tamir edilecektir.

Tercan Belediyesince içme suyu getirilecektir.

Hasankale Belediyesince, kaldırım yapılacak, bir köprü yapılacak, Cumhuriyet Meydanı genişletilecek, su yolları ve çeşmeler inşa edilecek, bahçeler ıslah edilecektir.

Tortum Belediyesince, bir belediye binası ve köprü yanında bir rıhtım yapılacaktır.

¹⁴³ BCA, 030 10 65 433 1/.23.

¹⁴⁴ BCA, 030 10 65 433 1/. 24.

¹⁴⁵ BCA, 030 10 65 433 1/.26.

Hınıs Belediyesince, bazı akarlar tamir edilecek, bazı yeni akarlar ve kasaba içerisindeki yollar ile birkaç menfez ve mezbaha yapılacaktır.

Ersis Belediyesince, su yolları, köprü ve belediye daireleri tamir edilecektir.

Öğdem Belediyesince, Pazar yeri yapılacak ve su yolları tamir edilecektir.¹⁴⁶

Rapora göre, Erzurum şehrinin imar, tanzim ve tezyini için Hususi İdare ile Belediyenin birlikte tesis ettikleri İmar birliği tarafından 1935 yılında yapılması planlanan işler ise şu şekildedir:

- 1- Atatürk'ün heykelinin ve kaidesinin inşası
- 2- Yapılmakta olan asri ve fenni mezbahanın ikmali için inşasına devam
- 3- Şehrin kadastro haritasının tanzimine devam
- 4- Asrı mezarlık inşası
- 5- Bazı istimlaklar yapılması
- 6- Stadyum yerinin istimlak ve tesviyesi
- 7- Elektrik projesinin tanzimi
- 8- Bahçelerin gerekli tanzim ve teşciri
- 9- Pasinler kazasının su yollarının tamiredilmesi.¹⁴⁷

Rapordaki bilgilere göre, ilde özel bütçeden yardım yapılmak sureti ile, halk tarafından yapılacak okul kurağları ise şu şekildedir:

Merkeze bağlı köylerde, İğdasor Köyü, Ortuzu Köyü ve Ümidim Köyü; Ilıca Nahiyesinde, Ilıca, Emrecik Köyü, Mürdülük Köyü, Tiktir Köyü; Dumlulu Nahiyesinde, Tufanç Köyü, Kızılkilise Köyü, Arzıtı Köyü; Aşkale Nahiyesinde, Ergemansur Köyü; Pasinler Kazasında, Hertev Köyü, Çögender Köyü, İğrıbığır Köyü, Azab Köyü; İspir Kazasında, Norgâh Nahiyesi, Vercins Köyü, Kân Köyü, Kilens Köyü, Karakoç Köyü; Trencan Kazasında, Çiftlik Köyü, Vartik Köyü, Tolos Köyü, Piris Köyü ve Sarıkaya; Hınıs Kazasında, Başköy Köyü, Mirseyid Köyü, Taşkesen Köyü ve Söylemez Köyü; Oltu

¹⁴⁶ BCA, 030 10 65 433 1/.26-27.

¹⁴⁷ BCA, 030 10 65 433 1/.27.

Kazasında, Örtülü ve Ersinek Köyleri; Tortum Kazasında, Aha Köyü, Ödük Köyü, Kisha Nahiyesi, Haho Köyü ve Liskav Köyü. Ayrıca, Yusufeli Kazasında, Sarıgöl Köyünde okul, özel bütçeden yardım gözetilmeksizin halk tarafından yapılmaktadır.¹⁴⁸

Bunların haricinde ilde 1935 senesinde okullar ile ilgili diğer bilgilere baktığımızdaysa;

Merkeze bağlı, Cumhuriyet Okulu 108 liralık bir keşifle pazarlığa konulmuş, Yoncalık ve Dumlupınar Okul yapısının onartılması için, Nafia'dan keşif istenilmiş, Palandöken Okulu, 1934 bütçesi tahsisatı ile onartılmış, noksanı 1935 bütçesindeki tahsisattan ikmal edilmek üzere Nafia'dan alınan 106 liralık keşif muameleye konulmuş, Veysi Efendi, İsmet Paşa ve Çağlayan Okulları onartılmıştır.¹⁴⁹

Pasinler Kazasının, Pasinler Merkez Okulu'nun onartılma keşfi Nafia'dan istenilmiştir. İspir Kazasına bağlı, İspir Merkez Okul kurağı için ise, 1035 bütçesine konulan 2768 liralık tahsisatta bu okulun onartılma işi, eksiltilmeye konulmuştur. Bunların haricinde, Hınıs ve Tercan Merkez okul yapılarının onartılması için Nafia'dan keşif istenilmiş, Oltu Merkez Okul yapısının onartılması da pazarlığa konulmuştur.¹⁵⁰

Bütün bu bilgileri bir rapor halinde İsmet Paşa'ya sunan Erzurum Valisi, raporunun sonunda şu istekleri sıralamıştır:

1- Adliye Teşkilatının İcra Dairesinin vaziyeti zayıf, kadrosu da bu işi istenilen çabuklukta yapamayacak durumda olduğu için, İcra Dairesinin çabukluğunu, intizamını hakkın süratle temini için, İcra Dairesinin kuvvetlendirilmesi;

2- Valilerin nizamı vekilleri olması lazım gelen mektupçuların hemen hepsinin denecek derecede ekseriyeti valinin bulunmadığı zamanlarda bir idari kudret gösterecek bir halde olduğu kabul edildikten sonra bunların yerine kaim olmak ve hem kalemde yazı işlerini vazifeleri arasında lazımı vech ile takip ve tedvir ettirmek ve hem de valinin yapacağı bütün kanunlar ile verilmiş bütün işleri yapabilmek üzere vilayete bir vali muavini verilmesi,

¹⁴⁸BCA, 030 10 65 433 1/ 28.

¹⁴⁹BCA, 030 10 65 433 1/.30.

¹⁵⁰ BCA, 030 10 65 433 1/.30.

3- Vilayetin Maarif ve bilhassa inşa ve tamir işleri gibi umurun çok olduğundan Maarif Müdürüne mümkünse bir muavin verilmesi.¹⁵¹

---

¹⁵¹ BCA, 030 10 65 433 1/.31.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. III. UMUMİ MÜFETTİŞLİK'İN KURULUŞU

30. III. Umumi Müfettişlik'in Kuruluş Gerekçeleri

İsmet İnönü'nün 1935 doğu gezisinden sonra hükümet tarafından alınan önemli kararlardan bir tanesi de merkezi Erzurum olmak üzere III. Genel Müfettişlik'in kurulmasıdır. III. Genel Müfettişlik Doğu Anadolu'nun siyasi, idari ve ekonomik yapısında önemli değişikliklere neden olan bir kuruluştur.

1935 yılında bölgeyi baştan başa gezen ve inceleyen İsmet İnönü doğunun meselelerinin Ankara'dan halledilemeyeceğini düşünerek doğu illerinin kalkınması ve güvenli bir hale gelmesi için I. Genel Müfettişlik'in dışında kalan bölgelerde yeni bir genel müfettişliğin kurulması gerektiğini belirtmiştir.¹⁵²

Bunun içinde şu önerilerde bulunmuştur:

1. İdare meseleleri: Doğu illeri için esas idare şekli genel müfettişlik olacaktır. Teftiş, hudut ve iskan meseleleri, birkaç vilayeti ilgilendiren ekonomi ve ulaşım programları ve yer yer özel adliye rejimi, geniş yetkilerle donatılacak ve yaygın bir teşkilata sahip olacak genel müfettişlik eliyle idare edilecektir.

Genel müfettişler, bütün muamelatın merkezi olacak ve bütün memurlar nihai olarak genel müfettişe bağlı olacaktır.

---

¹⁵² Demirel, a.g.e.,I s. 172.

2. Genel müfettişlik'ten başka, merkezi Erzurum olan ve Erzurum, Erzincan, Ağrı, Kars, Artvin, Rize, Trabzon ve Gümüşhane vilayetlerini kapsayacak olan 3. Genel Müfettişlik kurulmalıdır. Bu teşkilatın derhal kurulması lazımdır.

Genel müfettişler, asayiş, iskan ve program konularında bakanlıkların yegane muhatapları olacaktır. Genel müfettişlerin müdahale edemeyecekleri iş olmayacaktır.

Genel müfettişliklerde yeterli derecede kabiliyetli fen heyetleri ve bu heyet içerisinde kuvvetli bir su mühendis heyeti bulunacaktır. Genel müfettişliklerde bilhassa bir iskan işleri merkezi bulunacaktır.

Genel müfettişliklerde her ne sebeple olursa olsun, hiçbir idari makam boş kalmayacak, bunun için gerekirse genel müfettiş emrinde vilayetler maiyetine tevzi edilmiş halde maiyet memurları bulunacaktır.

1. ve 3. Genel Müfettişliklerde merkezden giden subay ve memurlara mesken inşasını devlet yapacaktır.

Genel müfettişliklerde mali işlerin hızlı bir şekilde halledilmesi için mali heyetler bulunacaktır. Bütün mali işler bu suretle kesin olarak halledilecektir.¹⁵³

İnönü'nün günlüğünde, Genel müfettişliğe verilmesi gereken yetkiler konusunda özetle şu ifadeleri kullanmıştır:

Genel müfettişliğin asayiş konusunda sorumlu olması ve raporların genel müfettişlikte toplandıktan sonra buradan merkeze gündelik olarak verilmesi.

Memurlara işten el çektirme veya vekalet emrine alma yetkilerinin genel müfettişliğe verilmesi. (Vekiller Heyetinin yapabildiğini genel müfettişin yapabilmesi).

Valilerin değiştirme yetkisi olan memurlar konusunda genel müfettişliğin emredebilmesi.

---

¹⁵³ Öztürk, Kasadaki Dosyalar, s.72-74.

Özel idareler konusunda genel müfettişin düşüncelerinin esas alınması.(Vekiller Heyetine bu görüş bildirilmeden aksinin karar altına alınmaması).

Mecidiye para işinde oluşu gibi vekaletlerin mühim işlerini genel müfettişliğe vermeleri.¹⁵⁴

İnönü'ye göre, doğuyu sorunsuz ve hatta verimli bir hale getirmek için idari alanda atılması gereken önemli adımlar vardır. Bu adımların başında, Erzurum ve çevresinde bir genel müfettişlik kurulması gelmektedir. Bu genel müfettişlik, normal bir idari teşkilat olmayıp, birçok yetki ve sorumluluğu üzerinde toplayan kuvvetli bir idari mekanizma olmalıdır. İnönü, raporunda bu hususu şöyle belirtmektedir:

“Genel müfettişlik doğu illeri için esas idare yekli olacaktır. Mütemadi teftiş lüzumu, hudut meseleleri, iskan meseleleri, birkaç vilayeti alakadar eden ekonomi ve muvasala programları ve yer yer özel adliye rejimini geniş salâhiyetli geniş teşkilatlı genel müfettişler temin edebilir.

Genel müfettişler bütün muamelatın merkezi ve bütün memurların da mukadderatına kati olarak hakim olacaklardır. I. Genel Müfettişlik'ten başka merkezi Erzurum olacak olan III. Genel Müfettişlik teşkil olunmalıdır. Bu müfettişlik kapsamına Ağrı, Kars, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan ve Erzurum vilayetleri alınmalıdır. Bu teşekkülü derhal kurmak lazımdır.¹⁵⁵

31. III. Umumi Müfettişlik'in Kurulması ve Tahsin Uzer Dönemi

İsmet İnönü'nün bu gezisinden ve sunmuş olduğu rapordan sonra III. Genel Müfettişliğin kurulması meselesi ciddi bir şekilde gündeme gelmiş ve gereken hukuki düzenlemeler hızla yerine getirilmiştir. III. Umumi Müfettişlik kurulmasına ilişkin kararnamenin üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır. BCA arşivlerindeki bu

¹⁵⁴Demirel, a.g.e., I, s.175-176.

¹⁵⁵ Öztürk, “İsmet Paşa'nın Kürt Raporu, s.7.

konuyla ilgili bir belgede 23 Ağustos 1935 tarihli olduğuna ilişkin bir not düşülmüştür. Resmi bir yayında ise müfettişliğin kuruluş tarihi olarak 6 Eylül 1935 tarihi verilmiştir.¹⁵⁶

2/3/199 sayılı kararnameye göre, “ 25 Haziran 1927 tarih ve 1164 numaralı kanunun birinci maddesi mucibince ve Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı illerini ihtiva etmek üzere, III. Bir Umumi Müfettişlik kurulması tensip edilmiştir.” Kararname, Dahiliye Vekaleti tarafından uygulanacaktı.¹⁵⁷

III. Umumi Müfettişlik’e aid teşkilat kadrosu da, 7 Aralık 1935 tarih ve 2/3465 sayılı kararname ile onaylanmıştı. 23 Aralık 1935 tarih ve 2/3736 sayılı kararname ile de, III. Umumi Müfettişlik’in 1935 yılına aid harcamalarına karşılık 54.760 tl ödenek öngörülmüştür.¹⁵⁸

Bütün bu düzenlemeler yapıldıktan sonra III. Umumi Müfettişlik’e 23 Ağustos 1935 tarih ve 2/3200 sayılı kararname ile Konya Milletvekili Tahsin Uzer atanmıştır.¹⁵⁹

Hasan Tahsin Uzer, 1878’de Selanik’te doğmuş, İstanbul İdadisini bitirdikten sonra 1897’de Mülkiye mektebinden mezun olarak çeşitli devlet hizmetlerinde bulunmuştur. I. Dünya Savaşı’nın en hareketli günlerinde Erzurum Valiliği yaparak önemli hizmetlerde bulunmuş ve Erzurum, Van, Suriye valilikleri nedeniyle bölgeyi yakından tanıyan bir devlet adamı olmuştur.¹⁶⁰

III. Genel Müfettişlik’in kurulması ile ilgili kanunda müfettişlik merkezi açık olarak Erzurum olarak belirlenmiştir. Buna rağmen Dahiliye Vekaleti tarafından merkezin Erzurum olduğu Tahsin Uzer’e tebliğ edilmiş ve bütün maaş ve masrafları da Erzurum’a gönderilmiştir. Ayrıca Erzurum’da müfettişlik binaları yapılmak üzere 1.000.000 liradan fazla tahsisat veren kanun çıkartılmış ve bu tahsisatla Erzurum’da yeni bir mahalle oluşturulmuştur.¹⁶¹

¹⁵⁶ Abidin Özmen, “ Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce”, İdare Dergisi, 1947, s. 84, 109-110.

¹⁵⁷ Koçak, a.g.e, s. 156.

¹⁵⁸ Koçak, a.g.e.,s. 156.

¹⁵⁹Koçak, a.g.e., s. 159.

¹⁶⁰ İçişleri Bakanlığı Arşivi, Hasan Tahsin Uzer Sicil Dosyası, Sicil No: 1222; Meşhur Valiler, s.515-516.

¹⁶¹İçişleri Bakanlığı Arşivi, Hasan Tahsin Uzer Sicil Dosyası, s.515-516.

Genel Müfettiş Tahsin Uzer, bölge valiliklerine gönderdiği 15 Eylül 1935 tarihli telgrafında, bu göreve tayin edilmesi ve amaçlarını şu Şekilde ifade etmiştir:

“Müfettişliğe tayin edildim. Başbakanın doğu seyahatlerinde gördüğü eksiklikleri tamamlamak müfettişliğin programını teşkil eder. Atatk’un ilk kurtuluş sesini yükselttiği ve işittirdiği şark memleketlerinde en küçük mesai ve muvaffakiyetimizin devlet hayatiyetindeki çok canlı ve verimli birer eser olacağını ve işte bu noktada aşk ve iman birliğiyle şarkın kalkınmasına bütün varlığımızı şart etmemiz lazım geleceğini programımızın ilk başlangıcı olarak beyan ederim...”¹⁶²

III. Genel Müfettişlik teşkilatı şu kadrolardan oluşturulmuştur: Genel müfettiş, baş müşavir, yabancı işler müdürü, hususi kalem müdürü, yazı işleri müdürü, evrak işleri müdürü, istatistik işleri müdürü, asayiş müşaviri ve muavini, emniyet müşaviri ve muavini ve 5 istihbarat memuru.¹⁶³

32. Tahsin Uzer’in III. Umumi Müfettişlik İle İlgili Hazırlamış Olduğu Rapor

III. Umumi Müfettişliğin kurulmasından bir müddet sonra Tahsin Uzer tarafından bu mntıkadaki durum tahkik edilmiş ve bu konu ile ilgili bir rapor hazırlanmıştır. şimdi kısaca bu raporu inceleyelim.

Tahsin Uzer, bu tahkikatı sırasında İsmet İnönü’nün şarkı dolaşmasının mutlak bir sevinç ve dopdolu bir umutla karşılandığını belirtmiştir. Bu durumu her yerde, her vesile ile gördüğünü belirten Uzer, memurların vazifelerinde çok dikkatli ve halka karşı daha şefkatli davrandıklarını belirtmiştir. Tahsin Uzer’e göre, bu tarihi seyahat doğu illeri idaresini kolaylaştırmıştır. Tarım Bakanlarının mtahassısları ile beraber şarkta yaptıkları gezi, halk ile ifti ile candan temasa geçmeleri çok iyi bir tesir bıraktığını belirtmiştir. şark demiryollarına Erzurum cihetinden de başlanması kararı, adeta bir asayiş, bir emniyet meselesi mana ve mahiyetinde halkı çok sevindirmiştir, Tahsin Uzer’e göre.¹⁶⁴

¹⁶² Erzurum, 19 Eylül 1935, Perşembe, s.2; Varlık, 19 Eylül 1935, Perşembe, s.1

¹⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, V/7, s.97.

¹⁶⁴ BCA, 490 01 648 151 1/1.

Bu tetkikat esnasında Tahsin Uzer'in yanında Sıhhiye Vekaletinden, Dr. Fuat, İktisattan Saffet ve Maliyeden müfettiş Esat bulunmaktadır. Uzer, tahkikatta bulunacağı vilayetlere gitmeden önce kaymakamların ve nahiye müdürlerinin vilayet merkezde bulunmalarını ve vilayetin durumuna aid raporlar hazırlamalarını bildirdiği için bu geziden çok iyi neticeler alınmıştır. Tahsin Uzer, doğu diyarında dolaşan herkesin iki ana kuvvetin hiçbir yerde, hiçbir şekilde değişmediğini şükranla gördüğünü belirtmektedir. Bunlar:

- 1- Halkta, orduda Atatürk'e karşı aşk, iman ve sevgi.
- 2- Büyük Millet'in büyük ordusu.

Tahsin Uzer, esasta bu iki kuvvete dayanan şark emniyetinin tam bir intizam arz eden jandarma mevcudiyeti ile de azami muvaffakiyet yolunda yürümekte olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁵

Doğu vilayetlerinde asayiş açısından bir problemin olmadığını belirten Tahsin Uzer sadece Osmanlı ve Çarlık idaresinin yetiştirdiği bir takım türedilerin olduğunu ve bunların bazı huzursuzluklar çıkarttığını belirtmektedir. Ve halkında bunlardan mustarip olduğunu ayrıca vurgulamaktadır. Tahsin Uzer, bütün idari, beldi, iktisadi teşekküllerdeki mevkileri bunların doldurduğunu ve Cumhuriyet ruhu ile Cumhuriyet kültürü ile memleket mukadderatına karışmak isteyen Cumhuriyet evlatlarının bu engeller karşısında mustarip olduklarını belirtmektedir.¹⁶⁶

Uzer, bu insanların 25 aileden mürekkep olduğunu, bunların Kars vilayetinde, Erzurum ve Posof kazalarında hem hükümete hem de çiftçiye çok büyük gaileler açtıklarını belirterek bu 25 ailenin Trakya'ya gönderilmelerini ve zaptettikleri arazinin de istimlakıyla çiftçiye dağıtılmasını istemektedir.¹⁶⁷

Uzer, hususi varidata dayanan mahalli teşebbüslerde bazı vilayetlerde az çok himmet ve muvafakiyet, bazılarında da neticesiz gayrete şahit olduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir:

---

¹⁶⁵ BCA, 490 01 648 151 1/2-3.

¹⁶⁶ BCA, 490 01 648 151 1/3.

¹⁶⁷ BCA, 490 01 648 151 1/4.

“Valilerin inkişaf yolunda muvaffakiyet ölçüsü vilayetin hususi geliridir. Hususi idarelerin maaş gibi, daimi mesarifi yer yer tahsilatlarının yüzde otuzu derecesindedir. Hususi bütçelerinin tetkiki neticesinde esasen pek az olan gelirlerinin yüksek daimi masrafları çıktıktan sonra adeta bir serpiştirme halinde savrulduğunu, devamlı, faydalı, canlı eserler meydana getirmek imkanını bulamadıklarını gördüm”

İşte bundan dolayı Uzer, sekiz vilayetin bir vilayet halinde tutularak, bütçenin de ona göre tertibinin çok isabetli olacağını belirtmektedir.¹⁶⁸

Uzer, bütün valiler ve Umumi Meclis azaları vekillerinin hazır olduğu halde doğu ili için 5 senelik bir program ve ona göre de bir bütçe yapılarak seneler taksimi ve her vilayette yapılacak işlerin sıraya konularak değişmez idari bir prensip olarak takip ve tatbikinin şark vilayetleri için başarılı bir yol olacağını belirtmektedir.¹⁶⁹

Uzer, müfettişlik mıntıkasındaki valilerin yüksek seciyeli, çalışkan, vazife ve mesuliyetlerini kavramış kişiler olduğunu ve bunların vilayet işlerinde, bilhassa da kültür, bayındırlık alanında ve yol yapımında taktire değer muvaffakiyetler gösterdiklerini söylemektedir.

Kaymakamlar arasında ise, yüksek tahsil görmüş, ülke sever ve ateşli genç unsurlar çoğunlukta olmakla birlikte bazı kazalarda da hiçbir mevcudiyet gösteremeyerek, memleketi her manası ile geri bırakan unsurların da var olduğunu belirten Uzer, Kaymakamların ve bilhassa da Nahiye Müdürlerinin giyiniş tarzlarının çok değişik ve fena olduğunu ve bunlara üniforma giydirilmesi ve birer at verilmesi gerektiğini söylemektedir.¹⁷⁰

Uzer bundan sonra Nahiye müdürleri hakkında bilgi vermekte ve şunları söylemektedir: “Erzurum Ilıca Nahiye müdüründen maada ne yüksek, ne de lise tahsili gören nahiye müdürü yoktur”

¹⁶⁸ BCA, 490 01 648 151 1/4.

¹⁶⁹ BCA, 490 01 648 151 1/5.

¹⁷⁰ BCA, 490 01 648 151 1/6.

İstanbul'da ve diğer bazı büyük memleketlerde mukayyitlik ve odacılık gibi en küçük hizmetler peşinde koşan nice lise mezunlarının doğu illerinde bir nahiye müdürlüğüne gitmemesinin şaşırtıcı olduğunu belirten Uzer, gençlerin doğu'ya karşı bu alakasızlığından yakınmakta ve bu durumun ortadan kaldırılabilmesi için yüksek tahsil görmüş meslek erbabının muayyen bir zaman için doğu illerinde mecburi hizmete tabi tutulmasına dair bir kanun çıkartılmasını istemektedir.¹⁷¹

İskan işlerine de temas eden Uzer, III. Umumi Müfettişlik mıntıkasında 400000 mütegayyib eşhastan metruk ve dağımık bir çok arazinin var olduğunu, bu vaziyetten dolayı bilhassa Erzincan ovasının boş olduğunu, Karadeniz sahilinde ise halkın pek mütekasif olduğunu, of kazasında 100.000 nüfusun olduğunu, fakat buna karşılık ziraate elverişli arazinin çok az olduğunu, halkın ihtiyaçlarını ancak fındıkla görebildiğini, Sürmene, Pazar ve diğer kazalar ahalisinin de aynı vaziyette olduğunu ayrıca Kars vilayetinin Posof kazası halkının da yaşamak hususunda müşkil mevkide olduğunu belirtmekte ve III. Umumi Müfettişlik'in iskan işlerinde alacağı vaziyetin, bu mütekasif yerlerdeki halkın, Erzincan ovasına ve dahilde metruk boş araziye yerleştirilmesi gerektiğini söylemektedir.¹⁷²

Sağlık işlerine değinen Uzer, bu konunun tehlike arz ettiğini belirtmektedir. Örneğin, Rize'de sıtma hastalığının, Erzincan'da trahom hastalığının yaygın olduğunu, Ardahan, Posof, Çıldır ve Kars merkez kazalarında 1500 frengili kaydı olduğu ve bunun için de Ardahan merkez olmak üzere bir frengi hastanesinin kurulması gerektiğini, Erzurum'da vilayet dahilinde mühim bir yekun tutan Trahum ve frengi için ciddi tedbirler almak zamanının geldiğini, Oltu'da 3000, Tortum'da 1250, Erzurum'da 1240 frengili hasta varsa da bu sayının daha fazla olduğunu ve bu vaziyet karşısında III. Umumi Müfettişlik mıntıkasında frengi, trahom, verem ve sıtma hastalıklarına karşı çok esaslı sıhhat ve mücadele teşkilatına lüzum olduğunu belirtmekte ve Trabzon Valisi ve Dr.. Fuat ile yaptığı tetkikat neticesinde Trabzon'da 150 yataklı bir verem hastanesi tesisine karar verildiğini söylemektedir.¹⁷³

Nafia işleri hakkında bilgi veren Uzer, III. Umumi Müfettişlik mıntikasını teşkil eden vilayetlerde göze çarpan nafia işlerinin ancak hükümetçe devlet bütçesi ile görüleceğini ve

¹⁷¹BCA, 490 01 648 151 1/ 6.

¹⁷² BCA, 490 01 648 151 1/9.

¹⁷³ BCA, 490 01 648 151 1/10-12.

başarılabilceğini belirtmektedir. Nafia işlerini temin edecek mütehasısların kafi gelmemesi durumunda ise, Avrupa'dan fen adamlarının getirilmesini isteyen Uzer, Trabzon elektrik enerjisinin ihtiyaçtan çok fazla olduğunu, bunun için Of, Sürmene, Rize, Pazar ve Hopa'nın bu menbadan alınacak kudretle tenvirinin düşünöldüğünü söylemekte, ve bu maksatla da bütün tesisatın 200.000 lira ile vücuda gelebileceği hesaplanarak Trabzon Şirketi ile müzakereye girişildiğini belirtmektedir. Bu düşünceenin fiili alana geçebilmesi için de teknik anlamda rehber ve yardım istemektedir.¹⁷⁴

Uzer, nafia ile ilgili bilgilerine bundan sonra da devam etmektedir. Uzer'in raporuna göre, Erzurum ve Kars içme sularının merkezce yapılacağıın halk arasında duyulmasının büyük bir sevinç yaratmıştır. İğdir'a 20 km mesafede bulunan bir menbadan getirilecek olan bu suyun 30.000 lira masrafının da temin edildiği ve bu işe Nafia Vekaletince planları tamamlanınca başlanacağı belirtilmektedir.¹⁷⁵

İran transit işine de değinen Uzer, İsmet İnönü'nün gezisi esnasında, İran tüccar ve kervanlarının asırlarca takip ettikleri İran transit yolunun tarihi ve tabii istikametine çevrilmesi için Trabzon limanının yapılmasını ve aynı zamanda da natamam kalan yol parçalarının bitirilmesini emir buyurduklarını söylemekte, kendisinin gezisi esnasında da bu yolun Gümüşhane – Hadrak ve Tahir – Eleşkirt kısımlarını canlı faaliyette bulunduğunu, Velibaba Boğazı şosasının iyi bir suretle bitirildiğini gördüğünü, Eleşkirtten Karaköse'ye kadar olan 40 km'lik yolun müteahhitlere verilmiş olduğundan, gelecek yaz ortalarında Trabzon'dan Gürcübulak'a kadar bütün İran transit yolunun bitmiş olacağını anlatmaktadır.¹⁷⁶

İran Transit işinin 25 sene boyunca ertelendiğini belirten Uzer, bu kadar uzun bir süreden sonra bu işin tekrar ele alınmasının ve Trabzon Limanının yapılışı haberlerinin doğu illerinde Cumhuriyet Hükümetine karşı şükran hisleri uyandırdığını belirtmektedir.¹⁷⁷

Tahsin Uzer'in raporunda değindiği önemli konulardan bir tanesi de Maarif meselesidir. Uzer, İsmet İnönü'nün gezisi esnasında, Başbakanın uğradığı her yerde en

¹⁷⁴ BCA, 490 01 648 151 1/13.

¹⁷⁵ BCA, 490 01 648 151 1/14.

¹⁷⁶ BCA, 490 01 648 151 1/ 14.

¹⁷⁷ BCA, 490 01 648 151 1/14.

önce ve en ileri sürülen dileğin mektep ve maarif olduğu, özellikle de Moskof Çarlık idaresinden tekrar Türkiye'ye geçen memleketlerde bu talebin adeta bir yalvarış haline geldiğini, hemen her kaza merkezinin bir orta mektep ve her büyük köyün de bir ilk mektep istediklerini, kendisinin gezisi sırasında da aynı dileklerin tekrarlandığını, Doğu ili liselerinde tahsillerini bitiren gençlerin birçoklarının Ankara ve İstanbul'a gidemeyerek bu durumu kendisine yansıtırlarken duyduğu üzüntüyü belirtmektedir.¹⁷⁸

Uzer'e göre, o yıl bütün Karadeniz sahilinde 75.000 ton fındık bulunmaktadır. Bu fındığın üçte biri Trabzon ve Rize vilayetlerinden alınmıştır. Uzer'e göre bu fındığın kilosu vasati 20 kuruşa satıldığına göre, asgari 15 milyon lira bir buçuk milyon nüfusun cebine girecektir. Bu büyük paranın mevcut kooperatiflerin kuvvetlenmesine ve henüz kooperatif teşkilatı yapılmayan yerlerde ihdasına yaraması için İktisat Vekaletinin ve Ziraat Bankasının teşebbüsatta bulunmasının faydalı olacağını belirtmektedir.¹⁷⁹

III. Umumi Müfettişlik dairelerinden de bahseden Uzer, Erzurum'un şimdiki binasının ve mesken vaziyetinin büyücek bir yekuna varan memurların çalışmasına ve yaşamasına müsait olmadığını, bilhassa müfettişlik bürolarını nerelere yerleştireceğini ve ne yolda çalıştıracağını şimdiden düşünmeye başladığını ve bu konuda vali konağının müfettişlik dairesi yapılarak vazifeye başlanılmasının ilk düşüncesi olduğunu, ilkbaharda inşaata başlanılmak üzere şimdiden malzeme tedarikine başlanması ve nihayet 6 aya sığabilen inşaat mevsiminde kifayet edecek kadar bina ve mesken meydana getirilmesi için 1935 senesi için 300.000 lira tahsisat konulmasını istemektedir.¹⁸⁰

33. Tahsin Uzer Sonrası III. Umumi Müfettişlik ve III. Umumi Müfettişlik'in Yürürlükten Kaldırılması

Tahsin Uzer'in III. Umumi Müfettiş olarak görevi 3 Kasım 1939 tarihine kadar devam etmiş, bu tarihten sonra sağlık nedenleri ile bu görevinden ayrılmak zorunda kalmış ve bu ayrılmadan bir ay sonra da vefat etmiştir.

¹⁷⁸ BCA, 490 01 648 151 1/17.

¹⁷⁹ BCA, 490 01 648 151 1/22.

¹⁸⁰ BCA, 490 01 648 151 1/28.

Tahsin Uzer'den sonra III. Umumi Mufettişlik'e 30 Haziran 1940 tarih ve 2/13838 sayılı kararname ile, Dahiliye Vekaleti Müsteşarı Nazif Ergin atanmıştır. Cemil Koçak'a göre Nazif Ergin'den sonra Umumi Mufettişlik'e başka bir atama yapılmamıştır.¹⁸¹

III. Umumi Mufettişlik'e yapılan diğer atamalara bakacak olursak, III. Umumi Mufettişlik Baş Müşavirliğine, 9 Ocak 1936 tarih ve 2/3846 kararname ile Giresun valisi Yahya Sezai Uzer atanmıştır. Yahya Sezai Uzer'den sonra bu göreve 29 aralık 1936 tarih ve 2/5763 sayılı kararname ile Çanakkale Valisi Nizamettin Ataker atanır. 10 Şubat 1943 tarih ve 2/19436 sayılı kararname ile de Tokat eski valisi Hasan faiz Ergun III. Umumi Mufettişlik görevine getirilmiştir.¹⁸²

Ayrıca 5 Şubat 1936 yılında 11954 sayılı kararname ile birlikte Saadettin Bey Sıhhi Müşavirliğe, Dr. Halit Barboros Bey, yine 5 Şubat 1936 yılında 11955 sayılı kararname ile birlikte Sıhhi Müşavirliğe, 16 Şubat 1936 yılında 11977 sayılı kararname ile Mustafa Reşit Bey Müşavirliğe, 2 Mart 1936 tarih ve 12025 sayılı kararname ile Mehmet Nuri, Nafia Müşavirliğine, Reşat Atala 25 Nisan 1936 tarih ve 12128 sayılı kararname ile birlikte Ziraat Müşavirliğine, Cahit Ortaç 29 Aralık 1937 tarih ve 13548 sayılı kararname ile Yazı İşleri Müdürlüğüne, Bahri Ktaş 16 Eylül 1938 tarih ve 14224 sayılı kararname ile Emniyet Müşavirliğine, Ekrem Sanvar 16 Eylül 1938 tarih ve 14224 sayılı kararname ile birlikte Asayiş Müşavir Yardımcılığına, 16 Eylül 1938 tarih ve 14224 sayılı kararname ile birlikte Bahri Doğanay Asayiş Müşavirliğine, Kemal Kayalı 16 Eylül 1938 tarih ve 14224 sayılı kararname ile, Emniyet Müşavir Yardımcılığına, 24 Mart 1939 tarih ve 14733 sayılı kararname ile Remzi Saka İktisat Müşavirliğine, 16 Kasım 11939 tarih ve 15403 sayılı kararname ile Nazım Kiper Maliye Müşavirliğine, Zekeriya Erkuş 19 Haziran 1940 tarih ve 15868 sayılı kararname ile birlikte, Emniyet Müşavir Yardımcılığına, Şekip Yurdakul 22 Ağustos 1940 tarih ve 16007 sayılı kararname ile Hususi Kalem Müdürlüğüne, 1 Temmuz 1941 tarih ve 16651 sayılı kararname ile Zekeriya Erkuş Müşavir Yardımcılığına, Murat Uras 9 Nisan 1942 tarih ve 17243 sayılı kararname ile Maarif Müşavirliğine, 4 Temmuz 1942 tarih ve 17452 sayılı kararname ile birlikte de İsmail Hakkı Ayaşlıgil Mali Müşavirliğe atanmıştır.¹⁸³

---

¹⁸¹ Koçak, a.g.e, s. 160.

¹⁸² Koçak, a.g.e, s. 160.

¹⁸³ Koçak, a.g.e, s. 298.

Tahsin Uzer'den sonra III. Umumi Müfettişlik'e getirilen Nazif Ergin dönemi, III. Umumi Müfettişlik açısından Tahsin Uzer dönemi kadar parlak geçmemiştir. Bunun nedenleri muhtemelen, Tahsin Uzer gibi deneyimli ve çalışkan bir genel müfettişin yerine geçmesi, Uzer döneminde müfettişlik mıntikasında çok büyük işlerin yapılmış olması ve çok partili hayata geçişte CHP'nin ürünü olan genel müfettişliklere karşı bazı tepkilerin ortaya çıkmaya başlamasıdır.¹⁸⁴

1940'ların ortalarından itibaren, III. Umumi Müfettişlik'le ilgili bazı problemler çıkmaya başlamıştır. Müfettişliğin ismini ve yetkilerini kullanan bazı devlet görevlileri halkı istismar etmeye başlayınca bu konu ile ilgili şikayetler de çoğalmaya başlamıştır. Örneğin, bu konu ile ilgili olarak Yukarı Yoncalık Mahallesi'nden Nihat Atacan isimli bir vatandaşın CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği 22 Eylül 1943 tarihli bir yazı, halkın ne şekilde sömürüldüğünün en büyük göstergesidir:

Beş seneden beri memleketimizde mesai yapan III. Umumi Müfettişlik'in son günlerde yürekler acısı bir hal alan asayiş müşavirinin zulüm ve istibdadından bizleri kurtarmak üzere aşağıdaki vaziyet yazılmıştır.

Müfettişliğin asayiş müşaviri Bahri Doğanay, askeri tekaüt olup gece gündüz sarhoş gezmekte ve kumar oynamaktadır.

Bahri'nin üç adamı vardır. Yüzbaşılıktan metrut (kovulmuş) Hakkı, Yüzbaşılıktan metrut Tefvik, Nahiye Müdürlüğünden hırsızlık yüzünden tart edilmiş Halis.

Bahri Bey parasız kaldığı zaman bu adamlarından herhangi birini bir otelcinin, sermaye sahibi ev sahibinin, bir kahvecinin yanına göndererek ondan bir miktar para alır. Eğer para alınmazsa, ertesi gün bir rapor tutularak bu işyeri kapatılır.

Bugün umum müfettişin sırf kendi şahsı için, Müşavir Bahri ve adamları tarafından sadece Pasinler ve Aşkale Köylerinden 600 liralık bal, 300 liralık kuzu ve 400 liralık yağ, köylüyü korkutmak suretiyle ve güya müfettişin şahsı için toplanmaktadır. Halbuki umumi

---

¹⁸⁴ BCA, 490.01.649.158.1, s.10.

müfettişin hiçbir şeyden haberi yoktur. Toplanan bu mallar bu dörtler hırsızlık kumpanyası tarafından taksim edilmektedir.

Erzurum'daki mevcut sazlar, tiyatro yerleri ve eğlencelerde bu kişiler için parasız sofralar hazırlanmaktadır. Bu dört kişiden Erzurum halkının kurtarılması gerekmektedir.”¹⁸⁵

Bu tarihten itibaren III. Umumi Müfettişlik'in gerekli olup olmadığı üzerine de tartışmalar başlamıştır.

Türkiye genelinde kurulmuş olan genel müfettişlik teşkilatları, 1948'den itibaren fiilen lağvedilmiştir. Yani, bu teşkilatların kadrolarına ilişkin tahsisatlar 1948 yılı bütçesine konulmamış ve müfettişlikler hukuken var olmaya devam etmekle birlikte fiilen ortadan kalkmıştır.¹⁸⁶

Merkezi Erzurum olan Üçüncü Genel Müfettişlik'in Şubat 1948'de fiilen lağvedildiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁷

Genel Müfettişliklerin 1948'de fiilen kaldırılması üzerine, Erzurum'da boşalan III. Genel Müfettişlik binasına, vilayet makamı, defterdarlık ve muhasebesi, maarif müdürlüğü, sıhhat müdürlüğü, jandarma alay komutanlığı gibi dairelerin taşınması kararlaştırılmıştır. Çünkü, Hükümet Konağı, daire ve işlem sayısı artan vilayet işleri bürolarının hepsini alacak durumda değildir.¹⁸⁸

Fakat müfettişlik binası şehrin dış bir mahallesinde bulunduğu için, hükümet dairelerinden bir kısmının Lalapaşa Camii karşısındaki Hükümet Konağı'nda kalmasının, özellikle kış aylarında vatandaşlar için sıkıntı doğuracağı düşünülmüştür. Çünkü bu durumda, örneğin, hükümet konağında kalacak olan maliye veznesinden para alacak bir vatandaş, işini tamamlamak için bir km mesafesi bulunan eski Genel Müfettişlik binasına

¹⁸⁵ BCA, 490.01.471.1828.1/.18.

¹⁸⁶ Koçak, a.g.e., s.276.

¹⁸⁷ EBA, Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, 1 Haziran 1948, Salı, 22 Haziran 1948, Salı.

¹⁸⁸ BCA, 490.01.471.1928.1/.20.

taşınacak olan vilayet makamı ve defterdarlık gibi dairelerde göreceği işleri takip için büyük sıkıntılar çekecektir.¹⁸⁹

Buna çare olarak Hükümet Konağı karşısında bulunan Müstahkem Mevki binasının Adalet ve diğer bir kısım hükümet dairelerine ayrılması ve Genel Müfettişlik binasının da müstahkem mevki komutanlığına verilmesi düşünülmüştür. Çünkü, diğer askeri binalar ve kumandanlıklar şehrin bu batı kısmında bulunmaktadır.

CHP İl İdare Heyeti tarafından 19 Mart 1948’de yapılan bu istek Genel Sekreterlik tarafından da uygun bulunmuş ve İçişleri Bakanlığına 23.3.1948’de bir yazı gönderilerek, bu konu hakkında uygun bir karar verilmesi istenmiştir. Bu dönemde Genel sekreterlik adına bu gibi yazıları değerlendiren Cevat Dursunoğlu olduğu için Erzurum’un işleri daha hızlı ilerlemiştir. Sonuçta bu istek olumlu bulunmuş ve Hükümet Konağı karşısındaki eski Müstahkem Mevki binası, Adliye Binası olarak yeniden düzenlenmiştir. Bakanlar Kurulu’nun 16 Şubat 1950 tarihli kararıyla Erzurum Adalet Dairesine tahsis edilen bu binanın onarım işine ait ihale kabul edilmiştir.¹⁹⁰

Türkiye genelindeki genel müfettişlikler, ancak 1952 yılında hukuken ve tamamen ortadan kaldırılmıştır. Diyarbakır Milletvekili Mustafa Remzi Bucak, Umumi Müfettişlik Teşkiline dair kanun ile ek ve tadillerinin yürürlükten kaldırılması için vermiş olduğu 24 Ocak 1952 tarihli kanun teklifinde, Genel Müfettişliklerden şu şekilde bahsetmektedir:

“Siyasi mülahazalarla lüzumundan fazla küçültülerek meydana getirilen vilayetlerden bazılarının iktisadi, teknik ve coğrafi vahdetleri göz önünde bulundurularak, beyinlerinde umumi ve müşterek birtakım menfaatlerin mevcut olabileceği düşünülmüş ve bu gibi vilayetlerin bir merkezden ve bir elden idaresini temin maksadıyla, halen ilgasını istediğimiz 16.7.1927 tarihli 1164 sayılı kanunla umumi müfettişlikler kurulması sağlanmıştı.

Lakin, ne garip ve acı bir hakikattir ki, umumi müfettişliklerin ihdasından lağvına kadar geçen zamana şöyle bir nazar ettiğimizde, adı geçen idareye tabi tutulmak bedbahtlığına

¹⁸⁹ BCA, 490.01.471.1928.1 /22.

¹⁹⁰ BCA, 030.18.1.2.121.108.15./12; BCA, 490.01.471.1928.1./17.

düçar olmuş vilayetlerimizde, tesis ve kuruluş gayesiyle kabili telif en ufak bir ümran eserine tesadüf edilememekte, bilakis hemen her köşesinden “Hindistan Vali-i Umumiliği” idare tarzı ve kokusu gelmektedir. Bu bakımdan umumi müfettişlikler idari ve siyasi tarihimize, iğrenç ve korkunç kanlı sahifeler ilave etmekten başka bir vazife görmemişlerdir. Bu sebeple tesis ve teşekkül gayesinden tamamen ayrılarak, hatta aksine bir hedef takip ederek, asgari 16 vilayetimizde adı ancak iğrenti ve ürperme ile hatırlanabilen bu umumi müfettişlik müessesesinin tarihi rollerini ikmal ettikleri artık bir vakıadır.”¹⁹¹

Bu teklif 19 Haziran 1952 tarihli toplantıda kabul edilerek, Genel Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun ile ekleri tamamen yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁹²

---

¹⁹¹ TBMM Tutanak Dergisi, IX/16, s.45.

¹⁹² TBMM Tutanak Dergisi, IX/16, s.358.

4. SONUÇ

Cumhuriyet'in devraldığı miras içerisinde Doğu Anadolu Bölgesi'nin durumu içler acısıydı. Doğu Anadolu Bölgesi'nde uzun yıllar bir taraftan Ermeniler, bir taraftan Ruslar ve bir taraftan da diğer emperyalist güçlere karşı verilen mücadeleler bu bölgeyi ve halkını çok yıpratmıştı ve geri bırakmıştı. Bu geri kalmışlığında bir sonucu olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan inkılaplara karşı yöneltilen ilk tepkiler de bu bölgeden gelmişti. Nitekim bu tepkilerin ilki de 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü ile Erzurum'dan gelmiş, Doğu'da mevcut sosyal sistemin yıkılacağından korkan aşiret reisleri, emperyalistlerin de kışkırtmaları ile devlet güçlerini ta 1935-1940'lara kadar uğraştıracak bölgesel direnişleri başlatmışlardır.¹⁹³

Bunların haricinde doğunun coğrafi ve toplumsal yapısından kaynaklanan bazı problemler de yaşanmaktaydı. Bölgenin zor coğrafyası bu bölgede yapılacak başta bayındırlık olmak üzere bütün işleri hem zorlaştırıyor hem de pahalılaştırıyordu. Aynı zamanda bölgedeki toplumsal yapının feodal bir karakter taşıması da doğu için ayrıca bir problemdir.¹⁹⁴

İşte İsmet İnönü, 1935 yılında doğunun bu sorunlarını yakinen görmek üzere Atatürk'ün emri ile bir doğu gezisine çıkmıştır. Bu gezideki güzergâhları, Adana, Gaziantep, Diyarbakır, Mardin, Bitlis, Tatvan, Van, Muş, Ağrı, Iğdır, Kars, Ardahan, Artvin, Rize, Trabzon, Erzurum, Giresun, Ordu ve Samsundur.

Bu illeri tek tek gezen İsmet İnönü Atatürk'e sunacağı raporunu da 21 Ağustos 1935 yılında tamamlamıştır. Bu gezi sonrasında, gezmiş olduğu bölgeler ile ilgili olarak vardığı sonuçları kısaca anlatmak faydalı olacaktır.

---

¹⁹³Aşgın, a.g.m, s. 3.

¹⁹⁴Aşgın, a.g.m, s. 5.

İsmet İnönü ilk uğradığı yer olan Adana’da halkın kuraklık şikayetleriyle karşılaşmıştır. Aynı zamanda Adana halkı doktorların askere alınmasından da şikayet etmişler ve özellikle de sıtma hastalığından yakınmışlardır. Gaziantep halkı ise, Osmanlı döneminden kalan gümüş mecidiyelerin pahalılığında şikayet etmişlerdir.¹⁹⁵

Elazığ’da sulama sorunu ile karşılaşan İnönü, doğuda tutunmak için özellikle de Elazığ üzerinde durulması gerektiğini vurgulamaktadır. Diyarbakır’da 7. Kolordudaki askerlerin pejmürde kıyafetlerinden büyük bir üzüntü duyan İsmet Paşa bu konu ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir:

“Diyarbakır’a gelinceye kadar, 17. fırka askerlerini giyim itibari ile pek fena gördüm. Bir fikir vermek için söyleyeyim ki, herhangi bir yolda çalışan köylü, amele arasında en pejmürde kıyafetli birisini göz önüne getirmek, gördüğüm bazı nöbetçileri hatırlatabilir. Memnun olmak için kaydetmeliyim ki, bu hali en fena olarak yalnız 17. Fırka mıntıkasında gördüm. Bunun sebebi, mali sene başı münasebeti ile Mersin’de yatan eşyanın henüz yetişememesi ve yolda bulunması imiş. Şimendiferle merbut olan Elazığ ve Ergani mıntıkası için bu sebep mukni değildir. Nitekim, beş on gün içinde geçtiğim daha şimaldeki vilayetlerin merkez ile muvassalları daha güç olduğu halde bu hale rast gelmedim. 7. Kolordu mıntıkasında askerin bakımı için hem merkezin hem kolordunun daha çok meşgul olmasına lüzum vardır. Cumhuriyet’in prestijini temsil eden ordunun pejmürde kıyafeti şarkta bütün siyasi dertlerimizi çok ağır hale koyabilir.”¹⁹⁶

İnönü, bu gezi esnasında hazırlamış olduğu raporunda Güney sınırındaki Fransız tehdit ve tehlikesine de dikkat çekmektedir. İnönü’ye göre, Fransızların, Mardin, Urfa, Antep ve Maraş’ta gözleri vardı ve Fransızlar bu emellerine ulaşabilmek ve Türkiye’yi zora sokmak için çete yetiştirmektedirler. Aynı zamanda, hudut boylarında yer yer kaçakçılık ile geçinen Ermeni ve Türklerden oluşan merkezlerin oluşmasını özellikle teşvik etmektedirler. Bu oluşumların kötü sonuçlarını ortadan kaldırmak için kaçakçılık önlenmeli ve sınır güvenliği sağlanmalıdır.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Öztürk, Kasadaki Dosyalar, s. 12.

¹⁹⁶ Öztürk, İsmet Paşa’nın Kürt Raporu, s. 19.

¹⁹⁷ Öztürk, Kasadaki Dosyalar, s.21-24.

İnönü'ye göre, 260.000 nüfuslu Mardin'de Türk bulunmamaktadır. Kürt, Arap ve Hristiyan Gildani'den oluşan halk arasında denge kurulmalı ve Kürtlere karşı bu unsurlar ile iyi ilişkiler kurulmalıdır.¹⁹⁸

Bitlis'in ise devletçe korunup kollanması gerekmektedir. Ağır ceza mahkemesi ve Halkevlerine yardım gibi tedbirler ile şehir canlı tutulabilir. Bitlis, yün dokuma, ceviz, ziraat ve ticaret merkezi yapılabilir. Bitlis'in çevre iller ile bağlantıları iyileştirilmeli ve kışın kapanan ve ulaşımı zor olan Rahova Düzlüğü'ne alternatif geçiş yolları bulunmalıdır.¹⁹⁹

İnönü raporunda Tatvan ve Van'a Sürmene ve İran'dan getirilen muhacirlere sahip çıkılması gerektiğini, buraların Türkleştirilmesi açısından bunun önemli olduğunu ve Van Gölünden de istifade yolları aranması gerektiği üzerinde durmaktadır.²⁰⁰

İnönü Iğdır hakkında ise, buranın verim ve iklim açısından uygun olduğunu, ancak sulama sorununun olduğunu, karşıda Rusların bentler yaparak Aras Nehrinden istifade ettiklerini bunun o bölgede olmadığını ve halkın da aynısını istediğini vurguluyor.²⁰¹

Paşa, Kars'a yeni bir şey yapılmamış olmasının yanı sıra, Ruslardan kalanların bile tamir edilmemiş olduğunu, bunun yanı sıra Sarıkamış ormanlarının da talan edilmekte olduğunu belirtmektedir.²⁰²

İnönü, Artvin'e geldiğinde, buranın Rize'den idare olunamayacağını ve Artvin'de yeni bir il kurulması gerektiğini belirtiyor. Rize'ye de uğrayan İnönü Rizelilerin burada fıkra gibi bir istekleri ile karşılaşılıyor. Rizeliler ağız birliği etmişçesine en büyük isteklerinin başında İspir- Erzurum yolunun yapılmasını istemektedirler. Onlar İran transitinin bu yoldan Rize'ye geleceğini ümit etmektedirler fakat İsmet Paşa, "bu yolun İran transitini çekmesini hiç zannetmem, ama yolun içeri irtibatlarda ferahlık vereceğine hiç şüphem

---

¹⁹⁸Öztürk, a.g.e, s. 30.

¹⁹⁹ Öztürk, a.g.e, s.34.

²⁰⁰ Öztürk, a.g.e, s. 39.

²⁰¹ Öztürk, a.g.e, s.51.

²⁰² Öztürk, İsmet Paşa'nın Kürt Raporu, s.44.

yoktur. İki yüz bin lira ile bu yolu ıslah etmeyi hükümete bir vazife gibi gördüm” demektedir.²⁰³

Erzincan’a da uğrayan İnönü, Dersimlilerin eşkıyalığı üzerinde durarak, Erzincan’ın bir Kürt merkezi haline dönüşmesi tehlikesine değiniyor ve buralarda doktor ve sağlık sıkıntılarının da var olduğunu belirtiyor.²⁰⁴

Giresun’da iyi karşılanan İnönü, burada da yoksulluk ve sağlık sorunları ile karşılaşılıyor. Ordu’da ise, yıllardır öğretmenlerin maaşları ödenmediği için okulların kapalı olduğuna değinen İsmet Paşa, sorunlarına rağmen gezilen yerler arasında en iyi durumda olan yerin Samsun olduğunu belirtiyor.²⁰⁵

Bizim asıl konumuz olan Trabzon ve Erzurum’a gelince, İsmet İnönü bu şehirlere geldiğinde gerek Trabzon valisi gerekse Erzurum valisi tarafından hazırlanan raporlar İsmet Paşa’ya sunulmuş ve bu raporlar ile bu bölgelerin sorunları ve ihtiyaçları dile getirilmeye çalışılmıştır.

Trabzon halkı İnönü’yü çok büyük bir sevinç ile karşılamışlardır. İnönü de Trabzon halkını çok sevmiş ve onları çok neşeli bulmuştur. Bu neşenin sebeplerinden birinin de o sene fındığın bol olmasından kaynaklandığını söylemektedir. Ancak Karadeniz Bölgesinin en büyük eksikliğinin bir Numune Hastanesinin yokluğu olduğuna değinmektedir.

İnönü’ye göre Erzurum’un ön önemli ihtiyaçları; plan, su tesisatı, yapı malzemeleridir ve demiryolunun bir an önce bağlanmasıdır. Memur ve subaylara lojman yapılması da önemli zorunluluklardandır. Erzurum’da kömür yakılması da başlıca medeniyet unsurlarındandır.²⁰⁶

Aynı zamanda Erzurumlular da İsmet İnönü’den bazı dileklerde bulunmuşlardır. Erzurumlular, Erzurum’da bir kız koleji, bir teknik okul, Oltu ilçesinde bir ortaokul, bir

---

²⁰³Öztürk, a.g.e, s.48.

²⁰⁴ Öztürk, Kasadaki Dosyalar, s.67.

²⁰⁵Öztürk, a.g.e , s.69-70.

²⁰⁶ Öztürk, a.g.e, s.66.

bölge müzesi, şeker, çimento, şayak ve bez fabrikaları ile numune hastanesinin genişletilmesini istemektedirler.

İsmet İnönü, bu gezi sonucunda edindiği izlenimleri bir rapor halinde Atatürk'e sunmuştur. İnönü'nün bu gezi sonrasında Atatürk'e sunmuş olduğu raporun geneli üzerinde kısaca durduğumuzda şu sonuçlara ulaşabiliriz:

- 1- Kürt Meselesi doğu illerinde önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.
- 2- Genel müfettişlik, doğu illeri için esas idare şekli olmalıdır. Mütemadi, teftiş, hudut meselesi, iskan meseleleri, ulaşım, yer yer özel adliye rejimi ve geniş yetkiler ancak Genel müfettişlikte olabilir.
- 3- Merkezi Erzurum'da olan III. Umumi Müfettişlik kurulmalı ve bu müfettişlik, Ağrı, Kars, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan ve Erzurum'u kapsamalı.
- 4- Dersim vilayetinin yeniden teşkili ile askeri bir idare kurulmalı.
- 5- Nahiye müdürleri, kaymakam ve valiler hiçbir sebeple vekalet ile idare edilmemeli.
- 6- 1. ve 3. Umumi Müfettişlikte merkezden gelerek görev yapan memur ve subayların mesken ihtiyacını devlet karşılamalı.
- 7- İçişlerinin taşra kadrolarında yeterince eleman olmadığından işler kötü gitmektedir. Bu nedenle özellikle mülki idare amirleri, iyi seçilmeli ve iyi yetiştirilmeli ve bu kadrolar boş bırakılmamalıdır.
- 8- Valilerin iyi seçilmesi, her bakanlığın valileri kendilerine en yakın memur görmesi, her bakanın valiye sicil vermesi ve sicillerin başbakanlıkta toplanması uygun olacaktır.
- 9- Dersim için özel bir yönetim olmalı, muvaffaz bir kolordu komutanı, vali ve üniformalı muvaffaz zabitle, kaza kaymakamı olacaklardır. Kaza memurları yerli olmayacak, valilik dairesi kolordu karargahı gibi olacak, valiliği muhakeme yetkisi olacak, 7 Seyyar Jandarma vasıtasıyla Taburu, üç yıl içinde Dersim silahtan tecrit edilecektir ve bu plan gizli tutulacaktır.
- 10- Van, Muş, Erzincan ve Elazığ'a acele Türk Kürtleri iskan edilmelidir.
- 11- Muhtelif ovalara kendiliğinden gelip yerleşmiş Kürtlere dokunulmayacaktır.
- 12- Bazı önemli yol ve limanlar yapılmalıdır.
- 13- Teknik elemanlar yetiştirilmeli, maliye memurları ile maliye sistemi de ıslah edilmelidir.

14- Yakacak meselesi doğunun önemli bir meselesidir. Resmi kurumlar tezek anlaşmaları yapmaktadırlar. Bunun yerine ithal kömüre geçilmesi sağlanmalı ve sonra da linyit ocakları kullanıma açılmalıdır.

15- Kürt merkezlerine seyyar doktorlar ile girilebilir.

16- Doğu'da deliler için bir hastane kurulmalıdır.

17- Erzurum'da askeri birliklerin ihtiyaçları karşılanmalıdır.²⁰⁷

İsmet İnönü, 21 ağustos 1935 yılında tamamladığı raporunu şu cümleler ile bitirmektedir: “Vaziyeti az zamanda toparlayacağımıza, düşünülen tedbirleri tatbik edebileceğimize inanıyorum. Asırlık eksiklikleri düzeltmeye çalışmakla müteselli olabiliriz.”²⁰⁸

Bütün doğunun dertlerini dinleyen İsmet İnönü, artık buralarının idaresinin Ankara'dan mümkün olamayacağını anlamış ve bu bölgeleri kapsayan ve merkezi de Erzurum olan bir umumi müfettişlik kurulmasını istemiştir. İsmet paşanın bu isteği kabul edilmiş ve 2/3/199 sayılı kararnameye göre, “ 25 Haziran 1927 tarih ve 1164 numaralı kanunun 1. maddesi mucebince Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı illerini ihtiva etmek üzere Üçüncü bir Umumi Müfettişlik kurulması tensip edilmiştir.”

III. Umumi Müfettişliğe 23 Ağustos 1935 tarih ve 2/3200 sayılı kararname ile Konya Milletvekili Tahsin Uzer atanmıştır.²⁰⁹

Tahsin Uzer'in III. Umumi Müfettiş olarak görevi 3 Kasım 1939 tarihine kadar devam etmiş, bu tarihten sonra sağlık nedenleri ile bu görevinden ayrılmak zorunda kalmış ve bu ayrılmadan bir ay sonra da vefat etmiştir.

Tahsin Uzer'den sonra III. Umumi Müfettişlik'e 30 Haziran 1940 tarih ve 2/13838 sayılı kararname ile, Dahiliye Vekaleti Müsteşarı Nazif Ergin atanmıştır. Cemil Koçak'a göre Nazif Ergin'den sonra III. Umumi Müfettişlik'e başka bir atama yapılmamıştır.²¹⁰

²⁰⁷ Öztürk, Kasadaki Dosyalar, s.71-88.

²⁰⁸ Öztürk, İsmet Paşanın Kürt Raporu, s.17.

²⁰⁹ Öztürk, Kasadaki Dosyalar s. 159.

²¹⁰ Koçak, ag.e, s.160.

Türkiye genelinde kurulmuş olan genel müfettişlik teşkilatları, 1948'den itibaren fiilen lağvedilmiştir. Yani, bu teşkilatların kadrolarına ilişkin tahsisatlar 1948 yılı bütçesine konulmamış ve müfettişlikler hukuken var olmaya devam etmekle birlikte fiilen ortadan kalkmıştır.²¹¹ Merkezi Erzurum olan III. Genel Müfettişliğin Şubat 1948'de fiilen lağvedildiği anlaşılmaktadır.²¹²

Sonuç olarak, Atatürk'ün emri ile doğu gezisine çıkan İsmet İnönü, doğunun dertleri ile gerçekten de çok yakından alakadar olmuş ve buralardaki sorunlara çare olması açısından da III. Umumi Müfettişlik'i kurdurmuştur. III. Umumi Müfettişlik bölgesindeki durum Tahsin Uzer döneminde daha önceki dönemlere göre çok düzelmiş ancak Tahsin Uzer sonrasında bu müfettişlikte aynı başarı gösterilememiştir. Bir süre sonra II. Umumi Müfettişlik memurları bu müfettişliğin ismini kullanarak halka karşı olumsuz tavırlar sergileyip bazı yolsuzluklara bulaşınca, bu durum halkın tepkisi ile karşılaşmış ve yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu müfettişlik 1948 yılında fiilen ortadan kaldırılmıştır.

---

²¹¹ Koçak, a.g.e, s.276.

²¹² EBA, Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, 1 Haziran 1948, Salı, 22 Haziran 1948, Salı.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri ,030.18.1.2.57.70.15.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri ,030.18.1.2.57.70.16.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri ,490 01 648 151 1

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri ,490.01.471.1828.1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri ,490.01.471.1928.1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri ,490.01.471.1928.1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri ,490.01.649.158.1

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, 030 10 65 433 4

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, 030.18.1.2.121.108.15;

b. Basılı Doküman ve Yayınlar

Ayın Tarihi, Sayı: 20, s.10;

EBA, Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, 1 Haziran 1948, Salı, 22 Haziran 1948,
Salı.

Erzurum, 18 Temmuz 1935, Perşembe.

Erzurum, 19 Eylül 1935, Perşembe.

Erzurum, 3 Eylül 1934, Pazartesi.

Genel Nüfus sayımı 1935, 20nilkteşrin 1925, Trabzon.

İçişleri Bakanlığı Arşivi, Hasan Tahsin Uzer Sicil Dosyası, Sicil No: 1222; Meşhur Valiler, s.515-516.

T.C. Devlet Yıllığı, 1928-1929, Devlet Matbaası, İstanbul 1929, s.570.

TBMM Tutanak Dergisi, IX/16, s.35.

TBMM Zabıt Ceridesi, V/7, s.97.

Varlık, 1 Ağustos 1935, Perşembe.

Varlık, 10 Eylül 1934, Pazartesi.

Varlık, 19 Eylül 1935, Perşembe.

Varlık, 25 Temmuz 1935, Perşembe.

Varlık, 27 Ağustos 1934, Pazartesi.

c. Kitaplar

ATATÜRK, Mustafa Kemal Nutuk, c.I, MEB yayınları, Ankara 2001,s.31.

15 Yılda Trabzon, Chp Trabzon Halkevi, Trabzon 1938.

Cumhuriyet'in 10. Yılında İktisat Meyanında Trabzon, 29 teşrini evvel 1923-1929- 1 teşrin 1933, Şark Matbaası, Trabzon.

Cumhuriyette Trabzon (1923-1933), Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası, Trabzon, 1938.

DEMİREL, Ahmet: İsmet İnönü, , I. Defterler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü'den Dilekleri, Varlık Matbaası, Erzurum 1935.

İNAN, Afet: Devletçilik İlkesi ve Cumhuriyetin Birinci Sanayi Planı, Ankara 1972,

KARABEKİR, Kazım İstiklal Harbimiz, Emre Yayınları, İstanbul 2005, s.73-74.

Karadeniz Havzası Şimal Kısmı, Tabii, Zirai, Beşeri, Baytari, C.5, Ankara Genel Kurmay Matbaası, Ankara 1936.

KOCA, Hüseyin: Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu politikaları, Umumi Müfettişlikten Olağanüstü Hal Valiliğine I, Mikro Yayınları, Konya 1998.

KOÇAK, Cemil: Umumi Müfettişlikler, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

ÖZTÜRK, Saygı: İsmet Paşanın Kürt Raporu, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2008.

ÖZTÜRK, Saygı: Kasadaki Dosyalar, Ümit Yayınevi, Ankara 2005.

YERASİMOS, Stefanos: Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I. Dünya Savaşından 1971'e, Belge Yayınları, İstanbul 1989.

d. Makaleler

AŞGIN, Sait: "Atatürk Döneminde Doğu Anadolu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, , c.XVII, sayı:50, (Temmuz, 2001), s.1.

ÇAĞLAR, Günay,” Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile Vilayet-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesinin İlişkileri”, Trabzon 2008, s.180.

OKUR, Mehmet, “Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin Bilinmeyen Bir Raporu”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı, 160, Şubat 2006, s.85.

ORAN ARSLAN, Nebahat, “Sivas Kongresi ve Trabzon”, Trabzon 2008, s.130.

ÖZMEN, Abidin; “ Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce”, **İdare Dergisi**, 1947, s. 84, 109-110.

ÖZGEÇMİŞ

11.06.1983 yılında Malatya’da doğdum. İlk ve Orta öğrenimimi Malatya’da yaptım. Lise Öğrenimimi ise “Trabzon Lisesi”nde tamamladım. 2001 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazandım. Lisans öğrenimimi 2005 Haziranında tamamlayarak mezun oldum. Aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde açılan Tarih Anabilim dalında yüksek lisans eğitimime başladım. Yüksek lisans eğitimim halen devam etmektedir.2007 yılından beri Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktayım. İyi derecede İngilizce ve başlangıç seviyesinde Arapça bilmekteyim.